

**UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI PSIHLOGIE**

**Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 39(478)+94(478)-,1/-13''(043.3)**

MATVEEV SERGIU

**PROCESE ETNO-CULTURALE
ÎN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV P. CHR.
ÎN ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ**

Specialitatea: 07.00.02 – Istoria Românilor

Teză de doctor în științe istorice

Conducător științific:
dr. hab., conf. univ. Eremia Ion

Autor:
Matveev Sergiu

Chișinău 2007

Introducere	3
Capitolul I. Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale	28
§ 1. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-V p.Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică	28
§ 2. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele V-IX p.Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică	42
§ 3. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV p.Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică	62
Capitolul II. Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată	81
§ 1. Investigații etnofolclorice	81
§ 2. Investigații lingvistice	95
§ 3. Studii paleoantropologice	107
§ 4. Etnogeneza romanilor de est – problemă științifică transformată în problemă politică	113
Încheiere	127
Bibliografie	133
Rezumate (în română, engleză și rusă)	167
Cuvintele-cheie ale tezei (în română, engleză și rusă)	170
Abrevieri	171

INTRODUCERE

Actualitatea temei. Studiarea fenomenelor etno-culturale îmbinate cu procese etnogenetice este întotdeauna un demers dificil, dat fiind faptul că fiecare comunitate etnică parcurge anumite etape de evoluție proprii și o schemă general valabilă nu există.

Un considerabil segment din studiile efectuate în cadrul școlii istorice sovietice¹ este constituit de lucrări dedicate etnogenezei popoarelor din fosta URSS. Studiul proceselor etno-culturale în secolele II-XIV în spațiul est-carpatic s-a contopit cu chestiunea „formării moldovenilor”. Evoluția comunităților respective a fost întotdeauna în centrul atenției cercurilor științifice din URSS, sub îndrumarea directă a organelor de partid și de stat, căci în condițiile unui sistem monopartid factorul științific a fost subordonat celui politic. Ideea complexității și a dificultății chestiunii originii „poporului moldovenesc” a fost vehiculată în permanență în istoriografia sovietică. Acest fapt era argumentat de insuficiența surselor scrise din perioada de până la constituirea statelor medievale, lipsă care urma să fie compensată prin studii arheologice, lingvistice etc. [Пиотровский 1951, стр. 85].

Constituirea elementelor definitorii ale civilizației (ale culturii materiale, precum și ale celei spirituale) depinde de o mulțime de factori. Geografic, aria de locuire a fiecărei unități etnice prezintă la frontiere o zonă de contact cu cele vecine, cu elemente pronunțate de interferențe culturale și un grad diferit de influență a unei civilizații asupra alteia, fapt care explică inexistența lor în formă pură. În cazul studiilor istorice, centrele științifice de la Moscova elaborau anumite matrițe standard de cercetare și de structură a realităților istorico-etnice, care urmau apoi să fie preluate la nivel republican și să fie „umplute” cu realitățile locale, fără a modifica scheletul. Aceste tendințe stabilite după cel de-al Doilea Război Mondial au avut o continuitate de invidiat, menținută de anumite cercuri până în prezent.

Explicarea științifică a problemelor legate de procesele etno-culturale în secolele II-XIV pune baza unei conștiințe colective. Dirijarea formării conștiinței colective permite manipularea în masă a cetățenilor. Din aceste considerente, problemele vizate au avut și vor avea un impact deosebit asupra societății. Încercările de modificare rapidă a unor modele deja implementate în conștiință au generat o reacție în majoritatea cazurilor negativă, cu precădere în mediul unei societăți cu tradiții bizantine, ortodoxe și rurale [Durandin 1991, p. 373].

¹ Marea majoritate a lucrărilor citate în teză au fost scrise în limba rusă, din acest motiv pe paginile tezei am recurs la transliterarea numelor autorilor. În cazul în care autorul a publicat studii și în limba română, a fost utilizată cea din urmă variantă a numelui ca una acceptată de autor. În anexe este prezentă o listă a numelor în scriere chirilică, însoțită de formele transliterate utilizate în teză.

Studierea elementelor care au format construcțiile etnice referitoare la procesele etno-culturale între Carpați și Nistru în secolele II-XIV p.Chr. necesită o analiză atentă a modalităților de prezentare a izvoarelor, precum și a compartimentului ce ține de anumite interpretări de apartenență culturală și etnică. Problema interpretărilor etnice fiind una extrem de dificilă, cercetătorii i-au consacrat o multitudine de lucrări, concluziile cărora deseori erau contradictorii.

Pentru spațiul dintre Carpați și Nistru, în special pentru regiunea pruto-nistreană, problema e și mai gravă, deoarece complexele arheologice descoperite aici au primit de la bun început o interpretare pripită și tendențioasă, fiind într-un anumit sens „botezate” etnic. Practic nu există o cultură arheologică datată cu perioada în care acest teritoriu intră în vizorul autorilor antici, care să aibă o interpretare unică din punct de vedere etnic, nemaivorbind de faptul ca această interpretare să-și mențină valabilitatea din momentul apariției până în prezent. În acest context este semnificativă răsturnarea de interpretare etnică a comunităților de agricultori care au locuit în spațiul respectiv la mijlocul mileniului I a.Chr.: atribuirea considerată infailibilă a monumentelor către sciți a fost revăzută și vestigiile au fost interpretate deja ca tracice, mai exact getice.

Penuria, la etapa incipientă (postbelică), de specialiști calificați pentru studierea, conform metodelor moderne, a monumentelor arheologice a dus la interpretări defectuoase, care sunt vehiculate până în prezent aidoma unor axiome. Cel mai mult au avut de suferit, și situația rămâne a fi incertă până azi, monumentele arheologice din mileniul I p.Chr. - începutul mileniului II p.Chr. – care au format baza explicației proceselor etnice. Absența monumentelor arheologice din anumite perioade de timp se explica nu prin valorificarea arheologică insuficientă a spațiului pruto-nistrean sau alte argumente de ordin istoric, ci prin hiatusuri demografice și decalaje cronologice.

Astfel de afirmații, general acceptate în mod greșit, sunt: lipsa unei populații de agricultori în secolele I-II p.Chr. în interfluviul Nistru-Prut și controlul efectiv al acestui teritoriu de triburile sarmaților; monumentele cu prezența materialului amforistic roman și a ceramicii locale erau atribuite fără o diversificare etno-culturală a vestigiilor civilizației Sântana de Mureș-Černjachov; „impactul hunic” a dus la dispariția comunităților sedentare de agricultori până în secolul VI, moment din care spațiul începe să fie locuit de slavi, implicit și monumentele arheologice aparțineau culturii slave, chiar dacă ele își continuau existența din perioada anterioară; apariția în izvoarele scrise din secolul IX și extinderea ulterioară a etnonimului *voloh* cu toate derivatele sale asupra comunităților etnice de la nord de Dunăre nu puteau fi explicate altfel de istoriografia sovietică, decât prin migrații.

Interesul general față de procesele etno-culturale din secolele II-XIV era susținut în istoriografia sovietică din mai multe motive. E necesar de menționat doar câteva din ele. În primul rând, acest teritoriu a fost și este o regiune asupra căreia s-a răsfrânt atât cultura orientală, cât și cea

occidentală, ceea ce a determinat formarea unui sistem specific de valori. Migrația triburilor de diversă origine etnică cu un nivel diferit de dezvoltare și-a lăsat amprenta asupra culturii materiale a populațiilor sedentare. Un alt motiv care a suscitat interesul față de această problemă, începând cu vechii cărturari și până la savanții contemporani, este însăși supraviețuirea unei etnii puternic influențate de lumea greco-romană, a unei etnii care a preluat și a păstrat caracteristici ale civilizației romane chiar și după ruperea completă a orice legături cu aceasta, rupere cauzată de marea migrație a popoarelor, fapt care a generat o cultură originală.

Odată cu evoluția conjuncturii politice evoluau și se diversificau anumite opinii. Către începutul secolului al XX-lea s-au cristalizat două teorii principale referitor la procesele etno-culturale în context etnogenetic în mileniul I p.Chr. (imigraționistă și teoria continuității), celelalte opinii trecând în categoria argumentelor în favoarea uneia ori alteia. Evoluțiile etno-culturale din mileniul I p.Chr. necesită imperios să fie repuse în discuție la un nivel calitativ nou. Ultimele apariții editoriale în domeniu arată că cercurile științifice nu au reușit să impună totalmente vreuna dintre teoriile existente. Din aceste considerente, la începutul secolului XXI problema își menține actualitatea.

În același timp, într-o perioadă de revedere a valorilor, este absolut necesar un studiu special al problemei în cauză, în scopul de a discerne și de a păstra realizările trecutului imediat. Evident, trebuie de avut în vedere că etapa actuală de studiere și interpretare a fenomenelor istorice din mileniul I – începutul mileniului II p. Chr. este o etapă plină de căutări și ezitări, alunecări în extreme și schimbare automată a unor concepte cu altele.

Limite cronologice și geografice. Cercetarea spațiului carpato-nistrean în secolele II-XIV, ca și cea a teritoriilor aferente, se înscrie în categoria demersurilor științifice complexe. Studiul istoriografic implică două nivele ale eșantionului de cercetare din punct de vedere a limitelor cronologice și geografice. La primul nivel este plasat obiectul investigației – istoriografia sovietică, cuprinsă cronologic între apariția primelor lucrări dedicate proceselor etno-culturale în sec. II-XIV la est de Carpați în primii ani de după al Doilea Război Mondial și destrămarea URSS în anul 1991, iar geografic principalele instituții de cercetare din URSS. La cel de-al doilea nivel se află problemele cercetate în cadrul istoriografiei sovietice marcate cronologic de la formarea civilizației Sântana de Mureș-Černjachov până la formarea statului medieval Moldova și extinderea romanilor de est până în spațiul bugo-nistrean, fenomene având consecințe importante nu numai pentru istoria spațiului carpato-nistrean, dar și pentru Europa Centrală și de Est în mileniul I p.Chr. Intervalul cronologic respectiv se prezintă drept o verigă de legătură între Antichitate și Evul Mediu în spațiul est-european. În elucidarea acestui gen de probleme este necesar de a se ține cont și de

realitățile din perioada anterioară, tot așa cum nu este exclusă depășirea limitei cronologice superioare. Sub aspect geografic, este studiat spațiul delimitat de Carpații Orientali la vest și râul Nistru la est. Materialele selective extrase din acest spațiu, dar în special din cel pruto-nistrean, au devenit suporturile principale ale argumentelor propuse în favoarea anumitor idei preconceptuate. În zona respectivă intră teritoriul României dintre Carpați și Prut, Republica Moldova, nordul Bucovinei și sudul Bugeacului, ultimele, actualmente, făcând parte din componența Ucrainei. Totodată, nu au fost omise descoperirile importante din regiunile învecinate, care sunt determinante pentru fenomenul studiat. Teritoriul vizat, bineînțeles, nu este considerat drept o entitate geografică închisă, în care s-au desfășurat fenomene izolate, ci o parte componentă a proceselor din zona sud-est-europeană, o regiune cu contacte neîntrerupte cu lumea exterioară, situată la intersecția unor importante căi fluviale și de uscat. Clima favorabilă și solul fertil au cauzat o populare intensă și un înalt grad de colonizare a acestor teritorii din cele mai vechi timpuri.

Odată cu destrămarea URSS și formarea statelor independente în spațiul post-sovietic a încetat să existe așa-numita istoriografie sovietică. Astăzi, grație schimbărilor politice radicale, se impune necesitatea unui studiu care să însușească totalitatea realizărilor obținute și să genereze noi impulsuri în procesul de cercetare a problemei. Acest lucru se cere cu atât mai mult, cu cât dispariția școlii sovietice nu înseamnă încetarea propagării ideilor acesteia, dar fără apelarea la noi izvoare istorice.

Istoricul și gradul de studiere a problemei

În viziunea istoriografilor sovietici, studierea istoriei în regiunea carpato-nistreană, reprezentanții școlii sovietice (în persoana lui N. Mochov) nici nu recunoșteau că până la revoluția din octombrie 1917 aici s-ar fi făcut ceva istorie. Fiindcă, autorii de până la 1917 nu erau „înarmați” cu metodologia marxistă [Moxov 1957, стр. 3-4], iar tot ce nu era *marxist* nu putea fi și *științific*, acești termeni fiind sinonime în istoriografia sovietică. Reieșind din acest criteriu, savanții sovietici considerau că evoluția științei istorice a RSSM cuprindea două perioade mari, demarcate de anul 1917 [ИАЭ 1973, стр. 21], deși RSSM era o etnitate politică proclamată în anul 1940 și nu putea să aibă anterior o știință istorică.

Către sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX existau două direcții în studierea formării poporului român, care în disputele sale se axau în special pe problema *unde* s-a format poporul român, problema *cum* s-a format el deseori rămânând în umbră.

În secolul XIX cercetătorii maghiari și unii cercetători germani afirmau că, la părăsirea Daciei, după ordinul împăratului Aurelian, populația romanizată de la nord de Dunăre s-a retras pe malul drept al fluviului. Aici a și avut loc procesul de etnogeneză al românilor, de unde, mai apoi,

foarte târziu, aceștia s-au strămutat la nord de Dunăre, pe teritorii deja populate de alte popoare (în primul rând unguri), care reușiseră să constituie formațiuni statale stabile.

Baza acestei teorii, numită *imigraționistă*, a fost emisă de F.I. Sulzer la 1781-1782. Acesta afirma că românii s-au format ca popor în Moesia și Tracia, de unde au venit la nord de Dunăre în două valuri: la sfârșitul secolului al XII-lea și la mijlocul secolului al XIII-lea. Prin Banat ei ar fi ajuns în Transilvania, de unde s-au răspândit în Muntenia și Moldova [Stoicescu 1993, p. 21]. Printre argumentele invocate, care, la fel ca traseul de răspândire a românilor, se vor regăsi în istoriografia sovietică, pot fi menționate: numărul mare de slavonisme în română putea fi acumulat doar la sudul Dunării, în Transilvania slavii fiind lipsă; abandonarea numelui de Dacia etc. Cunoștințele acumulate și argumentele respective din secolele XVIII-XIX au fost sintetizate în lucrarea semnată de R. Ed. Rösler și publicată în 1871 la Leipzig [Rösler 1871]. Autorul susține că daco-romanii au părăsit Dacia, iar pușinii rămași ar fi fost înglobați în lumea germanică, astfel poporul român s-a format la sud de Dunăre. Printre argumente au fost invocate numărul mare de slavonisme, precum și prezența cuvintelor albaneze și grecești, utilizarea slavonei ca limba oficială. De la sud de Dunăre românii ar fi migrat spre nord în secolul XII sau la începutul secolului XIII.

Drept răspuns, în cadrul polemicii iscate, tot în mediul academic german a fost formulată *teoria continuității*, printre adepții căreia se numără J. Jung [Jung 1878], Leopod von Ranke [Ranke 1883], Th. Mommsen [Mommsen 1885] et al. Această teorie a luat contururi depline prin investigațiile efectuate de savanți români din diferite perioade: A.D. Xenopol [Xenopol 1884], N. Iorga [Iorga 1905], C. Giurescu [Giurescu 1973], Gh. Ștefan [Ștefan 1973], I. Rusu [Rusu 1981] et al. Evoluția detaliată a polemicilor dintre reprezentanții acestor două teorii poate fi urmărită în lucrările semnate de A. Armbruster [Armbruster 1972], Ligia Bârză și Stelian Brezeanu [Bârză, Brezeanu 1991], Nicolae Stoicescu [Stoicescu 1993] et al.

Problemele etno-culturale de la est de Carpați în mileniul I p.Chr. în a doua jumătate a secolului XIX provoacă și interesul unor savanți din Rusia. Pe lângă școlile de cercetări istorice de la Sankt Petersburg și Moscova, se formează mai multe centre științifice regionale, care încearcă să se impună prin interpretări originale ale problemelor-cheie din istoria Rusiei. Drept un curent distinct în istoriografia rusă din această perioadă se definitivează centrele universitare de la Harkov și Kiev, influențate de tradiția hegeliană și de romantismul german [Matveev 1998a, p. 182]. Lucrarea-pilon a acestei școli, „Історія України-Руси”, în zece volume și treisprezece cărți, semnată de M. Grușevskij, a fost editată între 1898 și 1936 la Kiev și Lvov.

În baza celor două teorii istoricul M. Grușevskij caută calea de mijloc, pe care o considera cea mai aproape de adevăr. În viziunea acestuia, o populație relativ puțin numeroasă ar fi rămas în Transilvania după retragerea aureliană. Saltul demografic de mai târziu este explicat prin migrația

unui număr considerabil de traci romanizați originari din Balcani. Un proces similar ar fi avut loc și în regiunea Carpaților Răsăriteni, unde gradul de romanizare a fost ne semnificativ. Elementele colonizării timpurii, independente de acele elemente vechi tardive venite la sfârșitul secolului al XIV-lea din teritoriile ocupate de unguri, erau observate în toponimie și în unele dialecte. Populația respectivă a supraviețuit până în momentul colonizării slave a ținutului, după care nu se mai putea vorbi de o populație neslavă din regiuni montane, considera M. Gruševskij [Грушевский 1994, стр. 136].

Supozițiile istoricilor de la Harkov vor avea repercusiuni serioase și în formarea istoriografiei sovietice, care va dezvolta și va definitiva ipotezele privind procesele etnice din regiunea Deltei Dunării prin negarea romanizării, hiatusuri culturale, asimilare dublă și factor slav determinant în procesele de formare a populației de la răsărit de Carpați.

La începutul secolului al XX-lea, unii istorici sovietici de formație veche recunoșteau că moldovenii sunt români care locuiesc în Moldova, Basarabia și părțile vecine cu Basarabia din guberniile Podolia și Herson și că de români din Valahia îi deosebesc mici particularități dialectologice [Берн 1918, стр. 87; Берн 1923, стр. 28-29]. În ce privește limba moldovenilor, se afirma că ea, ca și cea a românilor, este o limbă slavizată în baza limbii latine, că în limba populară circa jumătate din cuvinte sunt de origine slavă, iar români cu carte se străduie să înlocuiască slavonismele cu latinisme, astfel încât în limba literară slavonismele sunt doar circa 30%, iar conjugările, declinările, pronumele, numeralele, o parte din substantive și principalele verbe – toate sunt de origine latină [Берн 1918, стр. 88]. Cu privire la apariția românilor (locuitorii Transilvaniei, Munteniei, Moldovei, Bucovinei și Basarabiei) erau enunțate teoriile cercetătorilor români, printre care cea a lui A.D. Xenopol, privind amestecul geto-dacilor cu romanii în munții Carpați, și cea imigraționistă, conform căreia ei ar fi venit la nord de Dunăre în secolele XII-XIII din regiuni situate undeva în partea de sud a Peninsulei Balcanice [Берн 1918, стр. 90]. O teorie rusă proprie, în secolul al XIX-lea, privind romanicii est-carpatici nu exista.

Situația politică de la sfârșitul deceniului al doilea al secolului XX din Imperiul Rus, în general, și din spațiul est-carpatic, în particular, a determinat evoluția studiilor referitoare la istoria acestui ținut. Situația de haos era cauzată de înfrângerile de pe fronturile Primului Război Mondial și de evenimentele din februarie 1917 din Rusia. Actul de includere a Basarabiei în componența regatului român a stârnit un val de ripostă din partea tuturor partidelor, grupărilor și mișcărilor politice din Rusia, de orice orientare și culoare (roșii, albi ș.a.), unite de ideea perpetuării “Rusiei Mari”.

Odată cu stabilizarea situației și începutul relațiilor diplomatice a apărut necesitatea de a argumenta istoric anumite pretenții. Din aceste considerente, în Republica Autonomă Sovietică

Socialistă Moldovenească au început să apară un șir de studii dedicate nu doar istoriei RASSM, dar și istoriei Basarabiei, care era privită drept teritoriu încadrat temporar în statul român. Majoritatea acestor scrieri se refereau la istoria modernă și contemporană, accentul fiind pus pe relațiile de prietenie care au existat între moldoveni și ruși, și/sau ucraineni. Cu toate acestea, problema formării poporului moldovenesc a fost puțin abordată de cercetători [Нарцов 1936, стр. 5-6; Нарцов 1937, стр. 20-21].

Pentru cercetătorii sovietici problema proceselor etnice în spațiul carpato-nistean era una relativ nouă. Acestei teme i-au fost consacrate un număr enorm de lucrări care se bazau pe informațiile lapidare ale autorilor bizantini, urmași de cronicari, umaniști, diferiți reprezentanți ai școlilor de cercetare europene din secolele XIX și XX. Deși s-au făcut studii lingvistice, etnografice, arheologice, sociologice etc., teoriile care au venit să însumeze aceste realizări nu au evoluat departe de concluziile prezente în lucrările autorilor bizantini, care îi pomeniseră pe vlahi în regiunea Dunării.

În perioada interbelică, la Moscova și Tiraspol a fost pusă temelia unei teorii noi, care, în cadrul proceselor etno-culturale din spațiul carpato-nistean, susținea categoric formarea moldovenilor ca ramură separată, deosebită de cea a românilor [Сергиевский 1936]. Această teorie a fost promovată de către școala sovietică de cercetare.

Reprezentanții școlii istoriografice sovietice au supus unei critici aspre studiile etno-culturale ale savanților din străinătate, calificate ca fiind burgheze. Savanții sovietici apreciau, către anul 1970, drept o caracteristică principală a cercetătorilor străini refuzul de a deosebi poporul moldovenesc de cel român și nerecunoașterea națiunii moldovenești independente, în timp ce ei afirmau că procesul de formare a națiunii burgheze moldovenești a avut loc în perioada de după incorporarea Basarabiei în Rusia, mai ales începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-a încheiat către victoria Revoluției din Octombrie [Мохов, Колкер, Царанов 1970, стр. 14; ФМБН 1978].

O privire atentă aruncată asupra activității cercurilor academice din URSS scoate la lumină un fenomen caracteristic. Și anume: susținerea unor teorii oficiale cu un anumit lider de opinie în frunte, care erau perpetuate ani la rând, iar atunci când, din anumite considerații, era necesară revizuirea opiniilor consacrate, teoria și autorul ei erau supuși ostracizării.

Istoricul studierii problemei vizate și-a găsit reflectare în istoriografia sovietică prin lucrări publicate periodic de Ja. Grosul și N. Mochov [Гросул, Мохов 1958, стр. 33-54; Гросул, Мохов 1967, стр. 22-44; Гросул, Мохов 1970]. Ideile principale expuse de acești autori erau: studiarea insuficientă a istoriei Moldovei în perioada presovietică și de pe poziții false burgheze; studiile științifice adevărate au început să fie efectuate abia în următorii 10 ani după al Doilea Război

Mondial [Гросул, Мохов 1958, стр. 33]. Articolul din 1958, citat mai sus, se referea la studiile istorice din perioada presocialistă și indica drept una din greșelile majore ale acestei istoriografii, numite “burgheze”, neutilizarea lucrărilor clasice ale marxism-leninismului [Гросул, Мохов 1958, стр. 34]. În viziunea autorilor sovietici, până la începutul cercetării intense istoriei a Moldovei de istoriografia sovietică, studiile istorice în domeniu au depășit trei etape.

Una din problemele principale aflate în centrul *istoriografiei Moldovei în epoca feudalismului*, în opinia lui Ja. Grosul și N. Mochov, a fost problema originii poporului și statului moldovenesc. Cronicarii Gr. Ureche și M. Costin afirmă, fără urmă de îndoială, originea latino-romană a poporului moldovenesc, pe care, în acest context, ei nu îl delimitau de locuitorii din Muntenia. Scrierile cronicarilor în care se arată originea latină a poporului și relațiile dușmănoase cu cazacii, în special către secolul XVII, erau considerate de istoricii sovietici o exteriorizare a ideilor antipopulare ale partidelor boierești. Chiar și mult apreciații reprezentanți ai partidei „proruse”, N. Milescu-Spătarul și D. Cantemir, atunci când tratau problema originii etnice, erau calificați ca exponenți ai categoriei lor sociale. Și dacă N. Milescu-Spătarul practic nu a inclus în scrierile sale acest subiect, atunci în cazul lui D. Cantemir nu se putea evita o analiză mai detaliată. Deși lucrările domnitorului cărturar sunt considerate drept unele dintre cele mai valoroase în probleme de istorie a Moldovei, inclusiv procesul de etnogeneză și fondare a statului, opiniile lui erau judecate ca expresie a absolutismului [Гросул, Мохов 1958, стр. 38]. Foarte apreciată în opera cantemiriană era descrierea unor deosebiri între cultura moldovenească și culturile altor popoare est-romanice [Зеленчук 1974, стр. 3]. În același timp, utilizarea de către M. Costin și D. Cantemir a termenilor “român” pentru desemnarea populației din Moldova și “limbă română” pentru limba vorbită a fost tăinuită de istoriografia sovietică. Cu cât interesele geostrategice ale Rusiei în zona dunăreană creșteau, cu atât critica cercetărilor istorice din perioada respectivă devenea tot mai dură. Secolul XVIII era reclamat ca secol al decăderii istoriografiei moldovenești precum și al întregii culturi din cauza regimului fanariot, și numai urmările Păcii de la Kuciuk-Kainarji, eveniment considerat de autori drept începutul protectoratului Rusiei asupra Moldovei, ar fi stimulat revigorarea culturii moldovenești. Unicul exemplu pozitiv din această perioadă era activitatea călugărului Paisie Veličkovskij, ca promotor al limbii slavone.

În “epoca destrămării relațiilor feudale și constituirii relațiilor capitaliste” are loc prima anexare a unui teritoriu din principatele române la Imperiul Rus. Studiile în domeniul vizat erau efectuate de către reprezentanți ai dvorenimii, care, în viziunea lui Ja. Grosul și N. Mochov, deși criticau dominația turcă, totuși erau apologeti ai regimului țarist (P. Kunickij, P. Svin’in, F. Vigel’, Ja. Saburov, A. Daraganov, A. Skal’kovskij, A. Zaščuk, A. Nakko, Ju. Venelin, S. Palauzov, P. Batjuškov, V. Semevskij, V. Postnikov, D. Suručan et al.) [Гросул, Мохов 1958, стр. 39]. În acest

răstimp se formează și istoriografia română “burgheză”, ale cărei începuturi au fost puse de N. Bălcescu, M. Kogălniceanu et al.

Formarea statelor naționale în secolul XIX a fost însoțită de dese modificări de frontiere. Din aceste considerente apare necesitatea argumentării științifice a pretențiilor unei țări asupra teritoriilor disputate. Anume „problema teritorială” va sta la baza studiilor „științifice” privind etnogeneza populației romanice în regiunea de răsărit a Europei. Inițial, a avut loc confruntarea dintre cercetătorii autohtoni cu lumea științifică austriaco-germano-maghiară, motivată prin pretențiile ambelor părți asupra Transilvaniei. Această confruntare se intensifică și se lărgeste prin antrenarea istoricilor ruși după anexarea la Rusia a unei părți din teritoriul românesc. „Căutarea de adevăr” venea să argumenteze pretențiile la controlul politic asupra acestei regiunii. Din acest punct de vedere nu este de mirare că, dacă reprezentanții școlii române îi considerau drept populație de bază pe romanicii de est, care au existat în regiune și după abandonarea Daciei de către romani, istoriografia austro-ungară insista asupra prezenței etniei maghiare, iar reprezentanții istoriografiei ruse și mai târziu sovietice – a elementului slav.

Istoriografia epocii imperialismului este caracterizată drept o etapă de acutizare a naționalismului din partea istoricilor „români burghezi”, iar despre cei care studiau mai profund o temă anumită se spunea că deviau în „academism”². Principalul pericol din această perioadă este văzut de istoriografia sovietică în lucrările lui A.D. Xenopol și N. Iorga. Deși școala sovietică își exprimă dezacordul și față de ipoteza școlii germano-maghiare, ea nu intră în mari discuții cu ultima. Referitor la rivalitatea dintre istoriografia română și cea austro-ungară cercetătorii sovietici erau de părerea că niciuna din ele nu a reușit să convingă prin argumentele aduse referitor la etnogeneza romanicilor de răsărit. Disputa a fost orientată în primul rând împotriva argumentelor emise de școala română. Explicația acestei situații trebuie căutată din nou în sfera politicului, și anume în faptul că în cazul ungarilor „nu era ce de împărțit”. Unica realizare recunoscută școlii românești de studii istorice a fost publicația unui număr impresionant de izvoare, colecții de documente, cronici etc. Dar și ea era urmată de remarca „selectare tendențioasă a documentelor, iar unele de-a dreptul falsificate” [Гросул, Мохов 1958, стр. 54].

Problemele și divergențele istoriografice din perioada sovietică au fost supuse analizei în anul 1967 [Гросул, Мохов 1967, стр. 22-44]. Articole din 1958 și 1967 au stat la baza studiului istoriografic publicat în 1970 [Гросул, Мохов 1970]. Astfel, perioada socialistă a științei istorice era împărțită de cercetătorii sovietici în trei etape:

1. De la Revoluția din Octombrie până la 1948;

² Termen utilizat în Гросул, Мохов 1958, стр. 49, cu sens peiorativ la adresa celor care studiau anumite teme înguste.

Se considera că istoriografia moldovenească făcea primii pași ca știință istorică marxistă, în special prin traducerea lucrărilor lui K. Marx, F. Engels și V. Lenin, și ducea lupta cu istoriografia “burgheză” română și “burgheză” moldovenească.

2. Din 1948 la Congresul XX al PCUS;

Anul 1948 marchează anul de început al realizărilor planificate la Congresul XIII al CC PC(b) al Moldovei, care a criticat erorile istoricilor din Moldova și a recomandat publicarea unui curs marxist de “Istorie a Moldovei”, care a și fost realizat în anii 1951, 1955.

3. De la Congresul XX al PCUS până la apariția studiilor semnate de Ja. Grosul și N. Mochov (1967, 1970).

Din „realizările” primei etape nu au fost menționate studii privind problema “formării poporului moldovenesc”. Autorii au remarcat doar că s-a procedat la formarea cadrelor locale și la formularea unor răspunsuri „argumentate științific” la „falsificările” istorice ale cercetătorilor români burghezi. Se remarcă nivelul inferior al cercetărilor în RASSM din cauza că principalele centre culturale și specialiștii au rămas pe teritoriul Basarabiei încadrate în frontierele României. Istoriografia oficială sovietică a negat cu vehemență existența unor centre de cercetare pe teritoriul Basarabiei interbelice, precum și faptul că la Chișinău se aflau arhive și biblioteci cu o bogată literatură privind istoria Basarabiei, care au fost distruse în al Doilea Război Mondial [Гросул, Мохов 1970, стр. 40, 45]. Sarcina declarată a primei etape a constat în demascarea „falsificatorilor naționali-burghezi” prin intermediul revistelor „Красная Бессарабия” și „Societatea basarabenilor” [Гросул, Мохов 1967, стр. 22]. Autorii insistă că “poporul moldovenesc”, în calitate de comunitate etnică distinctă, apare pe arena istoriei relativ târziu, către secolul XII, iar formarea sa constituie o problemă complicată, a cărei studiere este frânată din cauza numărului limitat de izvoare și a răspândirii teoriei lui N. Marr, care limita participarea migratorilor la procesul de formare a popoarelor. În lumina teoriei lui Marr, afirmau Ja. Grosul și N. Mochov, unii cercetători ca N. Deržavin au încercat să demonstreze geneza poporului prin evoluție din populația autohtonă, fără amestecul migratorilor [Гросул, Мохов 1970, стр. 46]. Astfel, se sugera ideea că, în anii de până la război și în cei de după război, în Basarabia, realizările științei istorice au fost reduse, dar s-au format premisele unei dezvoltări rapide în viitor, în special prin formarea cadrelor locale.

În anul 1947 Plenara a XIII-a a CC al PC(b)M a luat hotărârea de a se pregăti un curs de „Istorie a Moldovei”, la apariția căruia trebuiau să contribuie cercetători din Moscova, Leningrad, Kiev. Baza documentară slabă, în opinia lui Ja. Grosul și N. Mochov, nu a permis soluționarea problemei etnogenezei poporului moldovenesc [Гросул, Мохов 1970, стр. 47]. Anume acest volum a însemnat încheierea primei perioade și începutul celei de-a doua. În anul 1946 Institutul de Cercetări Științifice în Domeniul Studierii Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii, fondat în 1939

la Tiraspol, a fost inclus în Baza științifică de cercetare a AȘ a URSS. Peste zece ani acesta va fi transformat în Institutul de Istorie. În anul 1958, în cadrul filialei moldovenești a Institutului Marxism-Leninismului a fost fondată Secția de istorie a Partidului Comunist al Moldovei. Aceste două centre aveau menirea de a pune bazele cercetărilor științifice în cea de-a doua perioadă a istoriografiei sovietice în RSSM, fiind secundate de centrele universitare și muzeale.

În problema studiilor proceselor etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru reprezentanții istoriografiei moldovenești se bazează pe două aspecte: în primul rând, realizările arheologiei și, în al doilea rând, ale istoriei Evului Mediu. Această separare este cel puțin stranie, deoarece argumentele ambelor componente țin de domeniul arheologiei. Cu toate acestea, în primul compartiment sunt incluse studiile efectuate de È. Rikman și Gh. Fedorov asupra monumentelor culturii Sântana de Mureș-Černjachov, primul reușind să definească caracterul polietnic sarmatic, geto-dac, got și slav al acestei culturi, cu predominarea primelor două elemente. Este chiar acceptat „un grad înalt de influență” din partea Imperiului Roman asupra acestor comunități [Гросул, Мохов 1970, стр. 54]. Și aceasta în condițiile unui contact direct și de durată al triburilor geto-dace cu Imperiul Roman. Criticism care nu se observă atunci când este vorba de triburile slave, vizavi de care se formulează practic aceleași caractere, că triburile slave, în perioada de până la migrația în zona sud-est-europeană, au fost supuse influenței civilizației romane, fiind pregătite astfel spre integrare etnică cu etniile din zona dunăreană și balcanică [Корольок 1985, стр. 51].

Secolele VI-VIII au fost considerate ca fiind insuficient cercetate, cu toate acestea se face atribuirea categorică a monumentelor corespunzătoare la cultura slavă, în baza izvoarelor scrise bizantine (monumente investigate de G. Sergeev, I. Rafalovič și Gh. Fedorov). Așa-numiții “tiverți” sunt atribuiți fără rezerve la triburile slave. O atribuție similară primește cultura numită balcano-dunăreană [Гросул, Мохов 1970, стр. 55-56].

Analiza principalelor ipoteze despre formarea populațiilor est-romanice pe pământurile carpto-dunărene în istoriografia numită feudală și burgheză până la mijlocul secolului XX a fost efectuată de L. Polevoj [Полевой 1972, стр. 46-91].

Drept moment important în evoluția studiilor legate de istoria RSSM este considerată apariția volumelor „Istoria RSSM”, scrise în limba rusă și apoi traduse în “limba moldovenească” (o română care abundă în slavonisme și regionalisme, scrisă cu caractere chirilice).

Colectivul de autori al primei ediții de „Istoria RSSM” a fost ales la ședința Biroului CC al PC(b)M din 1947 și a inclus trei categorii de persoane – cadre considerate locale: Ja. Grosul, V. Senkevič, F. Grecul, I. Čeban (Ciobanu), persoane cu pregătire moscovită sau din alte centre sovietice: N. Bereznjakov, N. Mochov, Gh. Smirnov, D. Šemjakov, M. Tichanova, și persoane cu studii în instituțiile din România interbelică: V. Cioban, E. Rusev, Gh. Bogač, A. Kidel. Prima etapă

se caracterizează prin contopirea într-un colectiv a mai mulți istorici cu orientare ideologică și pregătire profesională diferită, impuși să colaboreze în concordanță cu ideologia marxist-leninistă. Se declara că soluționarea problemei etnogenezei poporului moldovenesc a fost frânată mult timp din cauza influenței puternice a școlii lui N. Marr, care s-a răsfrânt și asupra studiilor privind problema respectivă semnate de N. Deržavin, A. Udal'cov, V. Senkevič. Din realizările școlii sovietice erau menționate studiile lui V. Šišmarev și M. Sergievskij, primul a ajuns la concluzia că etnogeneza a avut loc undeva la sud de Dunăre [Шишмарев 1953], iar al doilea – la sud și la nord de Dunăre [Сергиевский 1947, Сергиевский 1948].

Pentru a evita orice abatere de la linia oficială, lucrarea a fost publicată inițial în tiraj redus cu titlul „Curs de istorie a Moldovei” în anul 1949 [КИМ 1949]. Acest curs legifera ideea continuității populației romanice în zona carpato-dunăreană, care împreună cu slavii, ca element component, au format poporul moldovenesc. Lucrarea a fost trimisă spre analiză centrelor științifice din Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Lvov, Voronej, Cernăuți, Minsk, Tbilisi, Tașkent etc. [Лазарев 1989, стр. 26-28].

Cele două volume publicate (volumul I – 1951, volumul II – 1955) [ИМ 1951] au formulat principiile marxist-leniniste ale istoriei Moldovei. Conform acestei ediții, formarea poporului moldovenesc s-ar fi datorat unei influențe puternice și de durată a triburilor romanizate din partea celor vechi slave în spațiul de la nord și sud de Dunăre, fapt care ar fi dus la formarea volohilor – strămoșii tuturor romanicilor de răsărit. Iar conviețuirea volohilor cu slavii de răsărit ar fi dus la definitivarea poporului și limbii moldovenești către secolul al XIV-lea [ИМ 1951]. Această concepție, care va obține denumirea convențională „teoria celor două popoare romanice”, dezvoltată și amenajată cu argumente interdisciplinare, a fost perpetuată până la destrămarea URSS (anul 1991). Volumul de „Istorie a RSSM” a fost înalt apreciat în recenziile apărute în anul 1952, ceea ce denotă importanța atribuită lucrării respective în istoriografia sovietică [Дмитриев 1952; Дыков 1952, стр. 94-96; Ипатенко 1952, стр. 92-95; Устюгов et al. 1952, стр. 130-137]. În recenziile apărute erau stabilite punctele majore care au fost clarificate în această lucrare. În legătură cu evenimentele din secolele II-XIV se făceau următoarele concluzii: strămoșii moldovenilor trebuie căutați în popoarele care au populat spațiul carpato-dunărean în primele secole ale erei noastre și au fost supuse romanizării, acești volohi-moldoveni împreună cu slavii au respins în comun atacurile popoarelor migratoare: goți, huni, pecenegi, cumani, tătari [Ипатенко 1952, стр. 92]. Astfel de idei absolut nefondate denotă totala necunoaștere a realităților istorice din mileniul I p.Chr. din partea recenzentului. Ideea polietnismului nu era susținută în recenzia semnată de Dykov, în care pentru secolul VI p.Chr. teritoriul Moldovei era văzut ca fiind locuit numai de slavi [Дыков 1952, стр. 94]. Slavii erau considerați a fi băștinași în acest spațiu din timpuri imemorabile

[Ипатенко 1952, стр. 92]. Deși sursele scrise îi pomenesc pe volohi între Carpați și Nistru numai de la sfârșitul secolului XII, autorul recenziei date presupune că ei erau în acest spațiu mult mai devreme, fiind incluși în cadrul Statului Vechi Rus Kievean și, apoi, al cnezatului Halici [Ипатенко 1952, стр. 92]. Anume această includere în Statul Vechi Kievean a dus la un avânt în relațiile economice și sociale, la liniștea oferită de puterea de la Kiev [Дыков 1952, стр. 95]. Etonimul comun de volohi se considera că a fost înlocuit treptat de unul nou: moldoveni. Problema religiei era văzută prin „creștinarea” de către slavi a volohilor [Ипатенко 1952, стр. 93].

Un moment important în evoluția studiilor istorice au reprezentat cele două sesiuni ale Institutului de Istorie a Culturii Materiale al AȘ URSS din anii 1953 și 1964, care flancau întrunirea cercetătorilor arheologi din România și URSS desfășurată în anul 1958.

Hotărârile Congresului XX al PCUS din 1956 au deschis, după părerea lui Ja. Grosul și N. Mochov, noi perspective în cercetarea istorică. În această perioadă istoricii sovietici demonstau că monumentele arheologice atribuite cu siguranță moldovenilor datează din secolul XIII-XIV, iar cultura materială a volohilor este încă neclară, fiind greu de deosebit de cea a culturii balcanodunărene. O realizare a școlii sovietice era considerată scrierea istoriei în baza evoluției formațiunilor social-economice. Se afirmă, că în anul 1970, istoria populației Moldovei din secolele VI-VIII este studiată în mod ne semnificativ, în schimb se considera definitivată problema tiverților, care, grație investigațiilor lui Gh. Fedorov, au fost identificați drept triburi slave.

Schimbări puternice a suportat istoriografia sovietică datorită „dezghețului” hrușciovist. În 1958 Institutul de Istorie al AȘ al RSSM s-a separat de cel de Limbă și Literatură; el includea în rândurile sale o pleiadă întreagă de cercetători pregătiți, cu mici excepții, de instituțiile de învățământ superior din Chișinău. Noile cercetări efectuate pe șantierele arheologice și în arhive au impus elaborarea unei ediții noi a „Istoriei RSSM”, care a apărut în două volume în anii 1965 și 1968. Pentru studiul nostru prezintă interes volumul I, în care „autohtonistul” V. Senkevič, autorul temei corespunzătoare din ediția precedentă a „Istoriei RSSM”, a fost înlocuit cu “migraționistul” N. Mochov. Astfel, în prima lucrare se afirma că, în secolele XII-XIV, teritoriul de la est de Carpați a fost colonizat cu populație romanică, care a întâlnit în zona respectivă populație est-slavă, iar conviețuirea lor a dus la formarea mai multor formațiuni politice. Procesele etnice care au urmat pe parcursul secolelor XII-XIV s-au definitivat, către sfârșitul secolului XIV, cu formarea „poporului moldovenesc”. “Istoria RSS Moldovenești”, din anul 1965, se baza deja pe ideea autohtonismului romanicilor de răsărit în regiunile la nord de Dunăre și migrarea lor la est de Carpați [ИМССР 1965, стр. 79-81]. O ultimă expresie a divergențelor istoriografice a fost capitolul semnat de I. Hâncu, care, pentru secolele IX-XI, mai anunța prezența unei populații polietnice în o parte a spațiului carpato-nistean [ИМССР 1965, стр. 71].

Din anii '50 exclusivitatea publicațiilor referitor la “formarea moldovenilor” i-a aparținut lui N. Mochov. Lucrările sale, apărute pe parcursul anilor (1959, 1969 și 1978), erau orientate anume spre explicarea „formării poporului moldovenesc”, cu toate că situația interpretărilor etno-culturale a monumentelor arheologice la momentul anului 1970 a fost apreciată de același autor drept imposibil de a delimita monumentele slave de cele ale romanicilor [Гросул, Мохов 1970, стр. 58-59].

O altă trăsătură caracteristică a istoriografiei sovietice, predominantă în perioada anilor '60-70, era utilizarea practic exclusivă a materialelor publicate în URSS, cele străine erau folosite doar sporadic și cu precădere numai pentru a fi expuse criticii. Acest moment era valabil nu numai pentru arheologie, ci pentru toate științele care se ocupau de problemele etno-culturale, fiind chiar publicate unele lucrări speciale în acest domeniu [Мохов, Чертан, Жигня 1972, стр. 128-153; Зеленчук, Зайдман 1972, стр. 201-210; Афтенюк 1972, стр. 166-168; Магомедов 1973, стр. 191-197].

O recunoaștere a nivelului înalt al cercetărilor științifice de la Chișinău a fost desfășurarea în anul 1967 în RSSM a Sesiunii unionale dedicată rezultatelor investigațiilor arheologice și etnografice din URSS din anul 1966. Volumul publicat de Academia de Științe a RSSM a cuprins rezumatele comunicărilor participanților la sesiune [Тезисы доладов 1967].

În anii '80 ai secolului XX se planifica o nouă ediție a “Istoriei RSSM” în șase volume. După schema anilor '40, în 1984 se editează compendiul „Istoria RSSM”, urmat în 1987 de primul și, totodată, ultimul volum din cele șase planificate. Procesele etno-culturale în secolele II-XIV cuprindeau următoarele momente-cheie: în urma unor contacte de durată ale romanicilor de est din zona carpatică cu slavii se formează către secolul IX volohii, care, începând cu secolul XII, migrează spre est, unde întâlnesc o populație est-slavă. Amestecul acestor două etnii va duce la formarea moldovenilor. Un alt masiv al volohilor se îndreaptă spre sud, unde se va infiltra în lumea sud-slavă și va forma poporul român [ИМССР 1984, стр. 33-47]. Ediția anului 1987 enunța: ca rezultat a trei etape cuprinse între secolele XII-XVIII, la est de Carpați și până la Nistru s-a format poporul moldovenesc [ИМССР 1987, стр. 330].

În ultimii 20 de ani de existență a URSS studii istoriografice în problema respectivă nu au fost realizate, fapt care impune impetuos realizarea unor asemenea investigații.

Scopul și obiectivele investigației

Ținând cont de actualitatea și caracterul interdisciplinar al lucrării, scopul ei constă în examinarea interpretării problemelor etno-culturale între Carpați și Nistru în secolele II-XIV p.Chr. în istoriografia sovietică postbelică și elucidarea confruntărilor de idei și supoziții în analiza

surselor arheologice, narative, etnologice etc. utilizate în procesul de studiere a romanicilor de est. În consecință, au fost stabilite următoarele obiective:

– identificarea factorilor obiectivi (determinați istoric, geopolitic etc.) și subiectivi (reflexe ideologice, cultivate prin demersul și acțiunile școlii sovietice de cercetare), care au condiționat evoluția gândirii și activității de interpretare a fenomenelor etno-culturale în plan diacronic, precum și analiza complexă a fiecărei etape de studiere a secolelor II-XIV p.Chr. între Carpați și Nistru;

– periodizarea și sistematizarea, analiza și prezentarea unui tablou al originii și evoluției interpretărilor etnice date comunităților care au locuit între secolele II-XIV p.Chr. în regiunea de la est de Carpați;

– aprecierea gradului impactului politic asupra vieții științifice și coexistența acestor aspecte.

– cercetarea izvoarelor cu conținut istoric (narative, arheologice, lingvistice etc.) utilizate drept argumente, începând cu cele care au stat la baza sistemului etnic creat, ajungându-se la realizările cele mai recente, și examinarea bazei de date arheologice, etnografice, lingvistice și antropologice;

– determinarea principalelor probleme studiate de istoriografia sovietică pentru explicarea proceselor etno-culturale în mileniul I – începutul mileniului II p.Chr. și stabilirea ponderii fiecărui tip de argument pentru rezolvarea unei sau altei probleme;

– analiza celor mai importante idei referitoare la studiile etno-culturale și interpretări etnice;

– identificarea evoluției interpretărilor etnice și a condițiilor care au determinat această evoluție în plan sincron și diacronic.

Cercetarea continuă cu o trecere în revistă a realităților arheologice, etnografice, lingvistice, toponimice etc. Pe baza corelării rezultatelor respective cu informațiile oferite de alte surse se va întreprinde o reconstituire a gândirii istorice în interpretarea proceselor etno-culturale din spațiul carpato-nistrian în secolele II-XIV.

Suportul metodologic și teoretico-științific. La elucidarea subiectului propus a fost utilizat un complex de metode științifice:

• Metoda istorică, care are la bază identificarea sensului evenimentelor trecutului, în scopul relevării unor aspecte nevalorificate, inedite, neglijate sau insuficient analizate;

• Metoda logică, care reprezintă aplicarea procedeelelor, studiului inerent și a sintezei, argumentarea pe cale strict deductivă;

• Metoda comparativă, care constă în evidențierea trăsăturilor comune și a particularităților contractelor consensuale în domeniul cercetat, oferind extinderea orizontului istoric și științific;

- Metoda cantitativă, care facilitează sistematizarea și reliefaarea locului și rolului unei sau altei comunități etnice.

În procesul de cercetare a problemei respective autorul s-a bazat pe studii teoretice, dar și pe materialul factologic acumulat de specialiștii din Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă. Aceste date au fost comparate cu rezultatele cercetărilor diferitor centre științifice europene.

- Structura și concepția tezei se bazează atât pe evoluția anumitor științe, cât și pe determinarea în timp a principalelor probleme, fără de care studiul proceselor etno-culturale din secolele II-XIV era de neconceput.

- Fundamentul teoretic al tezei se axează pe realizările și interpretările aspectelor de paradigmă operate în domeniul arheologiei, etnografiei, lingvisticii și altor științe legate direct de problema atribuțiilor etno-culturale.

Pentru a înțelege evoluția formării unei teorii etno-culturale, de la bun început este necesară o definire a terminologiei esențiale cu care se va opera ulterior. Acest lucru este cu atât mai util, cu cât pe parcursul secolului al XX-lea termenii etnografici care desemnau diferite structuri etnice au evoluat și s-au transformat considerabil. În anumite cazuri, unul și același termen, utilizat în diferite perioade istorice, avea sens diferit. Desigur, practic este imposibil de prezentat toate semnificațiile noțiunilor principale cu care operează cercetătorii în timpul studierii proceselor etnice, de aceea vom stabili elementele care constituie baza unei cercetări științifice.

Problema interpretării noțiunii de etnos și a altor termeni vehiculați de știința sovietică are o importanță deosebită pentru a înțelege mesajul transmis de cercetători. Necesitatea acestui termen era dictată de sensul larg al noțiunii „popor”, prin care se subînțelege „trib”, „poporație”, „naționalitate” și „națiune”, ultima cu două aspecte: burgheză și socialistă [Бромлей 1983, стр. 45], forma acceptată de interpretare a acestor noțiuni fiind publicată în Marea Enciclopedie Sovietică³.

³ *Etnosul* (în sens îngust) este înțeles drept un grup stabil de oameni de diferite generații, format istoric pe un anumit teritoriu, având nu numai caractere comune, dar și particularități relativ stabile ale culturii (inclusiv limba) și psihologiei, conștiința unității sale și a deosebirii de alte comunități similare (conștiința de sine), fixate în conștiință (etnonim), și corespunde noțiunii de naționalitate în limba rusă [Бромлей 1983, стр. 57-58]. Spre comparație, germanul W.E. Mühlmann explică noțiunea de etnos drept un grup de oameni constituit împreună cultural, social, istoric și genetic, drept unitate superioară formată, sinonim noțiunilor de neam sau popor [Mühlmann 1997, S. 626]. Istoriografia sovietică a insistat asupra următoarelor noțiuni: *popor* – termen utilizat cu mai multe sensuri, în cel etnografic ține de definirea diferitor forme ale comunităților naționale și etnice [БСЭ, том 29, стр. 131]; *poporație* (народность) – comunitate de oameni formată istoric, care precede formarea națiunii. Se deosebește de comunitatea etnică prin faptul că se formează nu în baza întăririi relațiilor de rudenie, dar în procesul destrămării lor. Pentru poporații este caracteristică comunitatea teritorială și existența unor relații economice relativ stabile. În procesul dezvoltării istorice poporațiile puteau să nu coincidă cu statele formate nici teritorial, nici după limbă. O poporație putea deveni bază a mai multor națiuni. Intensivele relații de asimilare a factorilor lingvistici și psihologici ai unei națiuni și de la o națiune duceau la înglobarea ei [БСЭ, том 29, стр. 159]; *națiune* – comunitate umană formată istoric, caracterizată prin comunitatea limbii, teritoriului, vieții economice și aspectelor psihologice

Interesul față de studiul națiunilor a apărut în Germania în secolul al XIX-lea, ca reacție la politica de universalizare promovată de Napoleon Bonaparte. La acel moment națiunea era privită prin prisma tradițiilor din secolele XV-XVI, care o determinau drept o comunitate lingvistică și culturală formată într-o anumită regiune și din care, la începutul secolului al XIX-lea, s-au format statele naționale [Dann 1991, S. 65].

La sfârșitul secolului XIX savantul francez E. Renan, teoretizând înțelegerea naționalismului, punea întrebări aparent simple: „De ce Elveția cu trei limbi, două religii, trei sau patru triburi este o națiune, iar atât de omogena Toscana – nu? De ce Austria este stat, dar nu este națiune?” [Renan 1887, p. 307]. Răspunsul era văzut în conștientizarea de către grupul etnic a comunității trecutului și viitorului, factorul principal al formării națiunii fiind considerate rătăcirile istorice și de aceea progresul cercetărilor istorice se considera că deseori prezintă pericol pentru naționalități [Renan 1887, p. 307]. Sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX a fost perioada scrierii marilor istorii naționale, care au invocat o tradiție istorică comună, un spirit al poporului, unitate în fața dușmanilor și memorie colectivă. Problema atribuției etnice a unei unități etno-culturale nu poate fi hotărâtă fără a cunoaște originea și soarta ei, precum și locul ei între unitățile vecine [Терпиловский 2004, стр. 12].

Influența romantismului și războaiele napoleoniene au schimbat psihologia locuitorilor Europei, dar și a cercetătorilor, ale căror investigații încep să devină baza politicilor promovate de state. Pentru susținerea acestor investigații încep să fie create mari centre de cercetare, concentrate în special în jurul muzeelor, și apare un număr enorm pentru timpurile respective de reviste de specialitate, numele cărora vorbesc de la sine. Iată numai câteva dintre ele: *Carinthia* din 1811 la Klagenfurt, *Prussia* din 1844 la Königsberg, *Alemannia* din 1873 la Bonn și Freiburg, *Germania* din 1917 la Mainz, *Dacia* din 1924 la București, *Pannonia* din 1935 la Pécs, *Viking* din 1937 la Oslo, *Gallia* din 1943 la Paris etc. Are loc glorificarea unor personalități antice, promovate ca eroi naționali: diferiți “rex” ai germanilor, Vercingetorix, Decebal ș.a., și identificarea popoarelor moderne cu cele antice printr-o continuitate perpetuă: francezii cu celții, românii cu dacii, albanezii cu illyrii etc., uneori ajungându-se la teorii hiper-autohtoniste sau, ca N.J. Marr, la „teoria yafetică”, care vedea originile slavilor până în neolitic.

Paradigma științelor istorice se îmbogățește rapid odată cu evoluția lor. Se modifică conținutul și semantica termenilor. Din aceste motive, la începutul secolului XXI se impunea o investigație

reflectate în cultură (noțiune formulată de I.V. Stalin) [БСЭ, том 29, стр. 307]; *rasă* – grupuri umane formate istoric, unite prin comunitatea originii unice reflectate în comunitatea trăsăturilor fizice [БСЭ, том 36, стр. 107]; *grupuri etnice* – termen prin care se desemnează comunitățile umane apropiate după limbă și cultură. Spre exemplu slavii, germanicii, celții [БСЭ, том 49, стр. 247].

profundă asupra formării bazei teoretice a vocabularului științific și a semanticii sale moderne, în special pentru a evita interpretări confuze și utilizarea eronată a noțiunilor.

La începutul secolului XX cercetătorul rus V. Vodovozov afirma că, antropologic, este greu de demonstrat existența naționalității, în schimb ea este prezentă ca o iluzie care are o influență enormă asupra conștiinței oamenilor [Водовозов 1920, стр. 727-744]. Alt cercetător rus, B. Pletnev, în 1920, sublinia că e imposibil de stabilit caracteristici obiective fixe care să deosebească o etnie de alta și că unitatea etnică trebuie căutată în soarta istorică comună [Плетнев 1920, стр. 30], idee reanimată de unii cercetători contemporani [Лурье 2001, стр. 277].

Secolul XX a introdus în paradigma istorică așa noțiuni ca etnos, etnicitate etc. O primă explicație a termenului etnos în istoriografia rusă a fost dată de S. Širokogorov, care scria că etnosul este un grup de oameni care vorbesc aceeași limbă, recunosc originea comună, dețin un complex de obiceiuri, mod de viață, păstrat în tradițiile care îl deosebesc de alte grupuri umane [Широкоргов 1923, стр. 13].

Ideile lui S. Širokogorov au fost preluate de marea majoritate a cercetătorilor sovietici. În special utilizarea acestor noțiuni a devenit general acceptată după apariția unor lucrări semnate de Iosif Stalin în problema limbilor și națiunilor. Conform celui din urmă, națiunea este o comunitate stabilă de oameni formată istoric în baza a patru caracteristici principale: comunitatea limbii, comunitatea teritoriului, comunitatea vieții economice și a particularităților psihologice reflectate în totalitatea particularităților specifice culturii naționale [Сталин 1951; reluată de Удальцов 1953, стр. 10], idee împărtășită întrutotul de istoriografia sovietică.

Analiza fiecărui component al acestei definiții, coroborat cu anumite realități etnice, prezintă o situație duplicitară.

Comunitatea limbii. Majoritatea locuitorilor din America Latină vorbesc spaniola, dar se autoidentifică drept etnii separate, pentru recunoașterea cărora au dus lupte îndelungate cu Spania. Mai multe popoare consideră engleza limba proprie, dar reprezentanții lor nu pot fi considerați englezi. În același timp, poate oare să fie negată existența națiunii elvețiene, care vorbește trei limbi?

Comunitatea teritoriului. Argumentul respectiv este și mai discutabil. Pe parcursul multor secole comunitatea evreilor nu a avut nicio caracteristică de etnie separată din cele menționate, dar, în ciuda acestor construcții teoretice, ei au perpetuat identificarea națională, mitologizată ca „popor ales”, până în prezent. Dacă prin comunitate teritorială se subînțelege prezența unei statalități naționale, atunci în această categorie nu se include nici Rusia. Comunitatea teritoriului reprezintă mai curând o stare teritorială de fapt, sub care sunt retezate ariile etniilor la anumite etape istorice, fiind vorba de o tautologie logică sau de un cerc vicios. Dar realitatea istorică respinge argumentul

respectiv prin prezența anumitor enclave etnice, cauzate de destrămarea marilor imperii. Aceste entități nu formează etnii separate, ci continuă să se identifice așa cum au făcut-o și până la momentul căderii acelor imperii (Nahicevan, Karabahul de Munte, Kaliningrad etc.).

Comunitatea structurii psihice. Elementul respectiv permite un subiectivism nelimitat în discuția despre trăsăturile caracterului național (temperament, norme morale, caracter etc.). Conform acestei logici, toți flegmaticii în mod automat devin estonieni sau finlandezi, iar colericii – italieni sau, în cel mai rău caz, români.

Comunitatea vieții economice. Acest aspect presupune că națiunile apar ca urmare a constituirii relațiilor capitaliste, că, dacă nu s-ar forma piețe naționale, centre economice și culturale naționale, nu ar exista factori care lichidează fragmentarea etnică. Acest argument indică, nici mai mult, nici mai puțin, faptul că istoriografia marxistă este în esență o istoriografie europeană, formată pe valorile, tradițiile și realitățile Europei din secolul XIX. Într-adevăr, această schemă, în linii mari, este valabilă pentru Europa Occidentală: Antichitatea sclavagistă, Evul Mediu feudal, epocă modernă burgheză... Dar, ieșind din acest cadru geografic, se observă că structurarea pe formații deviază de la realitate: Egipt, Persia, China, India, în epoca antică, nu se încadrează în formele teoretice. Conștientizând acest moment, istoriografia sovietică a formulat teoria unui „mod oriental de producție”. Acest fapt a reprezentat recunoașterea nevalabilității noțiunilor legate de etnos din istoriografia marxistă față de anumite civilizații, în special neeuropene. Același lucru se întâmplă și în cazul termenului națiune, care corespunde pentru realitățile europene din secolul XIX, dar este dificil de aplicat acest termen entităților etnice din Japonia, China sau chiar Rusia, de exemplu din timpul lui Alexandru Nevski sau Dimitri Donskoj; conform definiției marxiste ultimii nu puteau fi ruși.

În formula lui S.A. Tokarev, comunitățile etnice sau, mai simplu spus, popoarele se deosebesc unul de altul nu atât printr-un oarecare element separat, ci prin totalitatea câtorva caracteristici: limbă, teritoriu, origine comună, legături economice, formațiune politică, particularități culturale, religie etc. [Токарев 1964, стр. 43]. Termenul de etnos trebuia să determine elementele comune și distincte ale acestor interpretări [Бромлей 1981, стр. 12].

Dacă în anii '50, în baza principiilor formulate de I. Stalin, accentul principal se punea pe aspectul lingvistic în determinarea etnosurilor, în anii '70, pe primul plan a trecut ideea antitezei „noi – ei” [Бромлей 1973, стр. 27], adică conștiința apartenenței distincte la o comunitate clar definită. Caracteristica principală a acestei comunități poate fi limba, religia, comportamentul etc. O structură unică nu există, la diferite comunități prevalând aspecte deseori diferite [Бромлей 1973, стр. 31]. În anii '80 s-a generalizat opinia că etnosul (în sens îngust) este o comunitate umană formată istoric pe un anumit teritoriu, caracterizată prin particularități culturale (inclusiv limbă) și

mentale relativ comune, conștiință de unitatea sa și de deosebirea sa față de alte comunități asemănătoare, fixată printr-o autodenunțare (etnonim) [Бромлей 1981, стр. 27; Бромлей 1983, стр. 57-58]. Astfel, către anii '80, istoriografia sovietică definea noțiunea de etnos relativ identic, doar punând accentul principal pe diferite elemente. Mai târziu, discuțiile privind definirea etnosului s-au transformat într-o polemică de amploare pe paginile revistei "Советская этнография" [vezi СЭ, № 3-6, 1986 și № 1, 1987].

În legătură directă cu analiza termenului etnos se află derivatele sale. În cazul de față o importanță deosebită pentru problema cercetată are noțiunea de „etnonim”, separată în „endoetnonim”, „exoetnonim” și „politonom”. Endoetnonimul este termenul prin care o comunitate etnică se autodefiniște, este de obicei unic și viabil în timp. Exoetnonimul este termenul prin care o comunitate este numită de alogeni, deseori deosebindu-se fonetic foarte mult de endoetnonim. La rândul său, politonomul este noțiunea care îi definește pe locuitorii unei formațiuni politice. În procesul evoluției istorice, aceste noțiuni deseori evoluau una în alta și de aceea determinarea conținutului lor teoretic este un lucru complicat. Pe primul plan după importanță, în baza conținutului noțiunii de etnos, care pune accent pe conștiința apartenenței comune la grup, se situează endoetnonimul. El este termenul utilizat consecvent de mai multe generații din grup, care formează deci o comunitate etnică [Бромлей 1981, стр. 13]. Istoriografia sovietică insistă asupra faptului că, dacă un politonom este utilizat pe parcursul a câtorva generații, el va avea valoare de etnonim [Бромлей 1981, стр. 14]. Respectiv, numai autoatribuirea individuală la o anumită comunitate poate servi drept bază de cercetare pentru cei care studiază probleme legate de evoluțiile etnice. În problema definirii etnice a romanicilor de răsărit acest moment are o importanță deosebită, deoarece faptul că noțiunile poporație, naționalitate și națiune s-au format relativ cu întârziere oferea o posibilitate de manevrare în interpretare. Noțiunea „popor”, în studiile etnogenetice, îi cuprinde pe toți indivizii care se definesc cu același endoetnonim, termenul de „naționalitate” îi include pe acei reprezentanți care locuiesc în cadrul diferitor comunități etnice sau politice, dar se autodetermină cu un termen comun. Conștiința membrilor etnosurilor cuprinde în sine imagini despre comunitatea teritoriului, a limbii, particularitățile culturale și psihice, dar și origine și destin istoric comune.

S-a observat că și conștiința etnică poate avea o ierarhie foarte clar stabilită, spre exemplu: *gortinieni – crețani – dorienii – grecii* [Анфертьев 1993, стр. 68], sau *cazaci de pe Don – rușii – slavii de răsărit – slavii* [Бромлей 1973, стр. 25]. În mod similar, în cazul locuitorilor din spațiul carpato-nistean, după izvoarele scrise, spre exemplu: *lăpușnenii – basarabeni – românii*. Fiecare nivel de definire etnică are anumite caracteristici.

Într-un mediu polietnic au loc procese de interpătrundere culturală, asimilare și aculturație, astfel încât, în timp, anumite caracteristici etnice se șterg din memoria colectivă. Consolidarea lor are loc în special în cadrul unor grupări compacte care formează unități politice. Deseori, pentru afirmarea identității etnice se utilizează politonimul în defavoarea etnonimului.

Un alt termen utilizat în cadrul studiilor etno-culturale era cel de poporație. Procesul de formare a poporațiilor era văzut în istoriografia sovietică ca principalul proces etnic în societățile precapitaliste, ele fiind formate prin evoluția entităților tribale etnice, cu stabilirea unui element important: formațiunile statale timpurii [Бромлей 1981, стр. 257]. Constituirea poporațiilor era pusă în corelație cu migrațiile de popoare, care serveau drept catalizator. În cadrul etnogenezei, în condițiile interacțiunii dintre indigeni și migratori se producea o sinteză etnică a substraturilor și adstraturilor, din acest proces rezultând etnii noi.

În anul 1982, sub redacția lui Ju. Bromlej este prezentată definiția, în sens îngust, a etnosului: etnosul este o comunitate socială deosebită care apare nu după dorința oamenilor, dar ca rezultat al unui proces istoric. Cazul romanicilor de răsărit este reprezentativ pentru al doilea tip de evoluție a conținutului etnosului după Ju. Bromlej, și anume când ca urmare a evoluției istorice un singur etnos formează două sau mai multe organisme etnosociale diferite [Бромлей 1983, стр. 69]. Și care în anumite situații istorice pot forma un organism etnosocial unic.

Din cauza complexității sale, până în prezent istoriografia rusă (și cea mondială) nu a putut determina o definiție unică a fenomenului numit „etnos”. S. Rybakov constată că etnosul este stihinic, amorf și, în același timp, ceva foarte activ și important, iar accentuarea anumitor caracteristici duce la disimularea esenței [Рыбаков 2001, стр. 15].

Astfel, căutările de definire a etnosului s-au cristalizat în trei direcții: esențialistă (primordialistă), constructivistă și instrumentalistă. Prima include două aspecte: sociobiologic, care presupune recunoașterea etnicității drept o caracteristică inițială a omenirii (M. Širokogorov, L. Gumilev), și evolutiv-istoric, care presupune o comunitate socială strâns legată de anumite complexe istorice. Direcția constructivistă pune accentul asupra diferențierii sentimentelor etnice formate în baza anumitor imagini colective sau „doctrine” (B. Anderson, E. Gellner, E. Hobsbaum). Reprezentantul constructiviștilor, Urs Al'termatt, consideră drept etnos o grupă socială cu origine comună, care păstrează amintiri comune despre trecut, cultură, religie, limbă, obiceiuri [Al'termatt 2000, стр. 63].

La baza direcției instrumentaliste se află teoria social-psihologică a persoanei, totalitatea necesităților individului fiind orientate spre depășirea înstrăinării și spre legăturile informaționale (A. Arutjunov, N. Čeboksarov).

Reprezentanții istoriografiei ruse postsovietice insistă la integrarea metodelor de cercetare a acestor direcții pentru a lămuri esența fenomenului discutat [Зарипов 2000, стр. 16].

În acest context ar fi cazul de pus întrebarea: de ce reprezentanții istoriografiei sovietice, discutând procesele etnice din spațiul carpato-nistrean, utilizau în mod curent sintagma „formarea poporului moldovenesc” și, numai ca excepție, noțiunea de etnogeneză? Să fie oare răspunsul în aceea că termenul etnogeneză are consonanțe mult prea românești, evitate în RSSM, ori totuși exista o cunoaștere a faptului că noțiunile erau diferite. Mai degrabă, sub aceste jonglări de noțiuni se ascund interese îndepărtate de știință. „Formarea poporului” sau „formarea populației” implica un proces continuu, care putea fi manipulat mai departe în dependență de anumite interese, pe când etnogeneza însemna cel puțin o etapă încheiată în evoluția unei etnii.

Una din problemele esențiale privind etnogeneza este cea a interpretării etnice a culturilor arheologice. Ea a suscitată în permanență atenția istoricilor, în special a arheologilor [Kossina 1914; Geary 1983, p. 15-26; von Petrikovits 1991, S. 263-282; lista bibliografică prezentată în lucrarea lui S. Brather cuprinde în jur de 700 de titluri]. Prin urmare, demersurile cercetătorilor cu privire la spațiul nord-vest-pontic nu au fost o excepție [Удальцов 1947, стр. 5-20; Губогло, Кодратьев, Зеленчук 1974, стр. 31-37; Niculescu 1997, p. 63-69; Postică 1997, p. 117-132; Postică 2006].

Interpretarea etnică continuă să fie una din problemele centrale pentru arheologia protoistorică, dar și una dintre cele mai controversate. Este un aspect ce nu poate fi pus la îndoială, fiind subliniat de mai mulți cercetători [vezi Niculescu 1997, p. 63]. Există însă și păreri precum că arheologia nu poate să rezolve probleme de etnogeneză și apartenență etnică, emise în special de lingviști [Филин 1962, стр. 75-76]. Istoricul acestei probleme își are rădăcinile în interpretările etnice expuse în lucrările umaniștilor din secolul XVI, totuși etnogeneza a devenit un pilon de cercetare în secolul XIX, secol care este numit de S. Brather un secol al „spiritelor naționale” [Brather 2004, S.67]. Secol în care a avut loc procesul de formare a națiunilor și statelor naționale moderne, ai căror ideologi au căutat suporturi și argumente în identificarea cu anumite popoare istorice menționate în tradiția antică: în Germania cu triburile germanice, în Franța cu celții și galo-romanii, în Cehia, Polonia, Slovacia cu slavii, în România cu tracii, geții, dacii.

În astfel de context, este important de stabilit dacă conținutul etnosului este identic cu cel al unor culturi arheologice. Această chestiune a stârnit discuții aprinse în istoriografie la mijlocul secolului XX, fiind analizată în primul rând prin perspectiva teoriei lui G. Kossina [Kossina 1914] despre apartenența unor spații cu cultură materială unică unei singure comunități etnice și identificarea acestei comunități cu popoarele istorice cunoscute din sursele narative. În același timp, studii dedicate problemelor de interpretare etnică au efectuat Gabriel de Mortillet (1821-1898), Rudolf Virchow (1821-1902), urmași de un număr mare de cercetători care au supus unei analize

critice problema interpretării rezultatelor investigațiilor arheologice, ca Moritz Hoernes (1852-1917), Max Ebert (1879-1929), Carl Schuchard (1859-1943), Eduard Meyer (1855-1930), Hans Jürgen Eggers (1906-1975) et al. Ultimii au evidențiat greșelile care pot apărea în acceptarea totală a teoriei lui G. Kossina [Brather 2004]. De fapt, G. Kossina însuși atrăgea atenția că teoria sa trebuie aplicată cu o precauție deosebită și nu este axiomatică, bilanțul cumpătat și lucid al investigațiilor în problema respectivă fiind căutarea răspunsurilor la problemele discutate în baza studiilor interdisciplinare. Dezbaterile respective au continuat până la sfârșitul secolului XX [Анфертьев 1993, стр. 65] și ele vor continua și în viitor.

Astfel de interpretări sunt caracteristice pentru romantismul național, pentru perioade de crize și revoluții, când ele se accentuează. Ele sunt folosite pentru satisfacerea ambițiilor imperialiste etc. În istoriografia sovietică teoria lui G. Kossina a fost acceptată practic fără rezerve, chiar până în anii '90 [Анфертьев 1993, стр. 62], deși încă la 1953, A. Udal'cov indica asupra unor deficiențe prin includerea eronată în cultura scitică a slavilor, tracilor și a altor popoare [Удальцов 1953, стр. 15].

Așadar, în istoriografia sovietică postbelică teoria generală a interpretărilor etnice a fost racordată cu concepția promovată în anii '50 ai sec. XX de către I. Stalin, cu ușoare modificări survenite în anii '70, prin accentuarea a așa criterii ca: unitatea limbii și a teritoriului, comunitatea structurii psihice și a celei economice. Intensificarea discuțiilor, către perioada de destrămare a URSS, despre aceste conținuturi a demonstrat o dată în plus că cercetătorii acordau anumitor aspecte ale etnosului un rol cu valență deosebită.

Noutatea științifică. Lucrarea prezintă o abordare a evoluției interpretărilor proceselor etno-culturale în secolele II-XIV în spațiul carpato-nistean în istoriografia sovietică între anii 1946-1991, care nu și-a găsit reflectare nici în perioada sovietică, cu excepția unor studii solitare din anii '70, nici ulterior. Sunt generalizate, sistematizate și analizate izvoarele, fapt care a permis delimitarea principalelor aspecte studiate în contextul problemei cercetate. Ele au fost incluse în două perioade mari, fiecare conținând câte trei etape deosebite.

Corelarea rezultatelor obținute a evidențiat lipsa unor deosebiri substanțiale dintre volohii care s-au extins spre sud de munții Carpați și cei care s-au impus la est de acest spațiu. A fost determinat că, în pofida eforturilor depuse în constituirea teoriei „celor două popoare romanice”, istoriografia sovietică nu a fost în stare să includă procesele etnice în schemele existente prin evoluția formațiunilor economice promovate tot de școala sovietică. Specificul proceselor etnice atribuite cazului „formării moldovenilor” lipsea totalmente, încât s-a simțit necesitatea de a crea anumite construcții locale, care nu și-au găsit argumentare. Coroborarea rezultatelor interpretărilor etnice și a datelor arheologice a dus la reevaluarea acestei teorii, care s-a dovedit a fi neviabilă. Valoarea

izvoarelor, a materialului brut acumulat de reprezentanți ai diverselor științe într-o perioadă de circa 50 de ani a fost diminuată complet prin reconstrucțiile istorice propuse și impuse de istoriografia sovietică. Ca rezultat, a fost scoasă în evidență necesitatea unui studiu critic interdisciplinar al proceselor etnice din mileniul I – începutul mileniului II p.Chr. în regiunea de la est de Carpați.

În prezenta lucrare s-a identificat rolul fiecărei științe și al reprezentanților săi la interpretarea realităților etno-culturale în totalitatea aspectelor. A fost demonstrată dependența științei istorice de factorul politic, care în unele momente a jucat un rol determinant în promovarea anumitor teorii pseudoștiințifice, la unele etape fiind impuse și forme ale unui control politic riguros al procesului de cercetare. S-a constatat că demersurile științifice deseori nu au avut o evoluție de sine stătătoare, ci erau dedicate comemorării anumitor evenimente istorice și deci utilizate în scopuri de propagandă. S-a stabilit modul de tratare a principiului libertății intelectuale, a limitelor sale și declinul autonomiei de voință în contextul evoluției factorului politic în URSS. De asemenea, a fost evidențiată autoritatea structurilor teoretice elaborate de centru asupra studiilor locale, structuri impuse prin diverse hotărâri administrative și care deseori erau perpetuate în condițiile când la Moscova deja se refuzase la ele.

Valoarea aplicativă a lucrării. Evoluția cercetărilor științifice în Republica Moldova indică asupra faptului că problema supusă cercetării în lucrare are o însemnătate principială, al cărei rol va spori în viitor. Din acest motiv prezentul studiu va contribui – prin elucidarea aspectelor teoretice, a instrumentelor de lucru utilizate pe parcurs de jumătate de secol – la perceperea adecvată a apariției, dezvoltării și conținutului problemelor etno-culturale din secolele II-XIV în spațiul carpațo-nistean. Cercetarea în ansamblu și, implicit, concluziile aferente vor facilita depășirea interpretărilor eronate ale particularităților etnogenetice, deseori impuse nu de evoluția cercetării, ci de circumstanțele ideologice și politice ale timpului.

Rezultatele studiului conturează, în același timp, și noi direcții de investigație, contribuind la soluționarea unor probleme cu caracter științifico-teoretic, dar și aplicativ, ținând cont de realitățile trecerii la o nouă formă social-politică, care va conștientiza utilitatea studiilor etno-culturale la afirmarea identității naționale.

În acest sens, ca o recomandare științifico-practică, se impune o reglementare coerentă și unitară a aspectelor teoretice și a cadrului de cercetare a fenomenelor, în special a celor ce țin de problemele complexe ale mileniului I – începutul mileniului II p.Chr. – probleme exagerate de interesele de ordin politic și aflate în anumit sens sub „protecția statului”.

Analiza cazurilor ce aparțin fenomenului de formare a „poporului moldovenesc” deschide vaste perspective pentru perfecționarea modului de gândire al cercetătorilor tineri, cizelarea

argumentării discursurilor și mesajelor științifice ale acestora. În același timp, are loc o conștientizare a responsabilității personale față de vitalizarea unor structuri științifice.

Aprobarea rezultatelor. Materialele investigației au fost prezentate și discutate la diverse întruniri științifice naționale și internaționale, printre care:

„*Etape în formarea noțiunii de etnos în istoriografia sovietică*”, Sesiunea Națională a Cercurilor de Istorie, secția de etnografie, aprilie 1997, Iași.

„*Проникновение сарматских племён к Нижнему Дунаю*”, Conferința Arheologică a Studenților și Tinerilor Savanți, aprilie 1997, Kiev.

„*Reconstituirea situației etnice în partea de sud a interfluviului Nistru-Prut în prima jumătate a mileniului I d.Chr.*”, Conferința Științifică “Civilizații străvechi din Europa”, mai 1997, Chișinău.

„*Migrația triburilor sarmate spre Dunărea Inferioară*”, Conferința științifică de omagiere a profesorilor V. Potlog și C. Drachenberg, 1998, Chișinău.

„*Școala istoriosofică de la Harkov și Kiev și problema formării poporului român*”, Conferința Corpului Didactico-Științific al USM, octombrie 1998, Chișinău.

„*Argumentul arheologic privind identitatea etnică a moldovenilor în istoriografia sovietică*”, Colloque régional „Constructions identitaires dans le Sud-Est européen”, 26-27 april 2007, Chișinău.

Conținutul lucrării. Lucrarea conține 172 pagini, dintre care 132 pagini text. Este structurată în 4 compartimente, inclusiv 2 capitole: *Introducere*, *I. Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale*, *II. Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată și Încheiere*. Fiecare capitol este alcătuit din subdiviziuni mai restrânse (paragrafe). La textul de bază se anexează: *Bibliografie; Adnotări; Cuvintele-cheie ale tezei în română, engleză și rusă; Abrevieri*.

Tezele fundamentale, concluziile și rezultatele investigației au fost prezentate în studii și articole publicate în 8 reviste de specialitate și culegeri de studii, atât în Republica Moldova, cât și peste hotare.

CAPITOLUL I. CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA STUDIAREA PROCESELOR ETNO-CULTURALE

Studierea sistematică a monumentelor arheologice din spațiul de la vest de Nistru începe în anii 1946-1947, sub conducerea nemijlocită a mai multor savanți de la diferite centre de cercetare din Moscova, Sankt Petersburg și Kiev. În linii majore, istoricul cercetărilor arheologice în spațiul pruto-nistrean în perioada sovietică poate fi divizat în două perioade mari:

- *sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '60* – când au fost cartografiate primele monumente din Evul Mediu timpuriu și s-a pus începutul cercetărilor arheologice sistematice de către savanți de la Moscova, Kiev, Cernăuți etc. Această perioadă se finisează cu apariția studiului monografic consacrat mileniului I p.Chr. semnat de Gh. Fedorov [Федоров 1960a].

- *mijlocul anilor '60 – sfârșitul anilor '80* – perioadă de timp în care au avut loc cercetări arheologice sistematice, cu puternice suporturi financiare din partea statului, pe întreg teritoriul dintre Prut și Nistru, sub conducerea cercetătorilor din RSSM și din alte centre științifice ale URSS: P.P. Bârnea, Gh.F. Čebotarenko, Gh.B. Fedorov, V.I. Grosu, I.G. Hâncu, O.M. Prichodnjuk, I.A. Rafalovič, È.A. Rikman, I.I. Rusanova, N.P. Tel'nov, B.A. Timoščuk, L.V. Vakulenko, T.D. Zlatkovskaja et al. [Matveev 1999b, p. 318-319].

Aceasta a fost perioada de acumulare și valorificare științifică a materialelor arheologice prin publicarea lor în revistele periodice de specialitate și de formare a arheologiei autohtone moldovenești.

Drept urmare, a fost acumulată o bază considerabilă de materiale arheologice care, în linii majore, reflecta evoluția comunităților din spațiul pruto-nistrean în întreaga perioadă de la începutul mileniului I p.Chr. până la includerea teritoriului respectiv în statul feudal moldovenesc. Analiza materialului și interpretările istorice efectuate de cercetători aveau un scop bine determinat: să demonstreze prezența în acest spațiu a unor componente etnice eterogene.

§ 1. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele II-V p.Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică

Spațiul carpato-nistrean, în primele secole ale erei noastre, constituia din punct de vedere geopolitic o zonă care, parțial, era încadrată în Imperiul Roman, cealaltă parte fiind controlată de romani. Astfel de zone de contact al lumii romane cu lumea barbară au prezentat întotdeauna un tablou etnic eterogen. Limesul roman stăvilea atacurile triburilor barbare care s-au perindat în zona nord-vest pontică. În regiunea aceasta autorii antici menționează un număr considerabil de triburi de

diferită origine etnică: traci, germanici, iranieni etc. Fiecare dintre ei avea o cultură materială și o spiritualitate proprie supusă unei presiuni puternice din partea lumii provincial-romane [Ременников 1954, Ременников 1967, стр. 188-192; Matveev 1998b, p. 92-99].

Investigațiile arheologice au scos la lumină mai multe materiale arheologice, care, în baza analizei efectuate, în coroborare cu izvoarele scrise pot fi atribuite unor comunități etnice distincte.

La începutul anilor '60 ai secolului XX, specialiștii stabilesc perindarea următoarelor culturi arheologice: cultura Lipica, de origine tracică, pentru perioada anterioară culturii Sântana de Mureș-Černjachov, cultura sarmaților, datată cu secolele I-IV, și cultura Sântana de Mureș-Černjachov, datată cu secolele III-IV. Cercetările stratigrafice, în opinia arheologilor din acea vreme, demonstrează o trecere evolutivă a nivelului de locuire getic în cel al culturii Lipica, care, la rândul său, trece în cultura Sântana de Mureș-Černjachov, dispariția acesteia fiind pusă pe seama "impactului hunic" din anii '70 ai secolului IV p.Chr. [Федоров 1960a, стр. 16].

Principala direcție de studiu a fost orientată spre cercetarea monumentalei culturi arheologice numită Sântana de Mureș-Černjachov, dat fiind faptul că celelalte două au fost în mare parte înglobate în ea.

Interesul deosebit manifestat față de cultura Sântana de Mureș-Černjachov se explică prin factorul politic, din acest motiv ipotezele propuse erau acceptate, devenind axiome. În perioada de până la cel de-al Doilea Război Mondial ideologia nazistă a utilizat pe larg, în interese de propagandă, anumite idei ale cercetătorilor germani de la începutul secolului XX, care vedeau în această cultură arheologică exclusiv triburile germanice ale goșilor [Brener 1912, S. 262-267; Ebert 1921, S. 262-264]. Drept răspuns, în URSS a început cercetarea intensă ale monumentelor și a colecțiilor černjachoviene deja depozitate în muzee, primele atribuiri etnice a acestei culturi fiind fixate în lucrările lui M.I. Artamonov [Артамонов 1940, стр. 3-14] și B.A. Rybakov [Рыбаков 1943, стр. 73-80], susținuți ulterior de M.Ju. Brajčevskij [Брайчевский 1950, стр. 27-55] și P.N. Tret'jakov [Третьяков 1953a, стр. 157-160]. Adversarul politic din secolul XX trebuia să fie lichidat și pentru secolele III-IV p.Chr. În anul 1950 cercetătorul rus I. Ljapușkin a declarat că există rezerve asupra interpretării indicilor etnici ca aparținând lumii slave [Ляпушкин 1950, стр. 7-32].

Cu toate acestea, ideea apartenenței monumentelor de tip Sântana de Mureș-Černjachov exclusiv culturii slave devine oficială în istoriografia sovietică. În atmosfera de psihoză antigermană din anii războiului și cei imediat postbelici situația nici nu putea să fie altfel. Problema însă era complicată de faptul că un număr mare de monumente arheologice ulterioare, atribuite culturii slave timpurii de tipul Praga-Korčak, se deosebeau completamente de cele de tip Sântana de Mureș-Černjachov [Кухаренко 1955, стр. 33-39; Даниленко 1955, стр. 27-29]. Descoperirea

monumentelor de tipul Praga-Korčak a coincis cu „dezghețul” hrușciovist, ceea ce a permis reluarea discuțiilor despre componența polietnică a culturii Sântana de Mureș-Černjachov [Рикман, Рафалович 1965].

Din nou schimbările politice au generat un număr de lucrări care repuneau în discuție problema atribuirii etnice a acestor monumente, la care se adăugase un aspect ideologic nou – prietenia promovată de URSS față de statele blocului socialist. Apar și ipoteze privind predominarea decisivă a germanicilor în cadrul culturii respective [Артамонов 1956, стр. 3-6; Тиханова 1957, стр. 168-194; Кропоткин 1971, стр. 197-206, Кропоткин 1972, стр. 94-95, Кропоткин 1976, стр. 165-173] sau părerea mai prudentă a unor cercetători moscoviți despre o structură polietnică a purtătorilor acestui masiv [Федоров 1960a].

Săpăturile de la Budești, Solonceni, Lucașeuca, Petricani, Bălăbănești au permis lui È. Rikman să afirme că cultura Sântana de Mureș-Černjachov s-a format în secolul II p.Chr. sub influența civilizației provincial-romane, din componența căreia făceau parte triburile sarmaților, daco-geților și goților. Monumentele atribuite slavilor nu pot fi datate anterior celei de-a doua jumătăți a mileniului I p.Chr. [Рикман 1957, стр. 5].

După ce s-a stabilit complexitatea acestei culturi, ea a început să fie „secționată” în variante locale. Într-un studiu consacrat special acestei probleme M.A. Tichanova delimitează cinci variante locale ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov: Niprul Mijlociu, Niprul Inferior, Zona Nistrului, Dunărea de Jos cu Transilvania de Nord-Est și Volânia. Analiza materialelor arheologice o aduce pe cunoscuta cercetătoare la concluzia că cultura Sântana de Mureș-Černjachov includea triburi de diversă etnie: sciți târzii, slavi, geto-daci, sarmați și alte triburi, inclusiv germanice. Uniformitatea acestei culturi a fost cauzată de faptul că aceste triburi se aflau în componența uniunilor tribale gotice. În zona dunăreană, purtători ai culturii Sântana de Mureș-Černjachov erau considerate triburile geto-dacilor [Тиханова 1957].

La sfârșitul anilor '50 ai secolului XX au fost inițiate primele contacte științifice cu istorici din România [Мохов 1957]. Acest pas a reprezentat un progres în dezvoltarea științei arheologice din spațiul pruto-nistrean. „Colaborarea” cu cercetătorii din România s-a materializat prin conferința din 1958 și publicarea, în 1960, a culegerii „Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Народной Румынской Республики”. În aceasta lucrare È. Rikman [Рикман 1960, стр. 197-219], care a cercetat un șir de monumente din secolele III-IV p.Chr., demonstrează cu siguranță pentru perioada respectivă coexistența în spațiul carpato-nistrean a triburilor getice, sarmatice și gotice, punând în permanență sub semn de întrebare prezența comunităților slave [Рикман 1960, стр. 197, 219]. În același volum Gh. Fedorov prezintă două necropole de tipul Sântana de Mureș-Černjachov: Bălțata și Mălăiești, la investigarea cărora

autorul, la fel, a depistat prezența unei tradiții a culturii getice, precum și elemente sarmatice, ambele tipuri manifestând semne de influență a culturii romane [Федоров 1960b, стр. 239].

Din cele relatate este lesne de înțeles că cercetătorii care se ocupau cu monumentele Sântana de Mureș-Černjachov, sub presiunea materialului diagnostic concret, devin adepți ai inducțiilor formulate de arheologii români despre originea tracică a comunităților acestui facies [Кравченко 1970, стр. 44-51].

În studiul monografic deja menționat a lui Gh. Fedorov, în baza analizei a peste 284 de monumente atribuite la secolele II-IV se ajunge la următoarele concluzii:

- în monumentele černjachoviene din interfluviul Prut-Nistru persistă un șir de elemente ce pot fi atribuite slavilor; cu toate acestea, ponderea slavilor în formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov e infimă, deoarece majoritatea ceramicii și a altor obiecte nu au analogii la slavii post-černjahovieni. Elementele slave în cultura Sântana de Mureș-Černjachov din Moldova sunt în minoritate față de cele gotice ori sarmate.

- la bază culturii Sântana de Mureș-Černjachov din Moldova stau elementele culturale locale geto-dacice și cultura sarmaților agricultori.

- aportul triburilor getice și sarmate în formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov este practic egal. Anume de la sarmați černjachovienii au preluat înhumarea în ritul funerar [Федоров 1960a, стр. 63-174].

Aceste supoziții actualmente nu mai pot fi acceptate, din următoarele motive:

1. Prezența slavilor în cultura Sântana de Mureș-Černjachov rămâne și până în prezent numai la nivel de declarații, fiind lipsită de un suport științific, deoarece elementele așa-zise „slave” nu pot fi evidențiate. Acest fapt a fost demonstrat cu lux de amănunte de È. Rikman și I. Rafalovič încă în anul 1965 în studiul consacrat coroborării elementelor černjachoviene care se considerau similare celor din lumea slavă [Рикман, Рафалович 1965]. Însuși Gh. Fedorov se vede nevoit să menționeze că ele erau minoritare celor sarmate și gotice, cu atât mai mult componentelor predominante geto-dacice. Insistența de a-i menționa pe slavi este mai curând un tribut adus teoriei oficiale.

2. Elementele considerate de Gh. Fedorov slave nu-și găsesc analogi nici în perioada prečernjachoviană, nici în cultura materială a lumii slave din secolele VI-VII p.Chr. [Рикман, Рафалович 1965].

3. Teza despre participarea sarmaților agricultori în egală măsură cu geto-dacii la formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov este la fel de neargumentată, dat fiind faptul că, la moment, în tot spațiul carpato-nistrean nu a fost descoperită nicio așezare sarmatică, ce ar putea documenta procesul de sedentarizare în masă a acestor triburi [Bichir 1977; Гросу 1990].

4. Ritului funerar geto-dacic îi este caracteristic biritualismul și, prin urmare, nu poate fi absolutizată influența sarmaților, care practicau înhumarea [Ioniță, Ursachi 1988; Palade 2004].

În același timp cercetătorul ucrainean M. Ju. Brajčevskij continue să definească cultura Sântana de Mureș-Černjachov drept slavă [Брайчевский 1964, стр. 3; a se vedea Смиленко 1975]. Aprecierea sa se referă nu numai la teritoriul Ucrainei, dar și la cel al Poloniei, Moldovei, Slovaciei și României [Брайчевский 1964, стр. 4], construcția istorică efectuându-se prin metoda retrospectivă de la perioade mai noi spre cele mai vechi: dacă în Evul Mediu timpuriu aceste teritorii țineau de cultura slavă, rezultă că același areal, într-o perioadă mai timpurie, ținea tot de cultura dată. Verificarea acestei ipoteze retrospectiv nu era practică. Restaurarea situației etnice în perioada anterioară culturii Sântana de Mureș-Černjachov în acest areal va coincide în linii majore cu spațiul locuit de triburile tracilor septentrionali, iar excluderea din componența acestor teritorii a provinciilor cucerite de romani va prezenta practic arealul de răspândire a culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Acceptarea influențelor migrațiilor din primele secole ale erei creștine dau răspuns atât la unitatea acestei culturi, cât și la existența variantelor locale. Anume răspunsul corect la întrebarea despre componența etnică a acestei culturi va permite fixarea anumitor accente privind primele etape ale formării romanicilor de răsărit.

Pe fundalul acestor discuții, în anul 1966 apare lucrarea de sinteză „История СССР”. În capitolul respectiv, semnat de G.D. Smirnov, se definea componența etnică a culturii Sântana de Mureș-Černjachov ca una polietnică, care includea slavi, sarmați, daci și geți [ИСССР 1966]. Studiul lui G. Smirnov avea la bază un articol publicat anterior [Смирнов 1960, стр. 309-316].

Astfel, între anii 1957-1967, în istoriografia sovietică, aparent unitară, în problema apartenenței etnice a culturii Sântana de Mureș-Černjachov se formaseră câteva direcții principale de cercetare, pe care le vom numi convențional:

1. superautohtonistă slavă (M.Ju. Brajčevskij [Брайчевский 1957], E.V. Machno [Махно 1952], È.A. Symonovič [Сымонович 1970, стр. 285-289], M. Ju. Smiško), majoritatea susținătorilor acestei direcții activau în centrele de cercetare de la Kiev;

2. cu predominarea componentei germanice (M.I. Artamonov [Артамонов 1956, стр. 3-6], M.A. Tichanova [Тиханова 1957, стр. 168-194], L.A. Golubeva [Голубева 1957, стр. 274-277]), majoritatea adepților acestei direcții reprezentau centrele de cercetare de la Leningrad;

3. teoria polietnică (Gh. Fedorov [Федоров 1960a]); un loc aparte ocupă în cadrul acestei școli È. Rikman [Рикман 1957, стр. 5; Рикман 1960, стр. 197-219; Рикман 1975], care, în anumit sens, poate fi numit fondatorul direcției autohtoniste prin promovarea elementului tracic în cadrul comunității polietnice. È. Rikman nu a fost de acord cu ipoteza precum că respectiva cultură arheologică reprezintă materializarea contactelor slavilor cu Imperiul Roman și, deși admitea

anumite contacte între slavi și locuitorii regiunii sud-dunărene în secolele II-IV p.Chr., considera că ele aveau o intensitate slabă, sporind doar către secolele V-VII [Рикман 1980с, стр. 21].

Denumirile respective sunt ușor convenționale, fiindcă centrele locale nu aveau capacități de publicare suficiente și majoritatea lucrărilor importante continuau să apară la Moscova.

Complexitatea proceselor care au avut loc în primele secole ale mileniului I p.Chr. în spațiul carpato-nistean și-a găsit reflectare în descoperirile din localitatea Novo-Troițkoe (r. Anenii Noi), sit pe care autorii l-au atribuit unor comunități dacice pre-černjachoviene (posibil țin de cultura Lipica) [Нудельман, Рикман 1968, стр. 173-180]. Idee confirmată de descoperirile recente de la Pruteni (r. Ungheni) [Ворник, Бубулич, Тельнов 2004, стр. 131-133] și posibil de cele de la Odaia [Vornic, Bubulici, Ciobanu 2006, p. 348-363].

Anii '70-80 ai secolului XX au fost marcați prin cercetări arheologice de amploare și un volum important de materiale analizate, dar care nu au putut să hotărască problema atribuirii etnice [Рикман 1975; Баран 1981; Никитина 1985; Рафалович 1986]. Astfel, încât nu s-a ajuns la un consens în problema atribuției etnice a culturii respective. Starea de fapt a problemelor legate de cultura Sântana de Mureș-Černjachov și-a găsit reflectare în studiul semnat de M.B. Ščukin, publicat în anul 1975 la Berlin [Ščukin 1975, S. 25-41]. În această lucrare se vehicula și ideea conform căreia componentul slav nu poate fi sesizat din cauza că monumentele arheologice ale migrației slavilor în Antichitate și epoca medievală timpurie ori nu au fost identificate, ori slavii nu au lăsat urme vizibile în cultura triburilor autohtone [Королюк 1979а, стр. 53].

B.V. Magomedov, în baza analizei ritului și ritualului funerar, a modalităților de construcție a locuințelor, a formelor de ceramică și a pandantivelor, evidențiază următoarele componente etnice: scito-sarmatice elinizate, o parte mică a triburilor tracice, de tipul Zarubineck și germanice [Магомедов 1981, стр. 12]. Fără a pune la îndoială o anumită influență din partea orașelor pontice, ce se aflau în secolul II p.Chr. sub dominație romană, nu putem fi de acord cu rolul de bază al scito-sarmaților. Despre sarmați s-a vorbit mai sus, cât despre sciți, în perioada respectivă, acesta era un termen nominal utilizat de autorii antici și care includea mai multe triburi de diversă origine etnică, înșiși sciții nefiind localizați în această zonă din secolul III a.Chr. Este improprie și includerea grupului arheologic Zarubineck în categoria elementelor etnice.

În ultimii ani de existență ai URSS a continuat colectarea materialului, dar încercări de revizuire a istoriei etnice a zonei date nu s-au mai făcut. I.S. Vinokur, în baza unor date noi, susține ideea că la constituirea civilizației în egală măsură au participat triburi slave, daco-tracice și sarmatice. El menționează că elemente ale acestei culturi întâlnim până în ultimul sfert al mileniului I p.Chr. [Винокур 1983, стр.105-135].

Astfel, în literatura sovietică de specialitate nu a existat o teorie dominantă, nemaivorbind de una unică, ce ar explica procesul de formare și elementele de bază ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov. Toate populațiile menționate – geți, sarmați, goți – aveau contacte destul de strânse și resimțeau o permanentă influență a culturii provinciale romane, dar se insistă și la prezența slavilor.

În prezent, în spațiul post-sovietic domină ipoteza despre caracterul polietnic al culturii Sântana de Mureș-Černjachov cu anumite particularități regionale și factori dominanți. Regiunea cursului superior al Nistrului și al Bugului de Vest este considerată a fi dominată de slavi, iar litoralul nord-pontic de scito-sarmați. Zona de silvostepă a Ucrainei este văzută ori ținând de etnosul slav [Винокур 1989, стр. 217-224], ori de slavi și sarmați [Седов 1994, стр. 233-282]. V.D. Baran leagă diferite grupuri teritoriale din cadrul acestei culturi cu predominarea diferitor etnii: pe cele din silvostepă cu slavii, cultura Wielbark cu germanicii [Баран 1998, стр. 172-182]. El chiar afirmă la un moment dat că simbioza slavo-iraniană în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov este una creată artificial, elementele sarmatice fiind definite clar arheologic, iar cele slave lipsind [Баран 2001].

Pe poziții apropiate se situează D.N. Kozak [Козак 1994, стр. 31-36] și A.V. Gudkova [Гудкова 1996, стр. 20-23]. Păreră despre predominarea factorului gotic continuă să fie susținută de M.B. Ščukin [Щукин 1979, стр. 83] și B. Magomedov [Магомедов 1987; Магомедов 1996, стр. 33-36]. La momentul de față datarea majoritar acceptată a culturii Sântana de Mureș-Černjachov este între anii 230-410/430 [Магомедов 2001, стр. 15].

Tradiția creată de istoriografia sovietică impune ruperea din contextul istoric a anumitor etape. Acest mod de operare se referă în primul rând la perioada mileniului I a.Chr., când din cadrul culturii hallstattiene era separată perioada culturii getice (secolele IV-III a.Chr.), creându-se impresia falsă despre o ruptură în evoluția culturii tracice la nord de Dunăre. Procedee similare au fost aplicate și fenomenelor etnopolitice și etnosociale din mileniul I p.Chr., când epocile istorice primeau denumiri nu de procese fundamentale, ci de culturi arheologice. În consecință, datarea generală a monumentelor de tip Sântana de Mureș-Černjachov cu secolele III-IV venea să pună punct existenței unei anumite populații în acest areal pentru a pregăti terenul prin metoda “tabula rasa”, deci spațiu pustiu, liber de locuitori, liber pentru apariția altor populații [Рафалович 1972b, стр. 7-31; Бырня, Рафалович 1978a, стр. 65-75] (referitor la problema hiatusurilor a se vedea: Matveev 1999a, p. 52-56).

Investigațiile arheologice denotă o altă situație la două compartimente principiale, și anume formarea culturii Sântana de Mureș-Černjachov și dispariția ei. Prezența materialului arheologic de factură romană și a ceramicii de culoare cenușie nu mai pot fi considerate drept criterii de atribuire a monumentului la cultura respectivă și de datare automată cu secolele III-IV. Analiza detaliată a

materialului arheologic a demonstrat separarea unui număr din ele cu o datare puțin mai timpurie [Ворник, Бубулич, Тельнов 2004, стр. 131-133]. Astfel se definesc unele răspunsuri atât la componența elementelor ce au constituit cultura din regiunea Dunării, dar și o explicație pentru impresionantul salt numeric a monumentelor arheologice din secolele III-IV p.Chr.

Un alt aspect este legat de faptul că, în ultimul timp, pentru un șir de monumente atribuite culturii Sântana de Mureș-Černjachov în spațiul dintre Carpați și Nistru limita superioară de datare este ridicată cel puțin la începutul secolului V p.Chr. [Магомедов 1999, стр. 119; Магомедов 2001, стр. 15; Гудкова 1999, стр. 367]. Iar în culturile arheologice ulterioare sunt depistate elemente clare de perpetuare a culturii respective, fenomen observat încă de anii '70 de È. Rikman [Рикман 1972, стр. 29-45]. Atribuirea etnică a majorității absolute a monumentelor din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. în special culturii slave, în baza izvoarelor scrise [Королюк 1971a; Королюк 1971b, стр. 41-53] și a asemănării culturii materiale, repetă situația creată în anii '40 în istoriografia sovietică de atribuire *ab initio* a monumentelor din mileniul I a.Chr. culturii scitice [Смирнов 1954; Мелюкова 1958], opinie care a fost combătută fără rezerve printr-un șir de studii care au demonstrat apartenența acestora la cultura tracică [Златковская, Полевой 1969; Лэпушнян, Никулицэ, Романовская 1974, стр. 44; Никулицэ 1977; Никулицэ 1987]. Perpetuarea elementelor tracice în a doua jumătate a mileniului I p.Chr. demonstrată de È. Rikman a găsit susținere și la alți cercetători [Tentiuc 2004, стр. 120-124].

Problemele legate de dispariția culturii Sântana de Mureș-Černjachov au rămas neelucidate până în prezent și trebuie să fie reevaluate în lumina descoperirilor actuale, prin debarasarea de standarde și idei preconcepute.

Alte două aspecte care au însoțit studiile referitoare la secolele II-IV p.Chr. – romanizarea și răspândirea creștinismului – drept componente ale proceselor etno-culturale în primele secole p.Chr. în contextul etnogenezei românilor, mereu au suscitat un interes constant în cercurile științifice.

În ce privește procesele etnice care au avut loc la răsărit de Carpați, în contextul formării grupelor etnice romanice, esențial a fost determinarea gradului de influență a civilizației romane asupra barbarilor. Romanizarea, de la bun început, a fost înțeleasă ca un fenomen complex de extindere a valorilor civilizației romane asupra popoarelor cucerite sau aflate în imediata apropiere de frontiera romană.

Cu regret, studiul lucrărilor privind romanizarea în spațiul carpato-dunăreano-pontic denotă faptul că nu există un răspuns acceptat de majoritatea cercetătorilor la întrebarea „Ce este romanizarea?”. În literatura de specialitate au fost propuse multiple tratări ale conținutului termenului respectiv, ceea ce permitea manipularea lui. Ca urmare, a apărut ideea delimitării semantice a semnificației termenului „în sens larg” și „în sens îngust”, idee susținută de M.

Sergievskij [Сергиевский 1952, стр. 37]. Însă aceasta nu a stopat divergențele în utilizarea și interpretarea acestei noțiuni. Încercările de unificare a interpretării noțiunii nu au fost susținute [Недельчев 1985; Suceveanu 1985, p. 105-115]. Această teză de înțelegere dublă a sensului noțiunii de romanizare a primit o răspândire largă în istoriografia sovietică a anilor '50 ai secolului XX [Кругликова 1955, стр. 81-101].

Extinderile teritoriale ale Imperiului Roman, contactul mai mult sau mai puțin puternic al civilizației romane cu comunități complet diferite etnic și aflate la diferite nivele de dezvoltare impun segmentarea termenului de romanizare la nivel de diverse relații etnice. Prezenta investigație se axează asupra impactului civilizației romane în regiunea Dunării de Jos, cu trăsături specifice pentru trei regiuni diferite: provincia Moesia, provincia Dacia și zona la răsărit de provincia Dacia. Aname aceste regiuni au devenit ulterior spații de cercetare a procesului de geneză etnică a romanicilor de răsărit. Factorii geostrategici și politici au provocat procese relativ identice, dar cu specific local al gradului de impact al civilizației romane antice asupra „barbarilor”. Astfel, încât accentuarea unor trăsături legate de spații geografice reduse și ulterior extinderea lor la alte zone ale Imperiului Roman pot duce la concluzii complet eronate.

Primele studii efectuate de lingviști au demonstrat prezența unui număr dominant de elemente latine în limba vorbită, astfel încât ideile halucinante din primii ani postbelici apărute la Chișinău, precum că moldovenii sunt tot slavi, au fost respinse din start de cercetătorii din marile centre științifice din URSS [Михалчи 1953, стр. 58]. Odată acceptat acest element romanic predominant, au fost puse la ordinea zilei întrebările: cine au fost supuși romanizării, unde a avut loc acest proces și ce se subînțelege sub procesul de romanizare.

Cine au fost supuși romanizării? După cum a fost prezentat în partea introductivă, în secolele XVI-XVIII, de la cronicari și până la Dimitrie Cantemir și Școala Ardeleană se considera că românii (moldovenii, muntenii și ardelenii) sunt urmașii direcți ai coloniștilor romani, fără participarea populației barbare (diverse triburi tracice) de la nord de Dunăre. Realizările științei de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, trecute prin filtrul ideologiei formării statelor naționale, au servit drept suport pentru teoria că strămoșii romanicilor de est sunt triburi trace care locuiau pe teritoriul provinciei romane Dacia și pe teritoriile vecine, care au acceptat civilizația romană. Reprezentanții istoriografiei sovietice, în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial, au înaintat teoria celor două popoare diferite și, în baza acesteia, persoane mai radicale au emis ideea că românii și moldovenii au constituit de la bun început popoare diferite, ultimii fiind urmașii triburilor de origine celtică care locuiau în regiunea Dunării Inferioare și care, ca și tracii, au fost supuși romanizării [Бернштейн 1953, стр. 150-158]. Această ipoteză, cu rădăcini în unele studii anterioare, nu a fost susținută, fiind supusă unei critici dure chiar de la apariția sa [Сенкевич

1953, стр. 63-78]. Astfel, unica populație care rămânea să fie valabilă în discuție era cea de origine tracică.

Unde și cum a avut loc romanizarea? Acest punct de dezbateri, ca și primul, era o moștenire din secolul XIX. Teoria migraționistă prezenta romanizarea drept un fenomen etnic în cadrul provinciei romane Dacia, iar odată cu retragerea romanilor la sud de Dunăre, el ar fi continuat în noile provincii sud-dunărene. Reprezentanții teoriei continuității promovau ideea a trei etape în procesul de romanizare, fiecare din ele fiind localizate la nord de Dunăre, atât în spațiul intracarpatic, cât și la sud și est de Carpați, inclusiv în regiunea pruto-nistreană. În căutarea răspunsului la această întrebare reprezentanții istoriografiei sovietice au fost nevoiți să manevreze reieșind din scopurile proprii. Aceste scopuri erau voalate prin declarații de depășire a tendențiozității burghezo-naționaliste din secolul XIX. Romanizarea era acceptată în cadrul provinciei romane, iar spațiul extraprovincial, locuit de barbari, ar fi fost doar influențat de civilizația romană. Populația locală a preluat de la romani latina populară, care va sta la baza viitoarei limbi române [ВИст. 1957, стр. 449]. Faptul că terminologia de origine latină legată de lucrările agricole a fost înlocuită cu cea slavă demonstrează, în opinia unor istorici, că romanizarea nu a fost așa de adâncă [Демченко 1964b, стр. 47].

Anul 1973 a fost marcat de apariția mai multor lucrări care vizau direct sau indirect problema romanizării. Dintre ele se remarcă studiul semnat de T. Zlatkovskaja, care recunoaște romanizarea drept punct de plecare în procesul de constituire a volohilor [Златковская 1973, стр. 5]. Autoarea argumentează ideea unei romanizări mai puternice a Moesiei și Daciei comparativ cu alte provincii balcanice. Este remarcată o trăsătură specifică acestei zone: localnicii înrolați în armata romană, fiind agricultori, aveau un atașament deosebit față de pământ și, după expirarea termenului serviciului militar, reveneau la baștină [Златковская 1973, стр. 6-10]. Un moment principal este teza despre rolul important jucat de orașe în procesul de romanizare, autoarea ajungând la concluzia că valurile goșilor, hunilor, slavilor nu au reușit să distrugă orașele dunărene, în special din Moesia Inferior [Златковская 1973, стр. 10]. Următorul studiu, din anul 1978, va relua aceste idei, completându-le cu ideea preluată din informațiile aduse de Priscus că, în secolul V, populația romanizată de la sud de Dunăre continua să ducă modul său de viață obișnuit, îndeletnicindu-se cu agricultura în timpul invaziilor hunilor [Златковская 1978, стр. 19-30].

În comunicarea susținută în cadrul Consiliului științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești”⁴, *Об ареале романизации населения северных низовий Дуная в первой половине I тысячелетия н.э.* (noiembrie 1973), È. Rikman

⁴ Научный совет по комплексному изучению проблемы „Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности” (în continuare СȘSCP „RSVFPM”).

afirma că provincia romană Dacia constituie o zonă a romanizării intensive și că teritoriile de la nord de Dunărea Inferioară au fost și ele afectate de influențe puternice ale culturii romane [Мохов, Зеленчук, Советов 1978, стр. 10-11]. Astfel de opinii disonante nu erau admise și critica a urmat imediat: M. Salmanovič, I. Rafalovič au declarat că în comunicarea respectivă nu este clară diferența între „romanizare activă” și „influență puternică”; că argumentele lingvistice aduse nu se referă la teritoriul de la est de Prut, iar rolul celor câteva graffiti este exagerat de autor [Мохов, Зеленчук, Советов 1978, стр. 10-11; Зеленчук, Златковская 1978, стр. 123-130].

Atmosfera care domnea în cadrul CȘSCP „RSVFPМ” l-a făcut pe È. Rikman să fie mai prudent în analiza interacțiunilor romano-barbare în spațiul carpto-nistrean, astfel încât, în monografia sa din 1975, acest fenomen este definit ca „influența culturii antice târzii asupra černjachovienilor”. Cu toate acestea, după ce sunt prezentate mai multe argumente în favoarea acestor relații stabile și puternice, autorul concluzionează că pentru teritoriul Poloniei aceste fenomene sunt cunoscute sub numele de romanizare [Рикман 1975, стр. 253].

Volumul dedicat „formării moldovenilor”, editat în 1978, insistă asupra procesului de romanizare care ar fi avut loc în limitele provinciei romane Dacia [Мохов 1978, стр. 30-34].

Privitor la spațiul carpto-nistrean, P. Bârnea și I. Rafalovič presupun că, pentru prima jumătate a mileniului I p.Chr., aveau loc dese schimbări de populație și exista o situație politică instabilă, ceea ce excludea un anumit proces de romanizare. Stabilitatea în regiune va veni doar odată cu stabilirea aici a triburilor slave [Бырня, Рафалович 1983, стр. 83-85]. Astfel, unul din principalii piloni ai teoriilor etnice se baza pe afirmația că în acest spațiu nu a avut loc romanizare [Бырня, Рафалович 1983, стр. 89] sau că influențele culturii romane nu s-au transformat în romanizare, romanicii venind aici undeva peste 1000 de ani [ИМССР 1984, стр. 26].

Deseori, în avântul criticii la lucrările apărute peste hotare, ieșeau în evidență concluzii care, în general, erau evitate în istoriografia sovietică. Așa, drept răspuns la critica adusă de cercetătorul american L. Tillet studierii relațiilor interetnice în URSS, în care ca unul din exemple se aducea cazul poporului moldovenesc, M.A. Magomedov chiar subliniază faptul că în migrarea lor în spațiul carpto-dunăreano-balcanic slavii, în secolele VI-VII, au întâlnit acolo o populație romanizată, care rezistase „furtunii hunice” [Магомедов 1973, стр. 194].

Ulterior, È. Rikman readuce limita zonei supuse influenței romane puternice pe râul Nistru, idee ulterior acceptată și evidențiată și de I. Ioniță [Ioniță 1996, p. 31-32], precum că anume în secolul VI p.Chr. spațiul Daciei răsăritene, contrapus teritoriilor de la est de Nistru, acceptase mai profund civilizația romană [Рикман 1978a, стр. 46-64]. È. Rikman vedea în romanizarea structurii social-economice și în romanizarea limbii două nivele diferite de influență romană asupra barbarilor.

În complicata problemă dacă aceste procese au influențat nu numai teritoriile provinciei, dar și regiunile alăturate locuite de geto-daci, È. Rikman descoperă modul său de înțelegere a romanizării, care constă numai în preluarea limbii latine de către geto-daci, obiectele culturii materiale nefiind considerate criterii care denotă procese de modificare a componentelor etnice [Рикман 1980а, стр. 17]. Populația romanizată a fost prezentă continuu în limitele provinciei Dacia și Moesiei Inferior, în toate etapele formării poporului român [Рикман 1980а, стр. 20]. Însă atunci când vine vorba de începutul contactelor romanicilor cu slavii, argumentul lingvistic este pus la îndoială, și anume se acceptă că, spre secolele VI-VII p.Chr., baza romanică a limbii se formase, dar se pune un semn de întrebare dacă se formase la acel moment comunitatea etnică daco-romană.

È. Rikman vedea în romanizare etapa de bază în formarea romanicilor de răsărit, caracterizată prin schimbări în cultura și limba geto-dacilor [Рикман 1980а, стр. 12]. Formarea noilor structuri etnice are loc numai atunci când reprezentanți ai diferitor comunități etnice intră în contact direct unii cu alții, așa cum s-a întâmplat pe teritoriul Daciei după transformarea ei în provincie romană, romanizarea fiind nu altceva decât o asimilare etno-culturală sau, cu alte cuvinte, o aculturație. În timp, numărul populației romanizate îl depășea pe cel al celor veniți din Imperiu [Рикман 1980а, стр. 14-15]. Dacă È. Rikman situa schimbările în domeniul vieții social-economice la un rang inferior în cadrul romanizării, alți autori sovietici insistau anume asupra acestui aspect, în special asupra ocupației cu păstoritul. Se considera că grupurile etnice care s-ar fi ocupat cu agricultura nu ar fi avut șanse de supraviețuire pe timpul migrațiilor [Рафалович 1980, стр. 8-28].

O altă problemă ce ține de romanizare este *când și cum s-a încheiat acest proces*. È. Rikman era de părere că procesul de romanizare nu s-a încheiat nici după apariția în regiune a triburilor slave. El aducea ca argument factorul lingvistic, și anume continuarea utilizării în acea perioadă a limbii tracice și illyrice. Deci, momentul de vârf al romanizării constă în predominarea totală a limbii latine în sânul populației locale [Рикман 1980а, стр. 15-16]. Cu toate acestea, la începutul anilor '80 s-a generalizat ideea despre o romanizare activă doar a spațiului intracarpatic și influența civilizației romane asupra regiunilor limitrofe locuite de daci liberi, sarmați, germanici ș.a. [Федоров, Полевой 1983, стр. 7-20].

Procesul de romanizare era văzut de unii cercetători cum că s-ar fi derulat și la sud de Dunăre în cadrul grupurilor etnice care, din secolul XI, vor fi cunoscute sub numele de „valahi” [Королюк 1985, стр. 54-55]. Întrebarea este cum s-a întâmplat că atât în mediul etnic al Daciei de după retragerea aureliană, cât și în cel din interiorul frontierei romane s-a derulat un proces etnic identic. Necesitatea de a demonstra rolul slavilor în problemele respective nu a permis cercetătorilor sovietici să determine esența și căile de romanizare în contextul teoriei celor două popoare romanice.

În cadrul istoriografiei sovietice ultimul cercetător care a abordat problema romanizării a fost N.A. Čaplygina [Чаплыгина 1990a, Чаплыгина 1990b, Чаплыгина 1991, стр. 13-38]. Ea percepea romanizarea drept o problemă complexă, care necesita studierea tuturor aspectelor cuceririlor romane, în special faptul dezvoltării modului sclavagist de producție numai în provinciile romane, pe când în regiunile limitrofe relațiile barbaro-romane se reduceau la interese economice. Astfel, ultima persoană care s-a ocupat de cercetarea romanizării în contextul proceselor etno-culturale din secolele II-XIV p.Chr. în spațiul carpato-nistean a întors situația la punctul inițial. Insistența de a efectua studiul prin prisma dezvoltării modului de producție sclavagist, o metodă marcată de subiectivism, la care se refuzase deja în marile centre academice, denotă încă o dată provincialismul școlii sovietice de la Chișinău.

Problema propagării creștinismului la nord de Dunăre în primele secole după Christos. În literatura de specialitate din România procesul de romanizare era întotdeauna legat de adoptarea creștinismului de către populația romanizată. Față de răspândirea acestei credințe istoriografia sovietică a avut o atitudine aparte. De fiecare dată se sublinia că un moment important în viața comunităților aflate la sud de Carpați și parțial la est, incluse în Primul Țarat Bulgar, a fost adoptarea creștinismului în anul 865. Este cunoscut că la acea dată pe teritoriul Munteniei, Moldovei și al Transilvaniei deja existau „cnezate” autohtone răslețe [ВИст. 1957, стр. 450]. Cu toate acestea, se afirma că strămoșii moldovenilor au primit creștinismul odată cu slavii de răsărit în secolul X și că, drept urmare, limba slavă a devenit limbă de cult și de cancelarie în Moldova⁵, precum și în Transilvania și Muntenia [ВИст. 1957, стр. 451].

Despre propagarea creștinismului în rândurile barbarilor dunăreni există informații de la un șir de autor antici, fiind vorba de Tertulian, de Kirill de Ierusalim, de Teodoret din Cyrus. În special ultimul menționează că ritualul funerar creștin a primit răspândire în rândul sciților. Este interesant că, din punct de vedere arheologic, s-a observat o predominare a orientării spre vest a defuncțiilor în cadrul necropolelor čerņjachoviene [Сымонович 1955, стр. 309-310], fapt corelat cu influența creștinismului [Рикман 1978a, стр. 251].

Istoriografia sovietică accepta că, între anii 364-375, au primit creștinismul în forma ariană doar triburile gotice, grație activității episcopului Wulfila, care predica la nord de Dunăre în gotă, latină și greacă [Шишмарев 1953, стр. 86]. La un moment dat, fusese chiar emisă teza că începuturile creștinismului la slavi s-ar datora influenței lumii gotice, exclusiv în baza anumitor accente sau consonanțe [Рыбаков 1974, стр. 18-19], în același timp continua să fie negat creștinismul la romanici.

⁵ Dimitrie Cantemir, în “Descrierea Moldovei”, leagă trecerea de la scrisul în latină la cea slavă cu perioada de domnie a lui Alexandru cel Bun (1399-1432), ca una din modalitățile de împăcare cu Patriarhia de la Constantinopol [Cantemir 1973, pag. 371].

În anul 864 creștinismul a fost acceptat de bulgari sub țarul Boris I, la care se credea că au aderat și grupuri de populație romanică în cadrul bisericii greco-bulgare pe timpul țarului Simeon (893-927) [Шишмарев 1953, стр. 99]. Investigațiile arheologice au demonstrat prezența comunităților de creștini la nord de Dunăre din secolul III p.Chr. [Teodor 1978, Teodor 1991, Teodor 1997].

Un rol important s-a încercat să se acorde corelației dintre răspândirea religiei și formarea limbii, recunoscându-se că, în extensiunea sa, orice religie impune limba centrului de promovare a acestei religii [Бромлей 1981, стр. 271]. Această idee a primit o răspândire largă [Анфертьев 1993, стр. 62] și are tangențe deosebite pentru cazul romanicilor de răsărit, deoarece religia creștină practică de ei a trecut prin două faze temporale, până la schisma din 1054 și după. Dacă în prima etapă religia creștină promova limba latină vulgară, în cea de-a doua a avut loc trecerea la terminologia greacă venită prin filiera slavo-bulgară, deoarece romanicii de răsărit s-au văzut izolați de Bizanț, prin interpunerea bulgarilor (secolul IX). În condițiile în care centrele de promovare a culturii în Evul Mediu erau bisericile și mănăstirile, slava veche bisericească devine limba în care se scria în spațiul locuit de romanicii de răsărit (tot așa cum în Occidentul medieval gândurile autorilor de orice obârșie etnică sunt exprimate în limba latină). Însă slavona rămânea străină populației de rând a țării, și numai odată cu laicizarea culturii a avut loc trecerea la reutilizarea limbii autohtone.

Așa dar, examinarea teoriilor istoriografiei sovietice privind interpretarea etnică a comunităților și proceselor etnice din secolele II-IV p.Chr. atestă faptul că pentru ea a fost caracteristic: negarea procesului de romanizare în afara teritoriului provinciei romane Dacia, reducerea interacțiunii civilizației romane și barbare la un nivel numit „influență”. Valorificarea vestigiilor culturii arheologice Sântana de Mureș-Černjachov s-a făcut inițial prin prisma factorului politic, revendicându-se un rol important slavilor, apoi prin stabilirea a trei direcții principale de cercetare: slavă, germanică și polietnică.

Istoriografiei sovietice i-a mai fost caracteristică ruperea din contextul istoric a anumitor etape în aprecierea fenomenelor etnopolitice și etnosociale, precum și negarea răspândirii creștinismului în rândul populației barbare în perioada secolelor II-IV p.Chr.

§ 2. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele V-IX p.Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică

Pentru cercetarea monumentelor din perioada post-černjachoviană se reieșea din axioma că, odată cu dispariția culturii Sântana de Mureș-Černjachov, în spațiul carpato-nistean s-a format un hiatus demografic. Acest vacuum de populație în secolele V-VII p.Chr. ar fi fost umplut de slavi. Problema „hiatusului din secolul V p.Chr.”, din punct de vedere arheologic, are o rezolvare simplă dacă luăm în considerație faptul că elementele de datare de bază pentru cultura Sântana de Mureș-Černjachov le constituie importurile. Cercetarea relativ slabă a monumentelor din secolul V p.Chr. din regiunea est-carpatică, în perioada postbelică, a generat un șir de interpretări greu de depășit până în prezent.

„Impactul hunic” a afectat nu numai aspectul demografic, în primul rând el s-a soldat cu un dezastru economic, a dus la intensificarea modificării tradițiilor privind principalele ocupații, a relațiilor comerciale cu lumea provincială și la decăderea circulației monetare. Noile realități politice și economice au accentuat modul mobil de viață al comunităților umane de la fosta frontieră a Imperiului Roman. Schimbările au început însă mult mai înainte, odată cu criza Imperiului Roman din secolul III p.Chr., fapt care, la rândul său, a generat modificări esențiale în acele aspecte ale vieții care sunt cel mai bine sesizate arheologic, și anume: confecționarea ceramicii, construcția locuințelor etc., degradarea așezărilor etc. Evident, avea loc o adaptare la noile condiții de trai formate și în regiunea est-carpatică [Niculiță 2004a, Niculiță 2004b].

În lipsa „spatelui civilizator” al Imperiului Roman, comunitățile etnice ce formau varianta dunăreană supraviețuitoare a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, intrând în contact direct cu populația nou-venită către mijlocul secolului VI p.Chr., urmași și ei ai culturii marcate de influența Imperiului Roman, au generat un fenomen cultural nou, numit pentru teritoriul est-carpatic cu un nume impropriu – „cultura slavă”. Acest nume nu reflectă nici pe departe componența etnică a grupelor respective de populație. Spațiul antrenat în marea migrație a popoarelor nu putea să ofere condiții pentru existența unor comunități izolate, pure din punct de vedere etnic, cu atât mai mult să asigure o stabilitate etno-culturală.

Cât privește „stabilitatea și liniștea” adusă de slavi în regiune se poate de făcut apel la Procopius din Caesarea, care a consemnat prădăciunile fără precedent ale slavilor în provinciile bizantine [spre exemplu: Procopius din Caesarea III.29]. Caracterul migrației pașnice a slavilor este pus sub semnul de întrebare chiar de susținătorii teoriilor sintezei voloho-slave, demonstrându-se că, în perioada proceselor de colonizare a noilor teritorii, populația nou-venită se străduia să

ocupe vechile centre de producție agricolă, afectând continuitatea instituțiilor social-economice precedente [Королюк 1985, стр. 51].

În diferite regiuni determinanta arheologică a etnicității a fost diferită, o frontieră convențională fiind trasată ulterior în regiunea râului Răut. Situația a fost identificată în regiunea Nistrului Mijlociu de arheologii sovietici, care s-au limitat însă la fixarea momentului fără a da o explicație a fenomenului [Приходнюк 1974, стр. 221].

Privitor la procesele de asimilare și aculturație în spațiul pruto-nistean istoriografia sovietică nu este consecventă. Într-o monografie consacrată slavilor, publicată în 1953, cercetătorul P.N. Tret'jakov insistă că, la mijlocul mileniului I a.Chr., slavii care migrau spre Dunăre au întâlnit în calea lor o populație eterogenă compusă din rămășițe de triburi scitice, tracice, dacice, celtice, gotice, sarmato-alane, care a fost asimilată de valul monolit slav [Третьяков 1953а, стр. 110]. Această supoziție poate fi explicată, probabil, numai prin faptul că este vorba de o lucrare dedicată istoriei slavilor și, deci, trebuie să prezinte măreția acestui popor. Dimpotrivă, această relatare ne duce la ideea că în spațiul pruto-nistean exista o populație romanizată, și nu una volohă. Studiile ulterioare au fost orientate spre a demonstra inexistența acestor romanici la est de Carpați.

Studierea monumentelor din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. a început imediat după cea de-a doua conflagrație mondială. Punctul de plecare în cercetarea antichităților din perioada de după invazia hunilor în spațiul carpato-nistean în general și cel pruto-nistean în particular îl constituiau izvoarele scrise, care au fost coroborate cu datele arheologice, obținute în urma unor investigații importante pe teren. Astfel, este bine știut că Procopius din Caesarea și autorul de origine gotică, Iordanis, menționează în zona nord-vest-pontică în secolul VI p.Chr. două comunități etnice mari: anți și sclavini [Procopius din Caesarea, III, 14, 27-29; Iordanes, XLVIII], considerate în istoriografia sovietică drept slave. Descoperirea vestigiilor acestor culturi medievale timpurii, identificarea și atribuirea lor a fost sarcina principală a istoriografiei sovietice. Cercetarea problemei date nu a fost deloc ușoară. Informația relativ vagă și localizarea într-un spațiu larg lăsau loc pentru discuții serioase.

În baza acestei metodologii acceptate de istoriografia sovietică, vestigiile din a doua jumătate a mileniului I p.Chr. erau considerate de origine slavă ori aparținând triburilor slave.

Studierea celei de-a doua jumătăți a mileniului I p.Chr. în baza investigațiilor arheologice duce la intensificarea cercetărilor pe teren. Interesul era cauzat și de dorința de a studia problemele legate de etnogeneza slavilor, care trebuia să fi avut loc, prin retrospectivă, conform cronicilor rusești, și în regiunea dunăreană.

Meritul descoperirii monumentelor medievale timpurii între Prut și Nistru, apreciate drept slave, revine arheologilor I.M. Samojlovski și P.I. Zasurcev [Засурцев 1949, стр. 102-103]. După

acest „botez”, toate monumentele descoperite ulterior, cu o cultură materială similară, îmbogățeau automat repertoriul monumentelor slave de pe teritoriul RSSM. Formal, săpăturile arheologice se efectuau sub egida Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, sub conducerea lui T.S. Passek de la Institutul de Arheologie din Moscova, dar realmente, la diferite etape, ele aveau loc cu implicația directă a unor instituții academice unionale, ca Institutul de Istorie, Institutul de Arheologie, Institutul de Slavistică și Balcanistică, Institutul de Istorie a Culturii Materiale etc. În acest context, trebuie de remarcat că, spre deosebire de republicile baltice, de Ucraina, publicarea rezultatelor cercetărilor arheologice în RSSM s-a realizat exclusiv în limba rusă, toată terminologia de specialitate a fost preluată în mod direct de la Moscova, unele articole, însoțite de rezumate în „moldovenească”, care apăruseră în anii '50-60, abundau de rusisme [spre exemplu: Зеленчук 1960, Зеленчук 1961].

Cercetarea monumentelor arheologice din spațiul pruto-nistean prin metoda aplicată a determinat de la bun început anumite realități politice. Partea de sud (Basarabia istorică) și cea de nord (reg. Cernăuți) constituiau un teren de cercetare al arheologilor ucraineni, dar materialele acestora au fost practic ignorate atunci când s-a elaborat teoria referitor la „etnogeneza moldovenilor”, excepție făcând timpul în care se considera că spațiul de la nord de Dunărea de Jos a fost parte componentă a cnezatului de Halici. În anul 1985 N. Kotljar, analizând izvoarele arheologice și narative, ajunge la concluzia că în a doua jumătate a sec. XII frontiera sudică a cnezatului Halici se afla pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius, adică atingea maximum zona de mijloc a râului Nistru, teritoriul aflat mai la sud fiind în afara cnezatului și fiind locuit de volohi și nomazi [Котляр 1985, стр. 114-116]. Aceste dovezi au fost confirmate de către A. Majorov, care a demonstrat cu lux de amănunte falsitatea opiniei despre includerea spațiului pruto-nistean în componența cnezatului Halici-Volânia, confirmând existența frontierei sudice a cnezatului Halici-Volânia pe linia Vasilev-Kučelmin-Kalius, mai la sud de care locuiau cumani și volohi. Partea sudică a interfluviului Nistru-Prut-Dunăre nu a fost sub un control permanent al cnezilor halicieni, punctul cel mai sudic admis de autor ar putea fi fortificațiile de lângă s. Mereșeuca (r. Ocnița) [Майоров, 2001, стр. 229-231, 235].

Pe teritoriul Bucovinei, monumentele celei de-a doua jumătăți a mileniului I p.Chr. au început să fie cercetate din anul 1948, prin organizarea de șantiere de către Muzeul Regional din Cernăuți [Тимошук 1954]. În 1968 au debutat cercetări arheologice intensive coordonate de Universitatea și Muzeul Regional din Cernăuți, de Institutul Pedagogic din Ivano-Frankovsk [Тимошук 1970; Баран 1972; Приходнюк 1974, стр. 216-226]. În urma unor săpături sistematice duse între anii 1968-1974 sub conducerea lui B.A. Timoșuk (ulterior, colaborator al Institutului de Arheologie de la Moscova), V. Baran și L. Vakulenko, au fost investigate așa monumente importante ca cele de la

Perebykovcy, Dobrynovcy, Zadubrovka, Lenkovcy, Kulišovka, Glubokoe etc. În paralel aveau loc săpături arheologice la Raškov I, sub conducerea lui V.B. Baran. Situl de la Raškov I este printre puținele monumente care pot fi caracterizate ca investigate complet.

Între anii 1974-1985, pe teritoriul Bucovinei cele mai de rezonanță săpături au fost dirijate de I.P. Rusanova. Ulterior, se vor manifesta I. Vinokur, O. Prichodnjuk et al. Importante, ca amploare și semnificație, au fost șantierele de la Kodyn, Raškov, Gorecča, Sokol, Revno, Čornivka etc. Grație unei activități susținute de peste 50 de ani, au fost descoperite și parțial investigate peste 300 de așezări, un număr superior celui de pe teritoriul RSSM sau al zonei de sud aflată în componența Ucrainei. Basarabia de Sud a devenit domeniul de cercetare al arheologilor ucraineni de la Muzeul și Universitatea din Odesa și de la Institutul de Arheologie din Kiev: E. Černyš, I. Černjachov, N. Šmaglij, L. Subbotin, A. Gudkova, A. Dobroljubskij, I. Alekseeva, V. Vančugov et al. Deosebit de valoroase sunt materialele colectate la Kriničnoe, Saf'jany, Bolgrad, Kislica, Novoselovka, Gorodnee etc.

Studierea monumentelor din secolele V-IX pe teritoriul RSSM a fost dirijată din anii '50 ai secolului XX de Gh. Fedorov, care conducea expediția arheologică numită din start "slavo-nistreană". Atunci când s-a realizat complexitatea situației arheologice, expediția a fost redenumită "moldovenească" și apoi "pruto-nistreană", iar din 1970 – "expediția nistreană" a Institutului de Arheologie al AȘ a URSS și a Institutului de Istorie al AȘ a RSSM. Au fost investigate monumentele de la Echimăuți, Alcedar, Țareuka, Trebujeni, Răscăieți, Cobusca, Lopatna, Calfa, Lucașeuca–Cornul Blăjiei etc., au fost depistate grupurile de monumente în valea râulețelor Botna și Ciorna, publicate de Gh. Fedorov, Gh. Čebotarenko, L. Polevoj. În urma acestor investigații au fost acumulate bogate colecții de vestigii din Evul Mediu timpuriu, care urmau să fie studiate detaliat.

În monografia semnată de Gh. Fedorov, pentru cea de-a doua jumătate a mileniului, erau enumerate doar 25 de așezări [Федоров 1960a]. Concluziile făceau apel în special la izvoarele scrise sau la descoperirile din alte zone. Identificările acestor monumente cu cele din lumea slavă nu găseau suficient suport documentar în materialul acumulat în spațiul dintre Nistru și Prut.

Interpretările sufereau de tendențiozitate, pentru desemnarea monumentelor erau stabiliți termeni care puneau accent în primul rând pe aspectul etnic, de exemplu „cultură slavă timpurie” (*раннеславянская культура*), iar pentru perioada ulterioară „cultură rusă veche” (*древнерусская культура*) – termeni improprii pentru realitatea etnică eterogenă dezvăluită în spațiul vizat.

Colaborarea româno-sovietică inițiată la sfârșitul anilor '50 a privit și problemele legate de această perioadă, dar, spre deosebire de cercetarea privind alte etape istorice, nu a dus la careva modificări conceptuale. După expedițiile comune la Alcedar, Lucașeuca, Echimăuți, Orheiul

Vechi, cercetătorii sovietici au rămas pe pozițiile anterioare, discuțiile științifice fiind întrerupte chiar înainte de apariția volumului comun în anul 1960. Ecoul acestei colaborări nu se va lăsa mult așteptat, în același an 1960, I. Hâncu [Хынку 1960, стр. 5-6; Хынку 1966] inițial admite, iar ulterior insistă asupra prezenței elementelor romanice între Prut și Nistru în Evul Mediu timpuriu.

Anii '60 marchează, în studiul monumentelor datate cu secolele V-IX, un început de admitere în cercetarea științifică a persoanelor native din spațiul vizat. În același timp, continua promovarea aceluiași interpretări. La săpăturile de la Hansca, sub conducerea lui A.I. Meljukova (începutul anilor '60), în echipa de arheologi a fost inclusă „generația locală”: I.A. Rafalovič, Gh. Čebotarenko, P.P. Bârnea, I.G. Hâncu (ultimul reușind în 1960 să susțină doctoratul în arheologie), care ulterior vor prelua conducerea săpăturilor la valoroase monumente arheologice: Alcedar-Odaia, Hucea I, Calfa, Mălăieștii Vechi, Costești, Hlinjeni, Corpaci, Brănești, Ivancea etc.

Continuarea investigațiilor arheologice de amploare la monumentele medievale cunoscute, la care s-au adăugat siturile de la Proscureni, Seliște, Dănceni, Recea, Etulia etc., a fost materializată în teze de doctorat semnate de Gh. Čebotarenko, L. Polevoj, A. Rafalovič. În 1961 își începea activitatea proaspăt fondată Academie de Științe a RSSM, care includea la acel moment și un Sector de arheologie.

În anul 1968 a fost înaintată supoziția atribuirii monumentelor din zona cuprinsă între Prutul de Mijloc și Niprul Mijlociu, din secolele VI-VII p.Chr., la cultura arheologică slavă timpurie tip Pen'kovka, care ar coincide cu arealul de locuire al anților, cunoscuți după izvoarele scrise [Рафалович 1968b, стр. 185]. Pentru secolele VIII-IX cultura slavă din spațiul pruto-nistrian a primit numele de tip Luka-Rajkoveckaja [Рафалович 1972a; Чеботаренко 1982].

Cu toate acestea, către anii '60, arheologii sovietici au fost nevoiți să recunoască și prezența unor elemente care nu se încadrau în structurile create de ei. Astfel, drept o „particularitate locală” au fost calificate descoperirile (la Lopatna, Hucea, Brănești, Hansca, Lipceni, Mălăieștii Vechi etc.) de statuete de oameni și animale datate cu secolele VI-IX [Рафалович 1968a, стр. 100]. Autorii acestei aprecieri nu au binevoit să facă cel puțin o incursiune într-o perioadă mai timpurie, atunci s-ar fi văzut că, în epocile anterioare, astfel de statuete erau larg răspândite în lumea traco-geto-dacică. Cu atât mai mult că lângă așezările în cauză au existat habitate umane în secolele IV-III a.Chr. sau în secolele III-IV p.Chr. În acest caz, originea lor ar fi fost clară. I. Rafalovič a „găsit” totuși similitudini în lumea slavă, la cetățuia Ilmen'kovskoje (Republica Tătară). Aprecierea etnică a fost dată după tipologia ceramicii (care nu întotdeauna este definitorie, în special atunci când grupuri etnice diferite utilizau tipuri de ceramică foarte asemănătoare), dar și după un tip de fusaiole, care ar fi fost produse doar de slavi. Însemna oare acest fapt că ele erau utilizate numai de slavi? Nu. Cu atât mai mult că astfel de piese au fost descoperite și pe așezările așa-numitei culturi

arheologice balcano-dunărene, au avut și alte interpretări etno-culturale în istoriografie. Astfel, Ion Hâncu a calificat „atent” această cultură ca fiind de origine neslavă, dar cu o populație eterogenă: slavi, turanici, iranieni infiltrați în mediul romanicilor, pe care o data cu secolele X-XIV – cultură cu puternice legături comerciale cu lumea balcanică și bizantină [Хынку 1968, стр. 123-124].

La începutul anilor '70 ai secolului XX, odată cu acutizarea discuțiilor referitor la interpretările etnice, s-a recunoscut că realitatea legată de cultura spirituală a slavilor în secolele V-VII p.Chr., inclusiv reprezentările religioase, în general nu poate fi reconstituită în baza izvoarelor arheologice din această perioadă [Королюк 1972b, стр. 7-28]. Cu toate acestea, monumentele arheologice respective urmau a fi tratate drept slave.

În mod voalat, ipotezele lui I. Hâncu au primit susținere în studiul semnat de È. Rikman în anul 1972. Ele au fost promovate ulterior de autorii investigațiilor de la Hansca și Dănceni [Дергачев, Ларина, Постикэ 1983, стр. 134-135; Постикэ, Тельнов 1985, стр. 149-150].

Drept urmare a investigațiilor de teren, în anul 1972 se încearcă o sistematizare la zi a monumentelor arheologice, definirea zonelor de concentrare și topografia monumentelor și a amplasării lor interne [Рафалович 1972a]. Analiza efectuată de I.A. Rafalovič i-a permis autorului să delimiteze materialele arheologice în două grupuri cronologic separate: secolele VI-VII și secolele VIII-IX. Cu toate acestea, volumul VI din cunoscuta serie „Harta arheologică a Moldovei” a fost dedicat monumentelor slavilor vechi din secolele VI-XIII [Федоров, Чеботаренко 1974].

După 10-15 ani de activitate școala arheologică formată la Chișinău s-a dovedit a fi una mai slavofilă decât cea de la Moscova sau Leningrad, promovând ideea interpretării slaviste a monumentelor din secolele V-IX dintre Carpați și Nistru.

În anii '70-80 deosebit de valoroase au fost investigațiile unor monumente ca Hansca, Corpaci, Hlinjeni, Dănceni, Ivancea, Kodyn, Raškov, Scoc, Seliște, Sokol etc., cercetate și publicate de V. Baran [Баран 1972; Баран 1981a; Баран 1981b; Баран 1988], Gh. Postică [Постикэ, Тельнов 1985; Постикэ 1988], O. Prichodnjuk [Приходнюк 1974], I. Rusanova [Русанова 1976], N. Tel'nov [Тельнов 1987; Тельнов 1988; Тельнов 1990], B. Timoščuk [Тимощук 1969; Тимощук 1970; Тимощук 1976; Тимощук 1980; Тимощук 1982], L. Vakulenko [Вакуленко 1977] et al. Deja din denumirile studiilor publicate se observă atribuirea monumentelor respective aproape exclusiv slavilor. În paralel, în cadrul instituțiilor științifice de la Moscova și Chișinău au fost organizate diverse simpozioane și au fost publicate mai multe culegeri de articole consacrate civilizației din spațiul Europei de Sud-Est, în cadrul cărora teritoriul carpato-nistrian se afla în centrul discuțiilor. Toate eforturile erau îndreptate, în primul rând, la anihilarea oricăror ipoteze în legătură cu elementele romanice.

Vorbind de rolul civilizator al slavilor, către anii '80, savanți sovietici au fost nevoiți să recunoască că nu există nicio bază pentru a considera că, în secolele VI-VII, slavii, care abia trecuseră la procesul de formare a claselor, să se fi aflat la un nivel mai înalt de dezvoltare social-economică și culturală decât tracii, la care relațiile de clasă erau demult formate [Бромлей 1981, стр. 271]. Astfel, structura de interpretare marxist-leninistă elaborată la Moscova și considerată unanim viabilă se dovedea fără valoare științifică în cazuri concrete. Trebuie de menționat și faptul că nu toți savanții sovietici includeau spațiul carpato-nistean în arealul de formare a poporului slav [Бернштейн 1985, стр. 81].

Începutul anilor '80 coincide cu cea de-a doua etapă masivă de includere a tinerilor specialiști în investigațiile arheologice. Din cea de-a doua generație făceau parte N. V. Gol'ceva, Gh. Postică, I. Vlasenko, N.P. Tel'nov, V.S. Bejlekči, I. Tentiuc, T. Ščerbakova, A. Čirkov.

Valoroase materiale arheologice au fost colectate în urma săpăturilor din anii '80 de sub conducerea lui N.P. Tel'nov la Trebujeni-Scoc, I. Tentiuc la Durlăști-Valea Babei și Molești-Râpa Adâncă, V.S. Bejlekči și I. Vlasenko la Rudi, precum și la Mășcăuți, Pohorniceni-Petruha, Hansca-Limbari Căprăria sub conducerea lui G.I. Postică etc. La ultimul sit arheologic, pe parcursul anilor 1960-1990, au fost responsabili de șantier aproape toți arheologii medievaliști din RSSM. Schimbările dese de conducători vorbesc despre faptul că nu se dorea o cunoaștere profundă a monumentului de la Hansca, realitățile arheologice de aici fiind imposibil de inclus în schemele alcătuite de istoriografia sovietică. Cel care a încercat să prezinte aceste realități în anii '60, I. Hâncu, de fapt singura excepție în școala sovietică, a fost calificat drept „dușman” al teoriei slaviste.

Pe lângă schimbul de generații, la sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 a fost desfășurată o activitate imensă pe teren datorită programelor de cercetare arheologică în zonele repartizate pentru construcțiile de irigare. Dacă lăsăm la o parte denumirile pretențioase ale unor expediții, ca *Славянская экспедиция*, *Древнерусская экспедиция*, *Славяно-молдавская экспедиция* etc., ca urmare a acestor programe au fost descoperite sute de monumente noi, au fost investigate un număr mare de așezări, dar în special tumuli cu morminte din perioada migrațiilor. În publicațiile ulterioare s-a ținut să se facă o prezentare a rezultatelor acestor investigații, fără ca cercetătorii să se angajeze în polemici sau în elaborarea unor lucrări de sinteză, cu unele excepții [Чеботаренко 1982; Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984].

Un studiu referitor la cultura slavă în Moldova a apărut în anul 1987. Continuând tradiția sovietică de atribuire etnică a monumentelor medievale timpurii de pe teritoriul est-carpatic slavilor, autorul, N.P. Tel'nov, arată că, la momentul apariției studiului, au fost cartografiate pe teritoriul Moldovei Sovietice până la 140 de monumente slave din secolele VI-IX p.Chr. [Тельнов 1987, стр.

58-67]. Autorul insistă că cultura materială slavă din secolele VIII-IX pe malul stâng al Răutului evoluează în cultura rusă veche [Тельнов 1987, стр. 66]. În baza analizei culturii arheologice „a slavilor” în tot spațiul pruto-nistean N. Tel’nov afirmă că, din punct de vedere al culturii materiale, ea este neomogenă și că, la nord de râul Răut, ea se va transforma în cultura rusă veche [Тельнов 1987, стр. 66], cu toate că se recunoștea (către 1987) că monumentele situate în partea sudică a teritoriului pruto-nistean, datate cu secolele VI-VII, sunt practic necunoscute, iar cele din secolele VIII-X sunt insuficient studiate [Тельнов 1987, стр. 66].

În concluzie, interpretarea realităților arheologice din spațiul pruto-nistean din secolele V-IX p.Chr. a fost una bine gândită, orientată pentru a demonstra apartenența acestui spațiu la lumea slavă. Pe o asemenea cale au mers anterior adepții teoriei roesleriene. Deși modalitățile de argumentare în aceste două cazuri sunt diferite, ambele aceste teorii au avut un impact identic. Liderii de opinie din istoriografia sovietică nu au permis nicio deviere de la cursul trasat, astfel încât numărul celor care erau în final publicați a fost redus la minimum. Astfel, au fost confirmate științific frontierele statului, plasate de politicieni pe râul Prut. Interpretările oficiale au constituit baza teoretică a „Istoriei RSSM”. Teoria slavistă sovietică era susținută de majoritatea arheologilor: Gh. D. Smirnov, P. P. Bârnea, I. A. Rafalovič, Gh. F. Čebotarenko, L. L. Polevoj, cazul lui I. Hâncu fiind mai degrabă un „accident autohton”, care va primi forme clar definite în interpretarea fenomenelor legate de așa-numita cultură balcano-dunăreană.

Schimbările din viața politică de la mijlocul anilor '80 nu au reușit să pună o amprentă asupra cercetării științifice până la destrămarea URSS. Prin automatism ideea slavă s-a perpetuat, în continuare fiindu-i caracteristic același grad de ignoranță și intoleranță. Studiul investigațiilor arheologice în plan sud-est-european indică o răspândire largă a elementelor culturii materiale apreciate pentru spațiul carpato-nistean drept slave. Momentul de interpretare etnică rămâne a fi un „moment malefic”, care va suscita discuții încă mult timp. Faptul că reprezentanții istoriografiei sovietice au acceptat supraviețuirea unei populații autohtone la nord de Dunăre își găsește explicația în construcțiile diacronice etnice. Și anume în necesitatea de a-i separa în două grupuri etnice pe supraviețuitoarii marii migrații a popoarelor: unul, influențat la sud de Dunăre de slavii de sud, și altul, cu relații strânse cu lumea est-slavă.

Un moment hotărâtor în formarea unui popor era considerat în istoriografia sovietică momentul apariției etnonimului – numele prin care un popor se autodefiniște. Toți reprezentanții școlii sovietice, la acest capitol, menționează că numele de „vlah” cu toate derivatele sale a fost un nume utilizat de străini pentru a-i identifica pe romanici. Romanicii de est, în documentele medievale, sunt cunoscuți sub numele *vlahi* în limbile sud-slave și *volohi* în cele ale slavilor de est. Studiul semnat de N. Mochov în 1961 confirmă o teză importantă: autorul afirmă că numele de

vlahi a fost dat romanilor de bulgari, iar cel de *volohi* de slavii de răsărit. Prin aceasta el recunoaște că etnia respectivă se numea pe sine cu un alt nume, diferit de *voloh* sau derivatele lui [Сенкевич 1953, стр. 69] (rusa veche – *voloch'*, ucraineana – *voloh*, bulgara – *vlah*, *vlah'*, macedoneana – *vlav*, sârbo-croata – *vlah*, *valah*, greaca nouă – *blahos*). La triburile germanice, prin *walah*, *walh* se subînțelegeau toți străinii, în primul rând popoarele celtice sau romanice [a se vedea și Иванов, Топоров 1980, стр. 23].

Cu regret, sursele scrise nu permit aprobarea definitivă a unei păreri în această problemă: dacă s-au autoidentificat aceste comunități „vlahi” sau „romani”, izvoarele scrise păstrează tăcere. Termenul de „români”, conform istoriografiei sovietice, este atestat în izvoarele scrise locale către secolul XVI. În anul 1988 apare un articol semnat de A. Černjak, în care se insistă că vlahii, în viziunea lui Kekaumenos, trebuie localizați nu în Dacia Traiană, ci în cea Aureliană, adică la sud de Dunăre [Черняк 1988, стр. 64-66]. V. Spinei demonstrează că, sub formă ușor alterată – rumeni, români sunt cunoscuți în izvoare din prima jumătate a secolului XIII pe teritoriul Transilvaniei [Spinei 2006, p. 616].

Un răspuns elocvent aduce cronicarul Miron Costin: „Așa și neamul acesta, de carele scriem, al țărâlor acestora, numele vechiu și mai dreptu ieste *rumân*, adecă râmlean, de la Roma” [Costin 1958, p. 268]. Mai mult decât atât, Miron Costin parcă a presupus problemele viitoare legate de originea poporului, indicând că „măcară dară că și la istorii și la graiul și streinilor și în de sine cu vreme, cu vacuri, cu primenele au și dobândescu și alte numere, iară acela carile ieste vechiu nume stă întemeiat și înrădăcinat: rumân. Cum vedem că, măcară că ne răspundem acum moldoveni, iară nu întrebăm „știi moldovenește?”, ce „știi românește?”, adecă râmlește...” [Costin 1958, p. 269]. Însă cronicile moldovenești scrise de boieri erau privite de savanții sovietici prin prisma luptei de clasă, care îi definea drept dușmani, deci anumită informație din aceste izvoare putea fi, pur și simplu, negată.

Cu aproape o sută de ani înainte de Miron Costin, călătorul venețian Giorgio Tomasi scria că limba acestor țări, unde locuiesc puțini alți oameni decât români, este latina și italiana „coruptă”, semn „adevărat” că aici au fost colonii ale romanilor, căci ei zic pentru Dumnezeu „Zieo”, pentru cavallo – „cal” etc. Elemente romane sunt observate de secretarul venețian și în portul femeilor și al bărbaților. Cea mai expresivă informație în acest context este următoarea: „Socotesc de ocară numele de valah, nevoind să fie numiți cu alt cuvânt decât *romanischi* și mândrindu-se că se trag din romani” [Călători străini 1971, p. 673-674].

Deci, dacă pentru „secolele întunecate”, în lipsa surselor scrise, savanții sovietici puteau vehicula postulatele inventate de ei, atunci pentru secolele XVII-XVIII acestea trebuiau să fie coroborate cu sursele scrise, lucru care se făcea foarte selectiv, în dependență de interese. Deosebit

de incomode erau și datele lăsate de D. Cantemir despre originea romană a moldovenilor [Cantemir 1973]. Analiza izvoarelor scrise de diferită origine, în care a fost utilizat termenul „voloh” cu toate derivatele sale, în viziunea lui V. Koroljuk, denotă faptul că conținutul etnic al acestuia era diferit, incluzând și triburile francilor, și pe italieni, în general populația latinofonă [Корольюк 1971a]. Conținuturi similare, cu răspândire largă de la Walles și Cornwell din Britania și până la Marea Neagră, au descoperit în derivatele noțiunii „voloh” și alți cercetători sovietici [Иванов, Топоров 1979, стр. 61-85; Иванов, Топоров 1980, стр. 11-45], unul dintre cele mai răspândite sensuri fiind cel de “străin”.

Este originală varianta de interpretare propusă de Nicolae Stoica de Hațeg, care vedea în numele de *volahi* traducerea în slavă a numelui românilor proprietari de boi – boieri⁶.

Studierea numelui de voloh scoate în evidență încă o variantă de interpretare, care nu a fost luată în considerație de școala sovietică, decât într-un singur caz [Иванов, Топоров 1980, стр. 24-25]. Prima mențiune a zeității Veles/Volos în legătură cu triburile volohilor a fost făcută în anul 1973 de cercetătorul bulgar V. Marinov [Маринов 1973, стр. 22-32]. Este vorba de asemănarea fonetică (omofonia) cu numele zeului slav al vitelor și păstoritului – *Volos*. În limba slavă existau derivatele: **земля Волоская** sau **Волоски народ**. Totuși, această variantă ar fi accentuat nu altceva decât originea externă a etnonimului. În context antropologic, merită atenție faptul că zeul Volos (Veles) avea la slavi și funcția de zeu al morților, de unde vine și consonanța cu Valhalla – lumea ostașilor germanici căzuți în luptă, sau la romani – Câmpiile Eliseice, și, implicit, o conexiune directă cu credința în nemurire a triburilor tracice. În mitologia slavă lupul era identificat cu Volos (Veles), zeul crescătorilor de vite [Козак 2003, стр. 70].

Există și presupunerea că prin vlahi/valahi se percepea, în variantă primară, numai ocupația persoanei cu creșterea vitelor și doar sensul secundar era cel de nume al unui etnos, în sens îngust, iar, în sens larg, cel de om străin [Иванов, Топоров 1980, стр. 26].

Unicul cercetător care presupune că romanicii de răsărit înșiși s-ar fi autodefiniți drept vlahi a fost È. Rikman. El a înaintat această ipoteză în urma studierii numelor de familie în anumite regiuni ale Basarabiei [Рикман 1980b, стр. 62], dar autorul însuși avea anumite îndoieli referitor la aceste concluzii, deoarece admitea că apariția numelui de familie Vlașco poate fi explicată și prin strămutarea ulterioară în Moldova a unor familii din Valahia.

V. Senkevič prezintă „argumente” despre coabitarea slavo-volohă în spațiul de la nord de Dunăre. Din unele reiese că anume slavii ar fi autohtoni în regiune [Сенкевич 1953, стр. 70].

⁶ “Și văzând slovenii (slavii) că boiarii rumânilor cu boi ară și se cheamă după boi boiari și ei le ziseră volahi-boiari”; “Românii cu boi mari să zisără boi-are, alți slavi le-au zis volahi”. Citat după Popescu-Sireteanu 1992, p. 62.

Izvoarele scrise care nu convineau metodologiei marxiste erau aspru criticate, pe când cele care corespundeau schemelor de argumentare, deși cu unele idei din start controversate, erau luate drept adevăr în ultimă instanță sau doar ca sursă compilativă.

Un alt izvor de origine rusă, „Povestea vremurilor de demult”, îi amintește pe volohi de trei ori și de fiecare dată împreună cu alte popoare. Primul caz – când sunt enumerate popoarele provenite, în viziunea cronicarului, din tribul lui Yafet împreună cu varegii, suebii, urmanii, goții, rușii etc. [ПВЛ 1950, стр. 10]. Al doilea caz, foarte confuz, că volohii care au venit peste slavii de pe Dunăre, așezându-se la ei, s-au impus, slavii însă s-au așezat pe Visla. Și cel de-al treilea caz, când se relatează despre cuceririle ungarilor în Transilvania, ori Pannonia, unde locuiau volohii și slavii. Ungurii i-au izgonit pe volohi și au cucerit aceste teritorii, iar slavii s-au supus de bunăvoie și au continuat să locuiască împreună cu ungurii și de atunci pământul acesta s-a numit al ungarilor [ПВЛ 1950, стр. 21].

Astfel, este susținută întru totul relatarea călugărului din Letopisețul de la mănăstirea Lavrentie, care scrie că ungurii veniți de peste munți au forțat rezistența slavilor și a volohilor. Iar prin „*Седяху бо ту прежде словени и волохове, прияша землю словеньску*” se subînțelege primatul slav la capitolul autohtonism în zonă. Cuvântul *прияша* poate fi citit și *прядяша*, dar și *приняша*. Atunci textul s-ar descifra că ungurii au luptat cu volohii și slavii primiți de ei pe aceste pământuri. Cu atât mai mult, că în următoarea frază cronicarul oferă unele lămuriri suplimentare: „*Посе же угри прогнаша волохове... и наследоша ту землю*”. Deci, ungurii devin moștenitori ai pământului, impunându-se prin forță doar în fața volohilor, slavii, în acest context, nefiind pomeniți, deci nu aveau drept de posesie. Aceste relatări sunt atât de sumare, încât nu este definit clar nici spațiul geografic despre care vorbește cronicarul (ori teritoriul Ungariei, ori cel al Transilvaniei, ori o zonă în dreapta Dunării). V. Koroljuk crede că prin pământul volohilor, în acest caz, este desemnată Italia, iar volohii sunt romani ori populație romanizată [Корольюк 1971а, стр. 10, 20], alți cercetători îi apreciau drept franci [Седов 2001, стр. 31]. Relatările despre volohi din această cronică sunt apreciate de A. Šachmatov drept o interpelare mai tardivă, și el considera că volohii respectivi nu sunt altcineva decât francii [ПВЛ 1950, стр. 5].

V. Koroljuk, în urma studierii cronicilor ruse în comparație cu alte izvoare narrative din epocă, ajunge la anumite concluzii, foarte importante, că prin expresia „pământul volohilor” cronicarii ruși înțelegeau Italia antică ori Imperiul Roman [Корольюк 1971а, стр. 20]; prin volohi – pe romani locuitori ai Pannoniei din secolul IX și alte populații neslave din zonă [Корольюк 1971а, стр. 21]; teoria emisă despre patria slavilor la Dunăre și legătura cu volohii (romanii) este o creație a cronicarului menită să facă legătura cu creștinismul timpuriu; prin volohi și păstori romani se subînțelege aceeași populație; este imposibil de depistat rădăcini celtice ori tracice pentru volohi în

aceste letopisețe, certă este însă conlocuirea slavo-volohă, primii fiind agricultori sedentari și ultimii păstori [Королюк 1971a, стр. 21].

Astfel, deși N. Mochov promova teoria simbiozei volohilor cu slavii de răsărit în formarea moldovenilor, la începutul anilor '70 încă nu exista o opinie formată în istoriografia sovietică cine sunt acești volohi din cronicile rusești. În 1971 cercetătorii moscoviți au arătat că noțiunea de voloh este foarte complexă și trebuie tratată cu o atenție deosebită. Fapt confirmat de izvoarele de epocă, astfel că, într-o diplomă tipărită la curtea lui Eremia Movilă la 19 mai 1606, apare următoarea informație: „Oricâți oameni își vor chema din alte țări, fie rusin sau moscovit, sau muntean sau valah, sau de orice limbă vor fi, sau din țara noastră...” [Исторические связи 1965, стр. 265]. Diplomele moldovenești făceau diferență între rusin, moscovit, muntean, valah, alții și locuitorii Moldovei, nuanțe care deseori nu puteau fi sesizate de savanții sovietici, în majoritate nevorbitori de română. Același V. Koroljuk atenționa că termenul voloh a fost contaminat prin confuzia între următoarele semnificații: volohi – vechi romani cuceritori ai Pannoniei și Illyriei, volohi – populație est-romană care locuia în regiunea Dunării Mijlocii, sau voloh = italian – locuitor al Italiei din secolul XII [Королюк 1972a, стр. 76-77]. Merită atenție faptul că *Gesta hungarorum*, la care face apel pentru argumentare V. Koroljuk, enumera în spațiul dintre Dunăre și Tisa pe *Sclavi, Bulgarii, Blachii ac pastores Romanorum* [Anonimus 2001, pag. 87-88; Королюк 1971c, стр. 18]. Fragment tradus în studiile de specialitate prin cratimă: *Blahii – păstori romani* [Бырня 1969, стр. 25; Pop 1996, pag.78-82]. Că numele voloh era unul complex, iar comunitățile definite cu acest nume au avut diferite căi de evoluție ne vorbește și perpetuarea lui în regiunile Moraviei până în secolul XVII [Подградская 1961, стр. 69].

Alți autori din primele secole ale mileniului II p.Chr. examinați de istoricii sovietici, când în regiune îi menționează de fiecare dată pe volohi și slavi sau numai pe primii [Сенкевич 1953, стр. 71].

Pentru a argumenta traiul în comun al volohilor și slavilor, deseori se face apel la factorul lingvistico-toponimic. La acest capitol, trebuie de spus că e și normal ca slavii care au trecut prin această regiune să fi lăsat anumite „urme” toponimice, dar nu este logic să abuzăm rolul lor, cu atât mai mult cu cât limba oficială a cancelariei domnești a Țării Moldovei a fost un timp slava și, eventual, avea loc un proces de adaptare a toponimelor în acte. V. Senkevič insistă asupra faptului că din totalitatea hidronimelor 64 au denumiri de origine slavă, 24 – moldovenească și 7 – turco-tătară [Сенкевич 1953, стр. 72].

Probabil din motivul că în secolul IX s-a format statul rus vechi – Rusia Kieveană, sunt acceptate de savanții sovietici la această perioadă, și nu mai devreme, primele formațiuni statale în zona investigată, dar ele nu puteau avea un alt caracter decât mixte. La fel ca și în cazul slavilor (o

schemă foarte comodă!), în perioada formării relațiilor feudale sunt diferențiate trei ramuri ale romanicilor de răsărit: la sud de Dunăre rămân aromânii, la sud de Carpați volohii cu slavii de sud formează viitoarea populație românească și la est de Carpați volohii cu slavii de răsărit – moldovenii. A treia etapă de formare a populației moldovenești corespunde perioadei de formare a statului, stat care s-ar fi format în cadrul Rusiei Kievene. Prin urmare, la începuturi au o istorie statală comună [Сенкевич 1953, стр. 74]. Se remarcă această idee în special în contextul repartiției puterii. O populație mixtă, dar preponderent slavă, cu element voloh supus unui proces de slavizare. Lumea slavă cu un spate bine asigurat și o insulă de romanici fără legături permanente cu teritoriul fostului Imperiu Roman. Și cu toate acestea puterea politică este preluată de romanici. Unica explicație plauzibilă este că situația nu a fost întocmai așa cum au încercat s-o prezinte promotorii școlii sovietice. Alt moment care reține atenția este dispariția în masă a elementului slav în momentul formării Țării Moldovei, de fapt nu a statului propriu-zis, ci a recunoașterii lui, inclusiv prin atestarea în izvoarele scrise drept factor politic independent.

Marea problemă constă în faptul că această coabitare voloho-slavă în spațiul de la est de Carpați, cu atât mai mult între Prut și Nistru până în sec. XII, a fost în permanență negată în istoriografia sovietică, iar o cultura materială care ar fi fost atribuită romanicilor de est se considera că nu există, fără a ține cont de anumite date arheologice [Рикман 1972, стр. 29-45]. În același timp, răsunau și afirmații că monumentele slavilor din secolele V-VII au fost studiate foarte fragmentar, iar viața lor spirituală aproape că nu poate fi reconstruită în baza surselor arheologice [Королюк 1972b, стр. 11].

Autorii sovietici insistă că anume la momentul constituirii statului medieval Moldova este abandonată denumirea de volohi și începe să fie utilizată cea de moldoveni [Сенкевич 1953, стр. 76], fiind lăsată în umbră propria afirmație citată mai sus că numele de voloh era utilizat într-un mediu străin autohtonilor și nu s-a argumentat niciodată că acest nume ar fi fost preluat pentru a fi folosit în calitate de endoetnonim. Cronicile moldovenești arată clar că populația majoritară din Moldova, Muntenia și Transilvania s-a autodefiniit drept *romanus* sau după numele regionale (țară, județ, ținut, localitate) [Costin 1958, pag. 393-410].

O altă întrebare care apare în timpul studierii lucrărilor respective și care nu și-a găsit o rezolvare în istoriografia sovietică este de ce presiunea migratorilor, pecenegi, cumani, tătari, unguri, turci, a avut un impact negativ asupra volohilor/moldovenilor, iar valurile de migrație ale slavilor au fost benefice, deși este recunoscut faptul că ei au pustiit regiuni întregi ale Imperiului Bizantin. Cu atât mai greu era de explicat această conviețuire pașnică în condițiile când istoriografia sovietică promova ideea că volohii erau triburi de păstori care au primit religia ortodoxă, care în secolele XII-XIV s-au mutat din partea nordică a Carpaților, pe cursul superior al Prutului și

Nistrului, pe pământurile prelucrate de agricultori – slavi de est. Din simbioza lor a rezultat către secolul XIV populația moldovenească [Козлова 1982, стр. 255-256]. Referitor la legăturile comunităților cu economie bazată pe creșterea vitelor cu cele de agricultori, a fost demonstrată ipoteza că crescătorii de vite erau nevoiți, din cauza insuficienței resurselor de hrană, să intre în contacte de schimb cu agricultorii. Iar odată cu creșterea numerică a comunității producția agricolă necesară începea să fie obținută pe baza raidurilor de pradă [Першиц 1982, стр. 165]. Ceea ce în contextul problemei studiate poate fi interpretat astfel: dacă romanicii de răsărit într-adevăr se ocupau predominant cu creșterea vitelor, ei, la un moment dat, odată cu creșterea demografică invocată, ar fi trebuit să ducă o politică agresivă în regiune, lucru care nu este fixat nici arheologic, nici în izvoarele scrise.

Cercetările interdisciplinare ale evoluției comunităților umane pe teritoriul est-carpatic în mileniul I p.Chr., în contextul problemelor etnogenetice, impun și reevaluarea termenului „slav” pentru spațiul respectiv. Considerăm că utilizarea cu prea multă lejeritate a termenului a dus la erorile de atribuire etnică a monumentelor arheologice. Separarea în „alb și negru” nu mai este actuală.

În secolele VI-VII, în spațiul locuit de romanici, s-au stabilit cu traiul slavii, care, conform istoriografiei sovietice, au adus cu ei mai mulți termeni, în special definind uneltele de muncă, de cult, dar și numele cu care i-au denumit pe localnici – „volohi” [ВИст. 1957, стр. 450]. Analiza terminologiei privind uneltele a permis emiterea de către N. Demčenko a ipotezei că, la momentul contactului între volohi și slavi, atât unii cât și alții încă nu se separaseră în grupuri distincte: de sud, est sau vest [Демченко 1964b, стр. 60]. Ca rezultat al unor procese etnice complicate cu participarea romanicilor, slavilor, dar și a unor grupuri migratoare, în spațiul intracarpatic s-a format populația românească [ВИст. 1957, стр. 450]. Nu există nicio sursă care să indice că prin volohi se înțelegea o populație mixtă romanico-slavă sau slavo-romanică. Dimpotrivă, *Povestea vremurilor de demult*, relatând despre venirea ungarilor în Pannonia, afirmă că ei i-au găsit aici pe volohi și pe slavi, adică ambele etnii sunt menționate separat. Deja în 1953, după doi ani de la primele încercări ale lui N. Mochov de a propaga teoria volohă, ea a fost calificată de P. Tret’jakov drept o teorie care nu conține în sine nimic altceva decât idei confuze și încurcate [Третьяков 1953b, стр. 29]. Cu toate acestea, în lipsa unei teorii de alternativă care să mulțumească factorii politici, s-a acceptat totuși continuarea cercetărilor în această direcție.

Dominația politică nu însemna obligatoriu asimilarea populației indigene, ea numai crea condiții mai propice pentru acest proces, afectând suprastratul etnic, dar efectele nu erau întotdeauna aceleași, fiind dependente de mai mulți factori, printre care raportul numărului de populație, relațiile dintre etnii, tradițiile legate de căsătoriile mixte etc. Indiferent de faptul cum s-a

derulat procesul de interacțiune etnică, chiar și în cazul aculturației totale a unei etnii, anumite elemente ale culturii celei din urmă supraviețuiesc [Бромлей 1981, стр. 273].

La sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 a fost scrisă, dar a rămas nepublicată o monografie semnată de Gh. Fedorov, ea a văzut lumina tiparului abia în anul 1999 [Федоров 1999, стр. 14-74]. Această lucrare prezintă o totalizare a realizărilor școlii sovietice de arheologie privind evenimentele care au avut loc la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului II, prin prisma descoperirilor arheologice. Gh. Fedorov argumentează ipoteza școlii sovietice despre romanizare în spațiul intracarpatic și despre absența romanizării și a romanicilor în regiunile de la est de Carpați. Rezultatul coabitării slavilor și romanicilor a fost formarea în spațiul intracarpatic, în ultimele trei secole ale mileniului I p.Chr., a comunității volohe, pe teritoriul Moldovei, în special zona nordică, în secolele XI-XIII, perpetuându-se populația cu caractere etnice est-slave și general-slave [Федоров 1999, стр. 59].

Construcțiile lejere etnopolitice promovate de istoriografia sovietică sufereau de lipsa unei baze metodologice și teoretice, fapt remarcat și în raportul de activitate al CȘSCP „RSVFPM” din anul 1978 [Мохов, Зеленчук, Советов 1978, стр. 16], unica excepție fiind studiul semnat de V.D. Koroljuk. Într-adevăr, anume de studiile acestui savant moscovit este legată ideea despre formarea la anumite etape istorice a unei așa-numite „zone de contact”. Existența acestei zone de contact avea drept scop să lămurească din punct de vedere teoretic procesele etnice care au avut loc la cele două mari etape în procesele etno-culturale din secolele II-XIV p.Chr. la est de Carpați: contactul romanicilor de răsărit cu slavii și formarea volohilor și, ulterior, contactul volohilor cu slavii de răsărit și formarea populației moldovenești.

Ideea „zonelor etnice de contact” a devenit o metodă utilă în studierea proceselor etno-culturale în baza metodologiei marxiste. Ea a primit o răspândire largă, deoarece permitea o mobilitate mai mare în interpretarea proceselor etno-culturale în zonele de interes ale științei sovietice.

Acest termen a fost propus de Juchneva N.V. la începutul anilor '80 și prin el se subînțelegeau regiunile în care etnosurile intrau în contact nemijlocit [Крупник 1989, стр. 3]. Unul din promotorii ideii „zonei de contact” cu privire la spațiul unde s-au format romanicii de răsărit a fost V.D. Koroljuk, care o descoperea undeva la confluența Europei de Sud-Est, Centrale și de Est [Королюк 1985, стр. 47] – zonă în care au avut loc procese absolut deosebite față de cele din regiunile vecine. V.D. Koroljuk reiterează afirmațiile că piedica principală în înțelegerea corectă a proceselor care aveau loc în această regiune este necunoașterea mecanismului de sinteză etnică și social-economică a antichității cu barbaria [Королюк 1985, стр. 49].

Mai mult decât atât, în anii '80, problema era pusă prin prisma tentativelor de a explica cum a avut loc slavizarea teritoriilor sud-est-europene în condițiile unui nivel de civilizație mult superior al populației agricole locale, unicul răspuns fiind decăderea ei demografică [Корольюк 1985, стр. 50].

S.A. Pletneva demonstrează că migratorii, mai devreme sau mai târziu, trec la sedentarism, în schimb comunitățile de agricultori niciodată nu se transformă în migratori [Плетнева 1980, стр. 20]. Ca rezultat al influențării reciproce, modificările cele mai vizibile în comunitatea migratorilor au loc în domeniul economic, iar în comunitatea agricultorilor – în domeniul vieții militare [Плетнева 1980, стр. 20].

Odată cu venirea slavilor în regiunea carpato-nistreană, contactele dintre slavi și daco-romani devin pașnice, fapt argumentat de istoricii sovietici în baza datelor aduse de Ioan din Ephes, Constantin Porfirogenetul, dar în special de cronicarul Nestor [Пиотровский 1951, стр. 85]. Trebuie de menționat că toate aceste informații erau mult posterioare evenimentelor relatate (aparitia slavilor în regiunea carpato-dunăreană) ca să reflecte veridic relațiile daco-romano-slave în perioada inițială.

Conviețuirea amicală voloho-slavă era argumentată și prin faptul că daco-romanii erau eficienți crescători de vite, iar slavii buni agricultori, ceea ce a dus la o colaborare extrem de benefică pentru ambele părți. Analiza materialelor, ulterior, a arătat că situația este mult mai complexă, practic neexistând popoare cu o economie limitată strict la creșterea de vite sau la agricultură: în Evul Mediu timpuriu gospodăria fiind polivalentă. Mai mult chiar, către destrămarea politică a URSS, cercetătorii sovietici au fost nevoiți să recunoască că istoria etnică comună nu exclude sentimentul dușmăniei între diferite etnosuri și nu constituie un garant al stimei reciproce [Крупник 1989, стр. 6].

Cu regret, istoriografia sovietică, care a pretins rezolvarea problemelor evoluției proceselor etno-culturale din sud-estul Europei, nu a putut lămuri până la capăt și nu a putut formula clar o teorie privind formarea etnosului slav și evoluția lui în primele secole ale existenței. Reieșind din aceasta, patria slavilor era plasată în diferite regiuni ale Europei de Est, inclusiv în zona carpatică – teorie bazată și pe datele cronicarului Nestor.

Acest aspect a avut o importanță majoră și asupra istoricului evenimentelor din spațiul nord-vest-pontic, fiindcă pentru „asigurarea” unei bune desfășurări a acestui proces, teritoriile respective trebuiau depopulate. Lucru care a și fost făcut în cadrul istoriografiei sovietice. Dacă pentru prima jumătate a mileniului I p.Chr. imaginea etnică a zonei vizate este prezentată drept una eterogenă cu mișcări haotice de popoare în toate direcțiile, atunci secolul V aduce o „liniște” relativă cauzată de depopularea spațiului de la nord de Dunărea de Jos, pentru ca situația să fie stabilizată definitiv

către secolul VI de prezența efectivă și masivă a triburilor slave. Respectiv, toate monumentele arheologice de după secolul V p.Chr. au fost calificate automat drept slave, fără a se mai căuta argumente complexe [Рафалович 1972а; Федоров, Чеботаренко 1974]. Triburile geților, care, până în secolul al V-lea, locuiseră pe teritoriul respectiv și supraviețuiseră timp de mai bine de 1000 de ani, și care au supraviețuit “impactului hunic”, au fost considerate drept asimilate de către slavi, fără a se face o încercare de delimitare a elementelor de origine tracice în cadrul comunităților etno-culturale noi. Orice asimilare perpetuează elemente ale culturii asimilate, în special în cazul unui popor aflat timp îndelungat în contact cu civilizațiile romană și greacă, popor care, înainte de era creștină, a trecut prin etapa constituirii formațiunilor statale.

Dar dacă îi vom privi pe slavi ca pe unul din triburile venite, cum au și fost de fapt, dacă ne vom aminti de faptul că, după ruperea frontierei Imperiului Bizantin de pe Dunăre ca urmare a evenimentelor dintre anii 602-610, cea mai mare parte a acestei populații a migrat rapid spre sud, vom vedea că slavii nu se deosebesc prin nimic de alte triburi migratoare care s-au perindat pe acest teritoriu în timpul așa-numitei Mari Migrații a popoarelor. Drept confirmare, arheologic este atestat către secolele VIII-IX un val relativ puternic de migratori războinici-călăreți [Добролюбский 1986], care își înhumau defuncții în necropole tumulare. Numărul acestora era destul de mare, ceea ce ar ridica din nou, dacă folosim standardele școlii sovietice de cercetare, problema dominației în regiune. Căci, în acest context, noii veniți ar fi trebuit să intre automat în conflict cu comunitatea dominantă la acel moment în spațiul carpato-nistrean, adică slavii. Moment care s-ar părea că este confirmat de prezența fortificațiilor de la Alcedar, Echimăuți etc., concentrate în spațiul dintre Răut și Nistru. Însă numărul acestor fortificații este atât de infim [Федоров 1960с; Hîncu 1992, p. 103], încât nu poate fi vorba de organizarea unei riposte bine dirijate, ci mai degrabă de niște enclave aflate într-un mediu relativ dușmănos, ori niște puncte de susținere a detașamentelor militare slave care, pe cale terestră, avansau spre Constantinopol. Comparativ cu situația de mai bine de 1000 de ani în urmă din momentul descrierii, se poate observa că sistemul de fortificații realizate de triburile geților însuma – numai pentru teritoriul dintre Nistru și Prut – circa 100 de așezări fortificate [Zanoci 1998, p. 117-161].

Să luăm imaginea restabilită de Gh. Fedorov în cazul cetății de la Alcedar pentru secolele VI-XI p.Chr. În cadrul unui șantier de 120 m², considerat ca eșantion tipic pentru acest monument arheologic, au fost descoperite 3767 fragmente de ceramică de la sfârșitul secolele IX-XI și 58 de fragmente datate de autor cu secolul VI – începutul secolului IX [Федоров 1960а, стр. 182]. Chiar dacă ceramica mai timpurie nu este recunoscută unanim de toți cercetătorii ca fiind un criteriu de atribuire etnică la cultura slavă [Hîncu 1992, p. 101], calculele elementare arată că, raportând cei 120 m² la suprafața totală investigată de 3000 m², obținem un coeficient de 60. Și dacă înmulțim cu

acest coeficient numărul de fragmente de ceramică de epoca respectivă, vom primi o cifră de 3480 de fragmente pentru o perioadă de mai bine de 300 de ani de existență a așezării. Deci, circa 12 fragmente/an sau un vas/an. Evident, numărul acesta indică o perioadă foarte restrânsă de timp a existenței așezării respective până la ridicarea fortificațiilor.

Spațiul carpato-nistrean, în istoriografia sovietică, întotdeauna a fost prezentat drept o regiune cu o populație extrem de eterogenă. În „apa tulbure etnică” se puteau face interpretări în dependență de situație. Cu toate acestea, în rândul „grupurilor etnice privilegiate” au nimerit doar populația romanică și, ulterior, slavii. Alte popoare ori nu au jucat niciun rol semnificativ în istoria teritoriilor respective, ori au avut rolul de „radieră”, prin care se subînțelege că ele ar fi lichidat etniile vechi lăsând o *tabula rasa* pentru cei care veneau din urma lor.

Pentru prima etapă discutată în prezenta lucrare (secolele II-IV p.Chr.) istoriografia îi enumera pe sarmați, goți, iar în ultimul timp, tot mai insistent, și o populație numită scitica tardivă [Гудкова А.В., Фокеев 1982].

În cea de-a doua și a treia etapă au urmat migrațiile anților, sclavinilor, avarilor, precum și ale „migratorilor târzii”⁷: triburile pecenegilor, uzilor, ungurilor, cumanilor, mongolilor. Dacă unii dintre ei, așa cum unгурii, numai au trecut prin regiune, urmele lor nefiind cunoscute prin monumente arheologice până la așezarea în Câmpia Pannoniei, atunci pecenegii, cumanii și mongolii au lăsat vestigii importante pentru restabilirea proceselor etnice din perioada trecerii lor în mileniul II p.Chr.

În regiunile Nistrului pecenegii au apărut către secolul X, ca un val de călăreți războinici antrenați în prădarea urbelor bogate ale Imperiului Bizantin sau ale urbelor statului kievean. În a doua jumătate a secolului XI, în zona respectivă își fac apariția și triburile cumanilor. Anume de aceste incursiuni este legată distrugerea fortificației de la Echimăuți (r. Rezina), a cărei populație a fost măcelărită de către cumani [Федоров 1953c].

Atrage atenție concluzia că, după distrugerile centrelor urbane și epuizarea parțială în lupte, cumanii s-au așezat cu traiul printre volohi în valea r. Milcov, în timp ce spațiul pruto-nistrean a devenit o zonă slab populată [ИМССР 1965, стр. 77-78].

Studiile relativ sărace asupra locului și rolului acestor popoare erau mușamalizate prin aportul lor infim la procesele etnice din regiune. Sub aspect arheologic, aceste grupuri etnice, la fel ca și predecesorii lor din perioada inițială a migrațiilor din mileniul I a.Chr., au lăsat în urmă o mulțime de monumente arheologice, cu preponderență complexe funerare. Excepție fiind tătarii de la care patrimoniul a moștenit ruinele a două urbe localizate la Costești și Orheiul Vechi.

⁷ Noțiune prin care arheologia sovietică desemna cultura călăreților nomazi, care își înhumau defuncții în tumuli timpurii, descoperiți în număr mare pe teritoriul studiat.

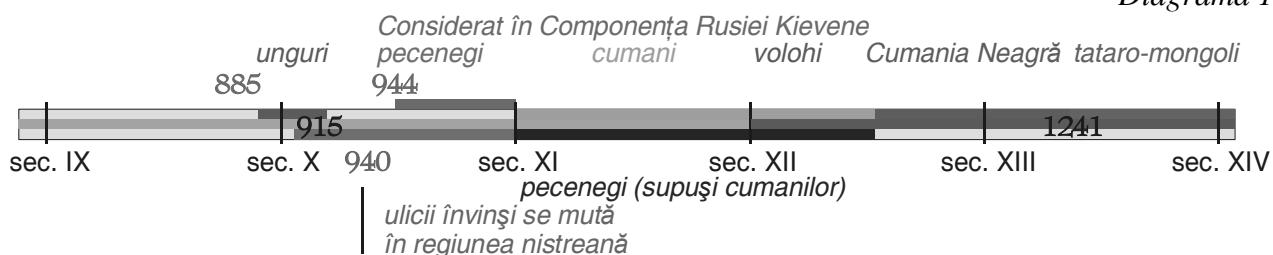
Valurile ultimilor migratori care au trecut prin teritoriul carpato-nistrean au lovit, în primul rând, în grupările dominante din punct de vedere politic și care puteau opune rezistență. Arheologic, acest lucru este documentat prin distrugerile la care au fost supuse fortificațiile atribuite de către școala sovietică slavilor de răsărit. Marea majoritate a populației a fost lichidată, iar cea care a supraviețuit s-a salvat în mijlocul comunităților situate mai la sud sau mai la nord, astfel încât unii, nimerind în cadrul grupului etnic romanic, în condiții politice incerte, au fost supuși asimilării, moment care a fost surprins arheologic.

Popoarele migratoare târzii care au trecut prin această regiune au stopat procesul de formare a unor entități statale mai mari. În secolul IX trec ungurii, care supun Transilvania, apoi pecenegii și, în secolul XI, cumanii. Cu excepția ungarilor, populațiile migratoare au avut o atitudine net negativă față de slavi, deci o supraviețuire a lor în masă este greu de demonstrat după secolul XI. Întrebarea care se pune este unde și cum a putut avea loc cea de-a doua etapă a simbiozei volohilor cu slavii de est, care s-a soldat cu modificări atât de puternice, încât să se finiseze cu repercusiuni etnice, care au dus la separarea lor de grupe similare ale volohilor care au colonizat alte regiuni. Istoriografia sovietică consideră că atacul Hoardei de Aur a paralizat complet dezvoltarea principatelor locale, regiunea întrând într-o perioadă de decădere pentru o perioadă de circa 100 de ani [ВИст. 1957, стр. 451].

În acest context se cere și o revizuire a aprecierii perioadei mijlocul secolului XIII – mijlocul secolului XIV drept un secol de decădere. Nu puteau Prutul, Siretul sau alt râu să fie o piedică de netrecut în fața tătaro-mongolilor, astfel de barieră puteau să formeze doar Carpații. Deci, procesele care aveau loc în spațiul pruto-nistrean erau similare celor din alte regiuni extracarpatică. În urma invaziei tătaro-mongolilor, ultimii au fondat în acest spațiu două așezări veritabil urbane, una dintre care ar fi bătut și monedă proprie [Еропов 1985, стр. 80-82]. Dacă am merge pe calea trasată de școala sovietică de cercetare, atunci s-ar putea afirma în mod facil că migratorii, în speță tătaro-mongolii, au lichidat comunitățile de agricultori din regiunea respectivă. Prin urmare, în etapa de extindere a statului moldovenesc medieval în regiune ea era practic complet depopulată, astfel încât populația romanică intrată în contact cu puținii supraviețuitori nu a suferit mutații etnice.

Suprapunerea grafică a perioadelor de dominație a migratorilor cu perioadele datate de existență a monumentelor slave și de migrare în aceste regiuni a volohilor prezintă situația în care a fost imposibilă o simbioză între volohi și slavii de est care ar fi dus la constituirea unui etnos deosebit (*diagrama 1*).

Diagrama 1



Studiile lingvistice au arătat că un număr relevant de noțiuni, termeni toponimici și, în special, hidronime păstrate de limba română își găsesc originea anume în vocabularul limbilor turcice. Acest fapt ar fi fost imposibil fără o conviețuire relativ pașnică a populației sedentare cu comunitățile migratoare. Terminologia turcică este greu de separat de cea pecenegă, uză sau cumană, cu toate acestea s-a demonstrat clar originea împrumuturilor în limba română a cuvintelor cu terminația -lui/ui, ca de exemplu: Bahlui, Călmățui, Vaslui, Copcui, Turlui etc. [Spinei 1985, p. 151]. Ultimele două sunt sate dispărute din județul Ismail. Aceste împrumuturi lingvistice demonstrează că influențele acestor triburi s-au răsfrânt asupra comunităților romanice și combat părerea despre evoluția diferită a grupurilor răzlețe ale romanicilor.

Așadar, caracteristic pentru istoriografia sovietică a fost:

- negarea, cu unele excepții, a continuității populației romanizate după invazia hunilor;
- o colonizare pașnică slavă a spațiului pruto-nistrean pe care l-au găsit pustiu;
- formarea volohilor în baza simbiozei dintre populația romanizată și slavi, dar în afara arealului carpato-nistrean;
- atribuirea culturii materiale din spațiul pruto-nistrean exclusiv slavilor;
- acumularea unui bogat material arheologic;
- a fost identificată lipsa unei baze metodologice și teoretice pentru cercetarea proceselor etno-culturale din zona respectivă, construcțiile etnopolitice reieșind din ideile marxist-leniniste despre formațiunile social-economice și politica promovată de URSS.

§ 3. Reflectarea proceselor etno-culturale din secolele X-XIV p.Chr. și interpretarea lor în istoriografia sovietică

Începutul celui de-al doilea mileniu se caracterizează prin apariția unor noi migratori în Europa, confruntări ale slavilor cu pecenegii (secolele X-XI) și cumanii (începând cu mijlocul secolului al XI-lea). În literatura de specialitate se insistă că, în regiunea Niprului, controlul situației a fost preluat de slavi în primele decenii ale secolului XII, dar peste 50 de ani luptele au fost reluate. Așezările slave în zona de stepă a Niprului au dispărut către începutul atacurilor triburilor mongole [Смиленко 1975, стр. 190-192].

În articolul publicat în culegerea sovieto-română, Gh. Smirnov, în baza investigațiilor arheologice în zona „Orheiului Vechi”, efectuate în anii 1947-1957, încearcă să demonstreze că triburile romanizate cunoscute sub numele de volohi apar în regiunea Nistrului nu mai târziu de prima jumătate a secolului XVI [Смирнов 1960, стр. 309], astfel modificând puțin concepția existentă la acel moment a lui M. Sergievskij, care insistă, în baza izvoarelor scrise, că moldovenii au apărut în Basarabia nu mai devreme de sfârșitul secolului XIV [Сергиевский 1946, стр. 333-350]. Dar atunci când Gh. Smirnov începe să argumenteze apartenența la populația slavă a fragmentelor ceramice selectate, el însuși subliniază că ele diferă de ceramica tradițională slavă prin forma buzei. Ele diferă, iar autorul recunoaște acest lucru, și de ceramica din așezările slave recunoscute în acest spațiu, Echimăuți și Alcedar [Смирнов 1960, стр. 311]. Cu toate acestea, autorul le atribuie culturii slave (!?). Examinând ceramica numită de autor „volohă”, se insistă asupra faptului că ea este prezentă în straturile de cultură împreună cu amfore din secolul XIII – prima jumătate a secolului XIV, iar în secțiunea III/1953 – împreună cu fragmente de amfore din secolele XII-XIII. Este interesantă concluzia autorului: nu este vorba de o prezență mai timpurie a volohilor în acest spațiu, ci, invers, avem de a face cu un caz aproape unic (!) de confecționare a amforelor de tipul respectiv în secolul XIV. Ca urmare, el datează așezarea volohă cu cel târziu anii '40 ai secolului XIV, datare susținută, în opinia sa și de descoperirea monedelor de aramă rusești [Смирнов 1960, стр. 314]⁸. Astfel, în baza unui singur monument, cu argumentări confuze și ignorarea materialului databil cu secolele XII-XIII, se formulează concluzia despre apariția volohilor în spațiul pruto-nistrean cel târziu în anii '40 ai secolului XIV. Și dacă la „Orheiul Vechi” nu apărea sus-numita ceramică „volohă”, romanicii de răsărit nu mai apăreau de fel în zona respectivă. Indiferent de aceste afirmații, aprofundarea cercetării acestei probleme avea o tendință de coborâre a limitei cronologice inferioare.

⁸ Referitor la monedele rusești (de fapt, una singură – S.M.) trebuie de menționat, ceea ce Gh. Smirnov nu face, că ea purta contramarca regelui polon Cazimir III (1333-1370); a se vedea: Полевой 1960, стр. 318.

În cadrul istoriografiei sovietice, studierea monumentelor arheologice din spațiul pruto-nistrean în secolele X-XIV, ca și a celor din perioadele precedente, s-a făcut separat pentru RSSM, regiunea Cernăuți și sudul Basarabiei. Această metodă, care reflecta o situație politică, a dus la impunerea unor frontiere culturilor arheologice corespunzătoare celor din secolul XX.

Totuși, investigațiile arheologice, realizate în proporții impunătoare, au scos în evidență cultura materială și spirituală a populației sedentare și migratoare din regiune. Față de populația agricolă a fost promovată metodic ideea apartenenței la lumea slavă, fiind negată orice prezență a populației romanice în regiune [Рафалович 1972a]. În același context, încercările unor cercetători de a susține opinii diferite de cele oficiale s-au confruntat cu rezistența dură a adeptilor interpretării slave a monumentelor arheologice [Мохов, Зеленчук, Советов 1978, стр. 3-18].

În anii 1945-1990, despre civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean s-a scris foarte mult, accentul de bază fiind pus pe interpretări arheologice și istorice. O importanță deosebită s-a acordat interpretării cultural-cronologice a siturilor arheologice și atribuirii etno-culturale a acestora. Drept rezultat, au fost formulate două ipoteze privind civilizația medievală timpurie din spațiul capruto-nistrean: concepția interpretării slave a vestigiilor medievale timpurii și concepția interpretării unor complexe de vestigii ca aparținând unei populații eterogene din punct de vedere etnic (romanici, slavi ș.a.). A doua ipoteză, fiind numită impropriu „romanică”, a fost supusă unui val de critică din partea istoriografiei oficiale, în final fiind interzisă sub motivul că nu ar reflecta adevărul istoric.

Către anul 1974 se considera că este relativ bine studiată cultura arheologică a spațiului pruto-nistrean din secolele X-XI, în care au fost determinate două zone delimitate de râul Răut. Toți cercetătorii sovietici atribuiau monumentele zonei nordice slavilor de est. Aprecierea etnică a culturii din zona sudică, denumită cultura balcano-dunăreană, a provocat polemici: cultură sud-slavă ori est-slavă. I. Hâncu observa aici unele elemente romanice de est și considera că, în partea de sud, romanicii au avut o locuire mai timpurie decât în cea nordică. Diferențele majore dintre aceste grupuri de vestigii arheologice au fost evidențiate încă în 1969 [Хынку 1969b, стр. 106-121].

Astfel, complexe arheologice situate pe malul stâng al Răutului au fost atribuite complexului de tip Alcedar-Echimăuți, fiind datate cu secolele X-XI. Ele sunt caracterizate prin așezări de mari dimensiuni, dintre care circa 20 erau dominate de o cetățuie. Aceste monumente au fost studiate de P. Zasurcev [Засурцев 1949], Gh. Fedorov [Федоров 1962; Федоров 1966; Федоров 1974], Gh. Šebotarenko [Чеботаренко 1980; Чеботаренко 1982], V. Bejlekči [Бейлекчи 1985; Бейлекчи 1986], I. Vlasenko [Власенко 1983; Власенко 1985a; Власенко 1985b], N. Tel'nov [Тельнов 1987; Тельнов 1988] et al. În perioada anilor '60-'70, clasificarea vestigiilor

arheologice medievale timpurii din RSSM a cunoscut anumite schimbări. Pentru secolele respective se promovează conceptul de *cultură veche rusească*, care se încetățenea față de monumentele de tipul Alcedar-Echimăuți [ДКМ 1974].

Cu toată importanța atribuită acestui grup cultural pentru evoluția etnopolitică a regiunii, inclusiv pentru „formarea poporului moldovenesc”, marea majoritate a materialelor arheologice nu au mai ajuns a fi publicate.

Realitățile arheologice din secolele X-XI, circa 250 de situri, din Bucovina și regiunea Hotin au fost atribuite vestigiilor slave de tip Revno. De la bun început ele au fost atribuite culturii vechi rusești, care se considera că va supraviețui mult extinderii în această regiune a statului feudal moldovenesc și vor pune accentul slav în „formarea poporului moldovenesc”. Dat fiind faptul că siturile în cauză se aflau pe teritoriul unei alte republici unionale și conveneau schemelor oficiale ale proceselor etnice, apartenența lor etnică nu a fost pusă la îndoială de cercetătorii de la Chișinău. Asemănările cu monumentele arheologice balcano-dunărene au fost considerate elemente general slave. Cele mai cunoscute situri din acest grup: Bila, Čornivka, Dobrinovcy, Grozincy, Gorišni Širivcy, Korostuvata, Lomacincy, Mitkiv, Perebykovcy, Revno Gorodišče, Revno Carina [Тимощук 1982].

În secolul XII tipurile *Alcedar-Echimăuți* și *Revno* sunt înlocuite de tipul *Brănești-Lencăuți*. Acesta va exista până în secolul XIII, extinzându-se parțial și asupra unor vetre ale culturii balcano-dunărene. Se fac încercări absurde de a inventa, în baza vestigiilor arheologice din secolele XII-XIII din regiunea centrală și de nord a Moldovei, o așa-zisă *cultură arheologică a izgoilor halicieni* (*культура галицких выгонцев*), care considera că va deveni o componentă esențială în „formarea moldovenilor” [Федоров 1964, стр. 31-32; Бырня 1969, стр. 91-101; Бырня 1980b, стр. 59-60]. Deși se recunoștea lipsa legăturilor genetice ale acestor monumente cu cele precedente, similitudini se găseau, în final, tot în cadrul lumii slave, în cnezatul de Halici [Бырня 1980b, стр. 60]. Acestui grup etnic i-au fost atribuite peste 250 de situri arheologice, dintre cele mai investigate fiind cele de la Brănești, Lencăuți, Lomacincy, Mereșeuca, Perebykoncy, Rudi etc.

Una dintre cele mai complicate probleme a fost interpretarea etnică a purtătorilor acestor tipuri cultural-arheologice. Școala sovietică de arheologie, începând cu Gh. Fedorov și încheind cu Gh. Čebotarenko, în baza analogiilor cu vestigiile din lumea slavă, atribuia aceste complexe lumii slave. Continuarea discuțiilor a dus la stabilirea unor criterii considerate drept etaloane ale atribuțiilor etnice. Astfel, erau atribuite la lumea slavă astfel de vestigii ca: ceramica grosieră din secolele V-IX, ceramica lucrată la roată din secolele X-XIII, locuința adâncită în sol, cuptorul de tip pietrar, tavele de ceramică, incinerările. Prezența unui element din cele menționate era suficient pentru stabilirea caracterului slav al locuitorilor respectivei așezări.

Adeptul polietnismului în cadrul culturii balcano-dunărene, I. Hâncu, evidențiază, la rândul său, următoarele criterii de determinare a etnicității. *Elemente romanice* - locuință adâncită sau de suprafață cu vatră în colț sau lângă perete, oale cu buza înclinată, cu mâner și corp tronconic, oale cu capac, cești tronconice; *slave* - locuința adâncită cu pietrar (cuptor din piatră) sau cuptor din lut, vase de ceramică cu buza răsfrântă și corpul tronconic, străchini tronconice cu buza verticală, ulcioare cu buza verticală și corpul tronconic, ornamentul incizat cu bețișorul; *turco-bulgare* - locuință adâncită cu vatră în partea centrală, oale cu buza răsfrântă îngroșată și corpul buteform, ornament incizat cu pieptenele, ceramica cenușie fină, inhumății în gropi circulare, inhumății în poziție chircită, morminte de animale; *nomade de tip pecenego-cuman*: inhumății cu orientare meridională, căldări de lut, ceramică lucrată cu mâna de tip nomad [Хынку 1966; Хынку 1968, стр. 106-107; Хынку 1969b, стр. 106-121; Хынку 1971, стр. 119-178; Хынку 1974a, стр. 1-14; Хынку 1974b, стр. 127-150; Хынку 1975, стр. 96-102]. Realitățile controversate oală-popor, evidențiate de Kossina în sec. XIX, continuau să fie utilizate în istoriografia sovietică, deși incompetența lor a fost demonstrată de studii pe spații mult mai largi cu componente etnice diverse [Curta 2001].

Dezbaterile privind interpretările etnice au favorizat acceptarea unor metode de clasificare, sistematizare, statistică și cartografie practic neutilizate sau formale în studiile altor perioade istorice [Хынку 1969c; Русанова 1976; Тимощук 1985, стр. 3-24; Баран 1988; Постикэ 1988].

În spațiul pruto-nistrean, în partea dreaptă a râului Răut, pentru secolele X-XI, au fost identificate vestigii arheologice de tip *balcano-dunărean*, *cultura slavilor de sud*, *cultura slavo-bulgară* sau *cultura Primului Țarat Bulgar*. Se vehiculau două scheme cronologice pentru aceste vestigii: secolele IX-XI (Gh. Čebotarenko, Gh. Fedorov) și X-XIV (I. Hâncu). Din cele peste 200 de situri arheologice ale acestei culturi cele mai studiate sunt cele de la Hansca, Pohorniceni–Petruha, Etulia, cunoscute prin săpăturile și publicațiile întreprinse de Gh. Fedorov [Федоров 1960a; Федоров 1965; Федоров 1968; Федоров 1969], I. Hâncu [Хынку 1969d; Хынку 1970; Хынку 1973; Хынку 1974a, c-d], G. Čebotarenko [Чеботаренко 1964b; Чеботаренко 1973; Чеботаренко 1974; Чеботаренко 1983b; Чеботаренко 1990], V. Marinov [Маринов 1973], Gh. Postică [Постикэ 1981; Постикэ 1983; Постикэ 1985a; Постикэ 1985b; Postică 1991], N. Tel'nov [Тельнов 1983; Тельнов 1986; Тельнов 1988; Тельнов 1989], I. Tentiuc [Тентюк 1988] et al.

Anume interpretarea etnică a vestigiilor acestei culturi arheologice a stat la baza apariției „schismaticilor romanici” în istoriografia sovietică, care au atribuit aceste monumente la cultura Dridu de la apus de Prut. Discuțiile istoriografice privind perioada secolelor X-XIV aveau drept „fir roșu” aprecierea monumentelor arheologice intrate în circuitul științific sub numele de cultura balcano-dunăreană. Din momentul conturării acestui grup de monumente discuții aprinse a stârnit

problema atribuției etnice. Astfel, în opinia cercetătoarei Pletneva S.A., cultura arheologică respectivă reprezintă varianta bulgară a culturii Saltovo-Majack [Плетнева 1982], M.I. Artamonov era de părerea că aceste monumente ar fi aparținut unei populații turco-bulgare [Артамонов 1967, стр. 30-31]. Din punctul de vedere al cercetătorului chișinăuian I. Hâncu componența etnică a acestei culturi presupune trei elemente: slav, turco-bulgar și voloh [Хынку 1974а, стр. 2]. Interpretarea etnico-arheologică a acestei culturi a fost variată, astfel Gh. Čebotarencu o considera exclusiv a slavilor de sud veniți de pe teritoriul Primului Țarat Bulgar [Чеботаренко 1980, стр. 84], ipoteză care va fi utilizată ulterior la explicarea numărului relativ mare al cuvintelor de origine sud-slavă în limba română. Ideea privind apartenența monumentelor culturii balcano-dunărene la populația bulgară a fost susținută din plin de D. Angelov [Ангелов 1980], dar a fost respinsă de arheologii ucraineni, printre care V. Kozlov [Козлов 1984, стр. 126-135], A. Smilenko și A. Kozlovskij [Смиленко, Козловский 1987, стр. 67-83], care le atribuie tiverților și ulicilor pe care îi considerau aflați în componența Rusiei Kievene.

În cadrul școlii sovietice apăreau și studii care puneau anumite semne de întrebare referitor la apartenența etnică a populației dintre Prut și Nistru. Astfel, arheologii sovietici au stabilit că circa 30 de monumente (Limbari-Căprăria, Petruha etc.) se deosebeau prin particularități ale culturii arheologice de cele considerate drept slave [Хынку 1966; Хынку 1968, стр. 106]. Elementele caracteristice ale acestor monumente erau următoarele: locuințe adâncite în sol cu cuptor-pietrar și/sau vatră, gropi menajere, cuptoare de reducere a fierului, prezența unui număr mare de diverse unelte și armament. Materialul cel mai bogat, ceramica, prin diversitatea formelor și tipurilor, își găsește similitudini în ceramica atribuită culturii slave, în cea numită moldovenească și în cea din așezările din zona subcarpatică. Necropolele amplasate în apropierea așezărilor prezentau morminte plane cu inhumății, numai la Limbari-Căprăria fiind investigate 130 de înmormântări în două necropole. Marea majoritate a defuncțiilor (117 din 130) au fost plasați cu capul spre vest, unii cu mici deviații. Unul din schelete a fost plasat în decubit ventral cu picioarele încrucișate, element întâlnit și în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov [Рикман 1964, стр. 110], dar și în cadrul ritualurilor creștine pentru evitarea vampirismului [Ghinoiu 1996, p. 204]. Elementele ritualului funerar are analogii clare în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjachov [Хынку 1968, стр. 112]. Astfel, aceste monumente au fost apreciate ca polietnice și datate cu perioada de până la secolul al XIV-lea.

În această perioadă (anii '60-'70) au fost elaborate un șir de sinteze istorico-arheologice referitoare la civilizația medievală timpurie din RSSM. În anul 1969 Ion Hâncu a publicat o monografie despre așezările din Codrii Orheiului din secolele XI-XIV, în care susține ideea despre caracterul multicultural al civilizației din perioada numită, evidențiind elemente etnoculturale slave,

turanice și romanice [Хынку 1969d]. O altă lucrare de sinteză a lui I. Hâncu, finisată în anul 1977⁹, nu a văzut lumina tiparului, fiind interzisă la ultima etapă a procesului de editare. Monografia era consacrată civilizației secolelor X-XIV de pe teritoriul Moldovei și argumenta caracterul multicultural al civilizației medievale din ținut, acordând un loc deosebit elementului romanic.

În anul 1974, atunci când discuțiile intră într-un impas, reapare factorul simptomatic al istoriografiei sovietice, și anume regretul precum că monumentele slave din secolele XIII-XIV au rămas aproape nestudiate [Зеленчук 1974, стр. 9], în timp ce studiul monumentelor balcano-dunărene era considerat că a intrat în faza matură. Astfel, în anul 1978 aceste monumente au fost identificate cu Primul Țarat Bulgar [Чеботаренко 1979, стр. 86-105], cunoscut în baza izvoarelor scrise, coraportul dintre ceramica de factură slavă și cea bulgară ar fi prezentat și raportul dintre componentele etnice. Cu toate acestea, studiile asupra pasteii vaselor demonstrează faptul că unul și același meșter confecționa vase de ambele tipuri [Федоров, Негруша 1979, стр. 48-56].

Un grup arheologic separat a fost evidențiat în partea centrală a spațiului carpato-nistrean. El este constituit de vestigiile arheologice numite de tip Răducăneni. La est de Prut aceste vestigii se încadrează în spații restrânse în zona de codru a Orheiului, Lăpușnei și Tigheciului. Amplasarea acestor monumente pe vetre ale localităților de tip balcano-dunărean i-a permis arheologului I. Hâncu să le considere drept o formă evoluată a celor din urmă și să extindă datarea vestigiilor tipului balcano-dunărean din spațiul pruto-nistrean până în secolul al XIV-lea [Хынку 1974d, стр. 127-150].

În istoriografia sovietică însă aceste spații au fost rezervate comunităților slave care s-au retras în zonele de codru sub loviturile triburilor migratoare. Din cele circa 40 de monumente ale acestui tip cel mai bine sunt studiate cele de la Durlești, Molești, Logănești și Hansca [Тентюк 1989, стр. 25-27; Тентюк 1990, стр. 66-78]. Gradul redus de cercetare ar fi necesitat o precauție deosebită în atribuțiile etnice propuse în anii '70-'80, dar aceasta nu a fost o piedică pentru a le identifica cu vestigii slave [Чеботаренко 1980, стр. 84-85; Чеботаренко 1982].

Un loc aparte în rândul vestigiilor din secolele X-XIV dețin complexele funerare lăsate de *triburile migratorilor*: pecenegi, uzi, cumani și mongoli. Faptul că în Evul Mediu timpuriu aceste etnii au fost dușmănoase triburilor slave s-a resimțit în perceperea lor. Ele au fost tratate drept comunități care nu au contribuit cu nimic la evoluția populației agricole (slave, conform școlii sovietice de cercetare), deci nu au influențat nici formarea romanicilor de răsărit.

Cu toate acestea, în spațiul pruto-nistrean este atestat un număr considerabil de morminte ale migratorilor, care se concentrează în special în zona de stepă (Bugeac) și în văile râurilor (Nistru,

⁹ Manuscrisul lucrării se păstrează în arhiva Muzeului de Arheologie al AȘM.

Prut, Botna, Răut etc.). Vestigiile lăsate de migratori în secolele X-XIV reprezintă necropole tumulare¹⁰, care au fost cercetate masiv în anii '70-'80 prin programul de stat de pregătire a terenurilor agricole pentru irigare mecanică. În total sunt cunoscute 562 de morminte ale nomazilor din secolele X-XIV, descoperite în 363 de tumuli, mulți dintre care cuprind mai multe morminte apreciate „imposibil de atribuit cultural” din cauza lipsei inventarului [Postică 2006]. Ca semne ale prezenței migratorilor în cadrul comunităților de agricultori erau acceptate locuința circulară semiadâncită de tipul iurtei, vatra, căldările de lut, inhumățiile în poziție chircită etc. [Чеботаренко 1982]. Cercetările efectuate de alte științe asupra romanicilor de est, în special cele lingvistice în domeniul toponimiei, denotă perpetuarea unor elemente caracteristice triburilor pecenege, cumane etc.

Cultura materială a monumentelor arheologice dintre Prut și Nistru în secolele X-XII este analogă celei rusești din Kiev, Černigov sau alte orașe, considerau Gh. Fedorov și I. Rafalovič [ДКМ 1974, стр. 123]. La mijlocul secolului XII aceste orașe ar fi fost distruse de migratori, populația găsimdu-și refugiu în cnezatul Halici și Codrii Orheiului. Anume contactele dintre slavi și volohi în Codrii Orheiului, în secolele XII-XIV, considerau autorii nominalizați, vor duce la formarea moldovenilor [ДКМ 1974, стр. 126]. Dacă așa au stat lucrurile, atunci autorii sovietici ar fi trebuit să demonstreze și extinderea spre vest a moldovenilor în procesul de constituire a statalității lor. În condițiile expuse mai sus devine total absurdă afirmația precum că „din secolul X aceste teritorii intrau în componența statului kievean, grație cărui fapt s-a extins creștinismul și scrisul în limba slavă veche” [Салманович, Зеленчук 1954, стр. 141]. Conform acestor construcții de argumentare ale reprezentanților istoriografiei sovietice, ar reieși că în momentul când slavii distruși au părăsit în mare parte spațiul carpato-nistrian ori s-au refugiat în zone greu accesibile, în acest moment începe colonizarea volohă. În astfel de condiții nu mai poate fi pusă problema unui factor dominant slav în procesele de evoluție etnică a volohilor, cu atât mai mult pentru a-i orienta pe o cale de dezvoltare diferită față de volohii sud-carpatici. Un factor des vehiculat în acest context este utilizarea slavei vechi în documentația Moldovei, considerată venită de la Kiev (până în momentul laicizării culturii, cultura poporană și cea clericală erau distincte). Argumentele cercetătorilor români P.P. Panaitescu [Panaitescu 1965, pag. 13-29, 220-226; Panaitescu 1979, pag. 233], Al. Rosetti [Rosetti 1986, pag. 277-302] despre originea sud-dunăreană a slavei vechi din Moldova nu erau luate în considerație.

Este simptomatică pentru istoriografia sovietică perpetuarea afirmațiilor care prezintă rezolvarea problemelor etno-culturale la un nivel declarativ. Astfel, într-un studiu din 1973

¹⁰ Ipoteza lui A. Dobroljubskij despre apartenența la sec. X-XIV a necropolelor plane din zona lacurilor dunărene este insuficient argumentată, a se vedea: Добролюбский 1986.

[Королюк 1973b, стр. 75-76], republicat cu uşoare modificăţii în 1977 [Королюк 1977, стр. 139], se vehiculează ideea că cultura balcano-dunăreană continuă să fie considerată în Bulgaria – bulgară, iar în România – protoromânească. Pasaje din aceste articole vor fi reeditate şi în anul 1980 [Королюк, Наумов 1980, стр. 10-11]. Unul din ultimele studii referitoare la realităţile arheologice din secolele X-XII se înscrie în aceeaşi manieră de interpretare: deşi se evidenţiază o structură etnică eterogenă şi complexă a populaţiei dintre Carpaţi şi Nistru, totuşi se afirmă că aceasta este aromanică. Argumentele arheologice aduse de autor: locuinţele adâncite în sol aveau diferite sisteme de încălzire şi conţineau material ceramic confecţionat la roată de forme numite de arheologii sovietici atât ruse vechi, cât şi balcano-dunărene [Тельнов 1987, стр. 59].

Istoriografia sovietică recurgea de asemenea la contrapunerea culturii materiale a Primului şi a celui de-al Doilea Țarat Bulgar. Monumentele balcano-dunărene negăsind continuitate din punct de vedere arheologic, cercetătorii sovietici afirmau că este vorba de un fenomen întâlnit în istorie când la schimbarea culturii materiale etnosul nu se modifică [Федоров, Нергуша 1979, стр. 55]. Este o situaţie similară celei din secolul V p.Chr., dar interpretarea ei, reieşind din interesele istoriografiei sovietice, a urmat complet alte modalităţi.

Nu a fost demonstrată nicio premisă istorică şi nicio dovadă care ar putea argumenta o explozie demografică în mediul voloh în secolele XII-XIV, care să ducă la colonizarea unor teritorii atât de întinse, de la Dunăre la Nistru, de un popor prezentat în istoriografia sovietică drept unul nou, cu atât mai mult de un popor care se afla pe poziţie secundă din punct de vedere politic faţă de triburile slave.

Ca urmare a analizei istoricului investigaţiilor arheologice efectuate la monumentele din secolele XI-XIV şi a interpretărilor etnice aplicate acestor comunităţi se constată un grad insuficient de cercetare a acestor vestigii şi un subiectivism pregnant în interpretarea etnică.

În cadrul cercetării proceselor etno-culturale discuţii aprinse a provocat problema apartenenţei etnice a tiverţilor. Argumentele aduse de istoriografia sovietică precum că aceste triburi ar ţine de lumea slavă nu au un suport factic suficient, chiar şi în ultimele lucrări ale acestei şcoli [Бырня 1991, стр. 197]. Exista şi părerea că dispariţia lor s-ar explica prin romanizarea acestor triburi slave, iar elementele lor de cultură au stat la baza elementelor comune cu cele din mediul slav [Салманович 1947, стр. 231]. Unii autori, analizând originea etnonimelor din lumea slavă, în cazul tiverţilor indică originea străină a acestui nume [Иванов, Топоров 1979, стр. 61-85; Иванов, Топоров 1980, стр. 11-45]. Încă în 1951 K. Menges presupunea că tiverţii şi-ar trage denumirea de la termenul turc *tiv-är* – vorbitor sau traducător [Menges 1950, p. 52]. M. Wasmer presupunea originea numelui tiverţilor în vechea denumire a râului Nistru – *Tiras* [Wasmer 1923, S. 62].

Argumentul că cneazul Kievului *имяше рать* cu tiverții încă nu înseamnă că acest grup etnic este slav și/sau că el a fost inclus în componența statului vechi rus. La fel, și fragmentul în care se vorbește despre campania lui Oleg din 907, unde tiverții sunt menționați cu o conotație diferită față de triburile slavilor, în calitate de traducători sau aliați. În cadrul evenimentelor din anul 944 cronicarul rus îi pomenește pentru ultima oară pe tiverți în cadrul unei armate polietnice conduse de cneazul Igor asupra Bizanțului, în care intrau și varegi, cumani ș.a., adică nu numai popoare slave și, în același timp, nu toate etniile participante la expediție făceau parte din statul vechi rus.

Analiza izvoarelor scrise ne dovedește că tiverții locuiau în regiunile nistrene, iar ulicii la nord-vest de ei, în interfluviul Nistru-Bug. Pare alogic ca, după ce ulicii au suferit înfrângere în fața kievenilor, când au pierdut și capitala – or. Peresečen [Рыбаков 1950], să se fi mutat pe pământuri controlate de kieveni, dacă admitem, cum s-a făcut în istoriografia sovietică, că, la acel moment, tiverții deja au fost incluși în statul kievean. În anul 1988 cercetătorul V. Ryčka publică la Kiev un studiu în care demonstrează că frontiera de sud-vest a cnezatului Kievului se afla în regiunea râului Sluč și a cursului mijlociu al Bugului de Sud, regiunile nistrene nefiind niciodată parte componentă a acestui cnezat [Рычка 1988, стр. 91-92].

Soarta istorică a acestor triburi, ca și a ulicilor, este incertă. Datarea limitei superioare cu secolul XIII [Мохов 1978, стр. 47] este absolut lipsită de sens, căci deja la limita dintre secolele XI-XII monumentele care, în viziunea savanților sovietici, le-ar fi aparținut sunt distruse de valurile de migratori. Poziția oficială a istoriografiei sovietice presupunea că triburile slave ale tiverților și ulicilor au dispărut, fiind supuse probabil romanizării și formând una din componentele poporului moldovenesc [Салманович 1947, стр. 231].

Procese etno-culturale desfășurate la est de munții Carpați în secolele XII-XIV erau privite în istoriografia sovietică drept ultima perioadă în procesul complicat al „formării moldovenilor”. Se considera că, anume în acest răstimp, grație unor contacte ale romanicilor de est cu diferite ramuri ale lumii slave, s-au definitivat etnic și popoarele romanice.

Ca și în alte cazuri, schema propusă de reprezentanții școlii sovietice nu este nouă, ea repetă structurile logice elaborate pentru interpretarea proceselor etnice din spațiul slav. Așa cum din marea lume a slavilor, în secolele VI-VII, începe procesul de separare a celor trei ramuri: de vest, est și sud [Королук 1976а, стр. 46], în regiunile supuse romanizării ale Imperiului Roman se formează, către secolele VIII-IX, mai multe popoare, printre care, inclusiv în regiunea Carpaților – romanicii de est sau volohii. Volohii au stat în afara procesului de integrare a slavilor și bulgarilor, unificați și prin adoptarea creștinismului [Королук 1974, стр. 67]. Se promova ideea că conviețuirea pașnică a slavilor și volohilor în regiunea intracarpatică a fost lovită către secolul XII de atacurile ungarilor dinspre vest. Așa cum ulterior slavii de est se vor separa în ruși, ucraineni și

beloruși, în lumea romanicilor de est vor apărea moldovenii, românii, aromânii ș.a. La această etapă intervine un factor mai greu de explicat pentru școala sovietică, și anume cum s-a întâmplat că lovitură principală care avea drept scop acapararea de noi pământuri a fost dată volohilor, considerați promotori ai unei economii pastorale, și nu slavilor. A doua întrebare care intervine în acest context este cum s-a întâmplat că acești volohi, învinși de unguri în zona intracarpatică, deținători ai unei economii mai înapoiate decât cea a slavilor, ajungând în regiunile sud și est-carpatică, reușesc să se impună în fața slavilor. Mai ales că acele regiuni erau controlate de diverse triburi de păstori de origine turanică, deci concurenți direcți ai volohilor. Dacă admitem că așa a fost, atunci care va fi soarta etnicilor volohi rămași în spațiul intracarpatic?

Cu ocazia a 600 de ani de la independența Țării Moldovei a apărut o lucrare monografică dedicată „formării moldovenilor”, semnată de N. Mochov. În ea se promovează ideea că volohii au început popularea spațiului est-carpatic, migrând de la sud de Dunăre în Transilvania și apoi spre est, atunci când sub dominația Hoardei de Aur ele au fost depopulate. Când tătaro-mongolii au plecat, populația volohă era una majoritară, slavii dizolvându-se în rândurile ei. Un al doilea val al volohilor a fost orientat spre Câmpia Română, unde ei au format poporul valah [Мохов 1959, стр. 19-21]. În recenzia acestei monografii, N. Russev insistă asupra luptei dintre istoriografia burgheză și cea marxistă, considerând că N. Mochov prea puțin a atras atenție la lupta de clasă în procesul de „formare a poporului și statalității moldovenești” [Русев 1960, стр. 143]. În plus, N. Mochov nu ar fi atras o atenție suficientă „teoriei carpatice”, deosebirea dintre valahi și moldoveni fiind depistată în influența primită de la slavii sudici și vestici, corespunzător [Русев 1960, стр. 140-144]. Deci, este vorba de o influență și nu de o simbioză, adăugată la moștenirea lăsată de slavii romanizați poporului voloh. Accentuarea acestui fapt nu este întâmplătoare. Dacă coexistența efectivă a romanicilor și slavilor, care a dus la formarea volohilor, s-a încheiat cu o dominare totală a elementelor romanice, atunci o „influență” – cum era apreciat rolul slavilor estici și sudici la constituirea a două etnii romanice deosebite – ar fi aproape nulă.

Aceleași interpretări istorice au format materialul edițiilor enciclopedice sovietice în care se vorbea despre moldoveni¹¹.

Un studiu fundamental referitor la colonizarea cu romanici a spațiului dintre Carpați și Nistru este cel semnat de P. Bârnea [Бырня 1969], ipotezele sale de lucru fiind publicate anterior [Бырня 1965a, стр. 147-150]. Neavând argumente pentru a demonstra lipsa legăturilor populației romanizate cu tracii, reprezentanții școlii sovietice au fost nevoiți să recunoască supraviețuirea unei

¹¹ Ediția enciclopedică „Popoarele lumii”, editată în 1964, declara că romanicii de est s-au format ca rezultat al romanizării populației de pe teritoriul provinciei Dacia, prin anul 600 la procesele etnice participă triburi

părți din populația supusă romanizării la nord de Dunăre. La fel, conform aceleiași istoriografii, o parte din triburile slave așezate în spațiul dintre Nistru și Prut au reușit să se mențină pe aceste teritorii în fața tuturor valurilor de migrație [Бырня 1969, стр. 38]. Astfel, acest spațiu era locuit de slavi, triburi migratoare, izgoii din Galiția („выгонцы галицкие”), numai nu de o populație romanizată. În schimb, acești romanici care au venit aici – deși, ca purtători ai unei culturi de păstori, se aflau la un nivel inferior de dezvoltare față de slavi, fiind singuri fugari în fața atacurilor ungarilor – reușesc în scurt timp să se impună în fața tuturor celorlalte etnii care locuiau spațiul dintre Nistru și Prut. Cum s-a întâmplat acest fenomen savanții sovietici nu încearcă să explice.

P. Bârnea, în același timp, neagă în mod suspicios supraviețuirea unui număr de romanici în spațiul vizat din Antichitatea târzie și până la momentul formării statelor medievale. Populație care ulterior a câștigat numeric în urma mutării cu traiul în această zonă a altor grupuri de romanici. Același autor afirmă că, în urma acestei strămutări de populație, în partea de nord a spațiului pruto-nistrean apar așezări moldovenești timpurii necunoscute până atunci, datate cu secolul XIV [Бырня 1969, стр. 33, 35]. Unul dintre criteriile atribuirii etnice a monumentelor aplicat era modul de fabricare a ceramicii: buza vaselor trebuia să fie răsfrântă sub un unghi nu mai mare de 45°. Și dacă unghiul era mai mare? Pe de altă parte era și normal să nu fie cunoscute așezări moldovenești în acest spațiu, dacă, conform istoriografiei sovietice, moldovenii încă nici nu se formaseră, iar prezența anterioară a populației romanizate, demonstrată de I. Hâncu încă în 1964 [Хынку 1964b, стр. 165], nu era acceptată de P. Bârnea. Un alt criteriu important de atribuire etnică era prezența instalației de foc de tipul cuptorului din pietre, considerat ca fiind utilizat exclusiv de slavi. Autorul respectiv afirma categoric că, în tot spațiul pruto-nistrean, în secolele VI-XII, unica formă de instalație de încălzit era cuptorul-pietrar (fragmentele de vatră de la Mălăieștii Vechi el le datează cu secolul XIV). Investigațiile ulterioare au arătat falsitatea acestor afirmații, astfel, actualmente, numai pentru secolele V-VII p.Chr. sunt atestate trei tipuri de instalații pentru foc: cuptoare de piatră (270 de cazuri), cuptoare de lut (12 cazuri) și vetre (60 de cazuri). Iar într-o locuință, s-a atestat prezența simultană a unor instalații pentru foc de diferite tipuri [Corman 1998, p. 26-27]. Deci, acest argument adus de P. Bârnea este demolat de noile descoperiri arheologice.

După 10 ani de la apariția primei monografii privind “formarea moldovenilor” apare cea de-a doua ediție, în care au fost operate anumite modificări, care reflectă o schimbare de atitudine a autorului. În primul rând, volohii erau priviți ca autohtoni la nord de Dunăre, asupra cărui fapt a insistat anterior N. Russev, și, în al doilea rând, au fost determinate șase etape în evoluția etnică a moldovenilor:

slave, iar, odată nimerite aceste grupuri etnice pe teritoriul Moldovei, au întâlnit triburi slave înrudite, pe care le-au asimilat, în urma cărui proces s-a format poporul moldovenesc [HM 1964, стр. 775].

1. Perioada de apariție a limbii latine la Dunărea de Jos.
2. Cuceririle romane și formarea provinciei Dacia, soldate cu apariția unei populații vorbitoare de limbă latină (secolele II-III).
3. Migrația popoarelor și lichidarea influenței romane în regiune (secolele IV-VI).
4. Extinderea slavilor la sud și nord de Dunăre, amestecul lor cu populația romanizată și formarea volohilor (secolele VII-XII).
5. Evidențierea populației moldovenești drept comunitate etnică distinctă (secolele XIV-XVIII).
6. Formarea națiunii moldovenești (secolele XIX-XX) [Мохов 1969, стр. 7].

Din aceste etape, atrage atenție etapa a 5-a, care cronologic corespunde perioadei examinate în acest paragraf, în care se insistă asupra unei originalități a moldovenilor, precum și excluderea secolului XIII. După analiza rezultatelor obținute de științe apropiate istoriei în problema „formării moldovenilor”, se formează, în opinia autorului, triburile volohilor.

Analiza argumentelor aduse de către N. Mochov confirmă că procesele etnice la sud și est de Carpați au urmat căi asemănătoare. Separarea volohilor în valahi și moldoveni rămâne a fi una declarativă, rezultată din realități mult mai târzii, și anume existența a doua structuri statale la sud și est de Carpați, decât din procese etnice.

Anul 1978 este marcat de apariția unui volum definitivat pe tema „formării moldovenilor”, semnat de N. Mochov, în care se insistă că la est de Carpați a început procesul de sinteză a volohilor cu populația Rusiei Vechi și apoi cu cea ucraineană [Мохов 1978, стр. 65-92].

Interesul suscitat de această lucrare este ilustrat de recenziile apărute [Гросул, Губогло 1980, стр. 119-120; Бырня 1980а, стр. 92-95]. Deși așa-numita istoriografie burgheză nu mai editase de mult timp volume dedicate proceselor etnogenetice la est de Carpați, recenzentul P. Bârnea [Бырня 1980а, стр. 92-95] scria despre importanța monografiei anume sub acest unghi de vedere, amintind de declarațiile anilor '50 despre omniveridicitatea metodologiei marxist-leniniste. Acest „sindrom de moldovenizare” este confirmat chiar de noțiunile utilizate în text: în loc de nord, sud – miază-noapte, miază-zi etc. Influența est-slavă este înlocuită cu sinteza cu romanicii, care au schimbat etnosul. Cea de-a doua recenzie se rezumă la aprecieri pozitive [Гросул, Губогло 1980, стр. 119-120]. Dintre deficiențele care au fost remarcate de recenzenti menționăm presupunerea existenței unui formațiuni statale ai cărei locuitori au venit din regiunea Dunării de Jos, astfel încercându-se a depista cauzele prezenței cuvintelor de origine sud-slavă la moldoveni [Гросул, Губогло 1980, стр. 119-120].

Unui studiu aparte în istoriografia sovietică a fost supusă direcția estică de migrare a volohilor, care a stat la baza formării „poporului moldovenesc”. În opinia lui V. Zelenčuk, N.

Mochov și P. Sovietov, în secolele XII-XIV, volohii s-au răspândit pe întreg spațiul carpato-nistrean, unde au nimerit în condiții naturale, economice și sociale diferite față de restul volohilor din spațiul carpato-dunărean. În această regiune, în comparație cu Muntenia și Transilvania, creșterea oilor și cultivarea cerealelor erau mai slab dezvoltate, populația ocupându-se prioritar cu creșterea vitelor mari cornute; în cadrul obștilor avea loc un proces mai rapid de destrămarea proprietății colective. Se încerca să se prezenteze că datele etnografice demonstau diferențe tipologice între volohii dintre Nistru și Carpați și restul populației vest-romanice în cultura materială și spirituală (locuințe, îmbrăcăminte, muzică populară și folclor). În secolele XII-XIV această ramură a volohilor, care s-au extins pe teritoriile dintre Nistru și Carpați, fiind influențați într-o oarecare măsură de slavii de sud, au intrat în contacte strânse cu grupurile slavilor de est ale rușilor vechi care locuiau pe aceste teritorii. Pe această bază s-a desfășurat procesul de formare a unei comunități etnice noi – moldovenii [Зеленчук, Мохов, Советов 1979, стр. 65-66]. Plasarea limitei inferioare în secolul XII ține mai curând de domeniul logicii decât al argumentării, deoarece, conform școlii sovietice, până la acel moment, nu fusese definită la est de Carpați o locuire volohă anterioară secolului XIII [Мохов 1978, стр. 57].

Către anul 1973 rămânea neclară chiar data de început a relațiilor voloho-slave la est de Carpați, care, după V. Zelenčuk, se referă la secolul XII, dar caracterul acestor relații era încă nelămurit [Зеленчук 1973b, стр. 18]. În special datele arheologice demonstau fără drept de apel că, în prima jumătate a secolului XII, aproape toate orașele ruse vechi și cuiburile de așezări au fost distruse, doar unele nordice, atribuite cu probabilitate zonei de influență a cnezatului de Halici, vor supraviețui până la atacul tătarilor [Федоров 1973, стр. 50]. Deși spațiul pruto-nistrean a fost rupt din lumea slavă de est, autorul ajunge la concluzia că populația rusă care a supraviețuit chiar a crescut numeric, în special datorită „izgoilor halicieni”. Raportul acestor slavi față de volohi nu este prezentat, dar concluzia care urmează insistă asupra rolului important jucat de ei în formarea „poporului și limbii moldovenești” în condițiile unei căi deosebite de formare a relațiilor feudale [Федоров 1973, стр. 50]. Aceleași secole XII-XIII dispar și din reconstrucțiile propuse de unii savanți sovietici atunci când se vorbea de istoria urbanismului la est de Carpați [Полевой 1973, стр. 71-78]. Aceste evenimente au fost evitate în ediția moscovită din 1979 [ЭИВР 1979] precum și în studiile publicate de CȘSCP „RSVFPM” [ЮБЕСВ 1972; ЮБЕЭФ 1973; СВС 1978; СЭПИЮБЕ 1980; СМС 1983], deși elucidarea lor era scopul declarat al activității Consiliului. Chiar și studiul semnat de P. Bârnea și I. Rafalovič, dedicat prezentării etapelor evoluției etnice în spațiul pruto-nistrean în mileniul I – începutul mileniului II, evită secolul XII indicând că, după distrugerea așezărilor slave în secolul XI, izvoarele scrise ne vorbesc despre o populație volohă în secolul XII, dar, cu siguranță, volohii pot fi datați în acest spațiu în secolul XIII [Бырня,

Рафалович 1983, стр. 79-98]. Aceste argumente îndreptate împotriva datării prelungite propuse de I. Hâncu a culturii balcano-dunărene lovesc indirect asupra ideii principale a istoriografiei sovietice despre o simbioză voloho–est-slavă care va duce la formarea moldovenilor separat de români. În acest context, este deosebit de sugestivă dinamica creșterii numărului așezărilor (tabelul 1) în baza datelor propuse de V. Zelenčuk și L. Polevoj pentru teritoriile carpato-nistrene [Зеленчук, Полевой 1983, стр. 114-127].

Tabelul 1

	Așezări	
	<i>total cunoscute</i>	<i>din ele au dispărut</i>
Secolul X – începutul secolului XII	235	227
Secolul XII	8	4
Sfârșitul secolului XII – mijlocul secolului XIII	27	22
Mijlocul secolului XIII – mijlocul secolului XIV	93	66
Mijlocul secolului XIV – mijlocul secolului XV	168	

Din așezările apreciate cu certitudine ca fiind vechi rusești au supraviețuit doar 5,5%, iar din cele considerate ale primelor valuri de volohi au supraviețuit din secolul XII – 4 așezări, iar către mijlocul secolului XIII – încă 5 așezări. Astfel, conform datelor cu care operau istoriografii sovietici cu privire la mijlocul secolului XIII (când se considera că la est de Carpați aveau loc procese etnice ce vor forma „un popor separat”), va supraviețui un număr extrem de redus de populație indigenă.

Ar fi fost logică apariția descrierii sintezei dintre volohi și slavii de est în volumele care promovau „prietenia de secole” a moldovenilor cu ucrainenii și rușii, semnate în special de N. Mochov [Мохов 1961; Мохов 1980; Андцупов, Дзюба et al. 1980]. Ediția de la Kiev, deși menționează existența unor relații de durată a strămoșilor ucrainenilor și moldovenilor între secolele V-XIII, nu aduce nicio dovadă referitor la secolul XII – începutul secolului XIII. Volumul semnat de N. Mochov în 1961 pomenește în acest context de „cnezatul Berladului” (secolul XII) și de „pământul brodnicilor” (secolele XII-XIII), considerate drept foarte apropiate de cnezatul de Kiev, dar în același timp nu sunt prezentate caracteristicile etnice ale locuitorilor și procesele etnice ce aveau loc, autorul afirmând că, deși nu dispune de date concrete, poate spune cu siguranță că locuitorii acestui cnezat erau volohii, slavii și cumanii [Мохов 1961, стр. 12-18]. Informațiile despre a doua formațiune numită voloho-slavă sunt și mai reduse, cea mai sugestivă fiind trădarea de către brodnici a armatelor ruse în lupta de la Kalka și trecerea de partea dușmanului, iar după atacul de la 1240 populația slavă s-a redus simțitor, principalul grup de populație în pământul brodnicilor devenind volohii [Мохов 1961, стр. 19-22]. Modul în care loviturile migratorilor au lovit preponderent așezările slave nu este explicat de cercetătorii sovietici.

Istoriografia sovietică considera că elementele slave din viața cotidiană, limba și cultura volohilor sunt rezultatul acestor legături îndelungate. Limba moldovenească s-ar fi format în baza

amestecului limbii slave și celei romanice, în care a învins construcția limbii romanice. Cu toate acestea, în limba moldovenească cuvintele de origine slavă constituie 20-50%, după diferite surse [Мохов 1961, стр. 9].

Reieșind din situația că limba slavă a învins în toate regiunile în care populația respectivă a devenit un factor politic hotărâtor, unica concluzie posibilă este că, la momentul apariției în spațiul pruto-nistean a limbii slave vechi, procesul de constituire a scheletului limbii băștinașilor luase sfârșit. Și nu e cazul de inventat o denumire nouă pentru această limbă, în Antichitatea târzie ea este cunoscută de întreaga lume mediteraneană ca *latina vulgară*. Și cum existența unei limbi presupune evoluția ei permanentă, la o anumită etapă limba vorbită de romanici a inclus și cuvinte slave în componența sa.

Încă un aspect important în formarea moldovenilor, în opinia lui N. Mochov, este faptul că acele elemente slave din cultura materială a romanicilor de răsărit nu sunt importate, dar sunt moștenite de la slavii care s-au romanizat [Мохов 1961, стр. 10]. Și aceasta în condițiile când arheologii au negat cu insistență prezența așezărilor mixte voloho-slave.

Reconstituind situația etnopolitică din zona vizată, N. Mochov afirmă că, până la fondarea statului moldovenesc, pe acest teritoriu au existat formațiunile statale ale tiverților (secolele IX-XII), cnezatul Bârladului (secolul XII), pământurile brodnicilor (secolele XII-XIII) ca parte componentă a statului kievean, apoi Halici-Volânia; timp îndelungat (secolele VIII-XII) regiunea a fost dominată de triburi de origine turanică: avari, pecenegi, poloveți (cumani) [Мохов 1961, стр. 11-12].

Aceste idei, ușor desfășurate, vor fi reluate de același autor în lucrarea editată în 1964 [Мохов 1964]. Totuși, localizarea în timp și spațiu a acestor „cnezate” este în continuare o problemă nerezolvată în istoriografie. Cum acești volohi s-au inclus în mișcările tătaro-mongolilor rămâne neelucidat, ca și faptul cine erau acești volohi: volohi din spațiul extracarpatic și est-carpatic etc. Ediția din anul 1980 reia ideile publicate în 1961, prin insistența neargumentată despre includerea spațiului pruto-nistean în componența statului vechi rus. Este sugestiv că peste nu mai mult de 20 de rânduri autorul scrie că, în urma evenimentelor din secolele X-XIII, slavii sunt excluși din spațiul pruto-nistean, către secolul XIV populația fiind compusă majoritar din volohi [Мохов 1980, стр. 32]. Deci, cu cât numărul volohilor devenea mai mare, cu atât slavii erau tot mai mult eliminați din acest spațiu, fără a fi vorba de o simbioză care să schimbe caracterul etniei romanice. În plus, loviturile de grație le-au fost date slavilor de populația turanică. Rămâne dificilă explicația motivelor negației acerbe a prezenței elementelor romanice până în secolul XI și admiterea lor atât de neargumentată în cadrul componentelor statale preponderent slave din secolul XII, cu caracter incert, cunoscute după izvoarele scrise, dar nelocalizate încă arheologic. Răspunsul se află în mediul

slav: pentru a demonstra deosebirea între volohii-moldoveni și volohii-români, trebuia să se fi încheiat procesul de separare a lumii slave în cele trei ramuri: est, vest și sud, deoarece numai după constituirea ramurii slavilor de est grupuri de romanici puteau să intre în contact cu ei formând popoare separate. Factorul migrator, ca dominantă în primul rând politică, nu este luat în considerație atunci când studiile se bazează pe realități social-economice. Se face apel la informațiile furnizate de un călător anonim din secolul XIII, care îi menționează pe slavi, bulgari și tătari. Concluziile lui N. Mochov: deși volohii nu sunt pomeniți în izvorul respectiv, ei locuiau în acest spațiu, unde populația slavă era considerată majoritară până în secolul XIV. Pe cât de bine a fost demonstrată excluderea slavilor către secolul XIII, în volumul din 1980, la fel de declarativ, se vorbește de o prezență majoritar slavă până în secolul XIV. Aprecierea finală a unei migrații masive a volohilor în spațiul pruto-nistean ulterior invaziei tătaro-mongolilor dezmente complet existența unor procese de sinteză între volohi și slavi de est care s-ar fi încheiat cu formarea unui etnos deosebit. Recenzia acestei cărți, semnată de N. Kiričenko și M. Muntjan, apreciază înalt interpretarea marxistă a problemei etnogenezei moldovenilor prin enunțarea rolului deosebit al slavilor în acest proces [Кириченко, Мунтян 1964, стр. 165-168].

Studiile efectuate de V.M. Gacak și È.A. Rikman asupra cronicilor moldovenești medievale veneau să demonstreze slaba populare a spațiului est-carpatic la momentul mutării în această regiune a moldovenilor și așezarea lor separat de ucrainenii, asupra cărora se vor extinde însă hotarele viitoare formațiuni politice (secolul XIV) [Гацак, Рикман 1977, стр. 185-202]. Informațiile oferite de izvoarele scrise au fost întru totul confirmate de datele arheologice, care demonstrează în mod cert că, până la acel moment, reușesc să supraviețuiască în special acele grupuri de populație a căror apartenență etnică a provocat cele mai mari discuții în istoriografia sovietică.

Insistența cu care se scotea în evidență caracterul păstoresc al volohilor era motivată și de necesitatea argumentării lipsei monumentelor arheologice aparținând volohilor. Dacă avem de a face cu grupuri de păstori, nu mai e cazul de căutat așezările lor, iar cele existente au fost atribuite slavilor [Королюк 1975, стр. 102; Королюк 1976b, стр. 15]. Vorbind de caracterul preponderent agricol al economiei slavilor, V. Koroljuk aduce ca exemple informațiile lăsate de Tacit despre venezi, a căror apartenență la lumea slavă nu a fost argumentată, și apoi, prin intermediul suprapunerii de etnii de la Iordanes, se trece la unele surse ce se referă la sfârșitul secolului X, din care aflăm că trecerea la agricultura arabilă s-a generalizat la slavi către secolele X-XI [Королюк 1976a, стр. 43-44].

Astfel, către 1979, într-un studiu publicat de V. Zelenčuk, N. Mochov și P. Sovietov se considera că poporul moldovenesc, în timpul ultimei perioade a formării sale ca popor, a trecut prin

două etape: a) divizarea comunității etnice a volohilor și evidențierea în regiunile nistro-carpătice a unei ramuri distincte a volohilor; b) legături și influență reciprocă între această ramură a volohilor și comunitățile slavilor de est. Aceste procese ar fi adus la crearea unei comunități etnice est-romanice deosebite – moldovenii. Consolidarea poporului moldovenesc în condițiile dezvoltării relațiilor feudale a contribuit la formarea statului moldovenesc independent. Cel mai vechi etnonim al moldovenilor fixat documentar este volohii (vlahii), care a fost folosit un timp după divizarea comunității etnice a volohilor. Odată cu creșterea conștiinței etnice s-a răspândit etnonimul nou – moldovenii. Primele documente, afirmă autorii nominalizați, care conțineau expresii cu acest nume sunt date în modul respectiv „**ЗЕМЛЯ Молдавская**” – 1360, „**Молдованин**” – 1391, iar „**ЗЕМЛЯНЕ МОЛДАВСКИЕ**” – cu 1402. O perioadă au coexistat ambele etnonime (volohi - moldoveni), cu timpul s-a impus numele „moldoveni” [Зеленчук, Мохов, Советов 1979, стр. 65-66]. Limita de locuire a populației romanice și celei slave a fost stabilită în felul următor, aria est-slavă cuprindea Bucovina și partea de nord a spațiului pruto-nistean, precum și bazinele ambelor râuri, restul teritoriului ținea de mediul romanic [Полевой 1979, стр. 37-38].

Realitățile aduse din izvoare au fost falsificate. În realitate documentul de la 1360 a fost scris în latină și nu în slavă, textul fiind: „*terre nostre Moldaune*” [DRH, D, vol. I, p. 76]. Următoarele documente sunt în limba slavă: cel din 1392, care pomenește „**БОЯР МОЛДАВСКИХ**” [DRH, A, vol. I, p. 3], și cel din 1404 „**ПАНОВЕ ВАЛАСКЫЯ, ЗЕМЛЯНЕ МОЛДАВСКИЕ**” [Costăchescu 1931, p. 625-627]. În toate cele trei cazuri derivatele de la „moldovenesc” au rol de atribut, completând substantivul antepus, și nu rol de substantiv așa cum cere un etnonim. În secolul XIV un asemenea etnonim – „*moldovenii*” – nu există în izvoarele scrise.

În acest context trebuie de evidențiat faptul că noțiunea de etnonim are două aspecte: nume date de străini – exoetnonime, și autodenomiri de popoare – endoetnonime. În cazul numelui de volohi avem de a face cu un exoetnonim, dat fiind faptul că până la formarea statului medieval moldovenesc nu există surse scrise locale care să documenteze denumirea populației autohtone. Cu atât mai mult că sursele străine continuă să-i numească pe locuitorii acestor două state (Moldova și Muntenia) valahi sau vlahi încă mult timp după organizarea statelor medievale: cronicarul polon Jan Dlugosz scria că pretendentul la scaun Petru era sprijinit de cea mai mare parte a valahilor (se au în vedere locuitorii Moldovei) [Парацка 1996, pag. 35 și urm.].

Numele de moldoveni, care, după cum remarcă în mod corect istoriografia sovietică, a început să se răspândească după formarea statului, reprezintă nu altceva decât etnicizarea denumirii unei formațiuni politice în condițiile în care procesele de constituire a unei entități etnice distincte au luat sfârșit, iar procesele de unificare și centralizare statală încă mai continuau. În acest caz, formațiunile statale romanice de la Dunăre nu se încadrau în schema școlii sovietice de proces de destrămare

feudală, dar, pentru a promova ideea existenței unor etnii separate, s-a trecut și peste această barieră. Franța, Germania, Italia, Rusia etc. au trecut printr-o perioadă de destrămare feudală, iar statele romanice au avut un traseu specific în acest context.

Către anul 1987, drept urmare a proceselor descrise anterior, în istoriografia sovietică se considera că perioada finală de formare și dezvoltare a populației moldovenești a inclus trei etape mari [ИМССР 1987, стр. 330]:

1. secolele XII-XIII, caracterizată prin separarea populației volohe din spațiul Carpați-Nistru, care se muta cu traiul din regiunea intracarpatică, și prin contacte active etno-culturale cu populația rusă veche.

2. secolul XIV, formarea societății medievale moldovenești și a statului, organizarea vieții urbane, a comunității economice, teritoriale, lingvistice și apariția populației moldovenești.

3. secolele XV-XVIII, dezvoltarea populației moldovenești, a comunității economice și teritoriale, întărirea orașelor ca centre economice, formarea pieței interne. Formarea culturii spirituale moldovenești, constituirea limbii populare și literare.

Realitățile etnice la est de Carpați din secolele XII-XIII erau suficient de complicate. Secolul X este considerat un secol al dominației pecenegilor, care, de la începutul secolului XI, vor deveni supuși ai cumanilor. Centrele protourbane, considerate exclusiv slave (ruse vechi), din nordul spațiului pruto-nistru au fost distruse de atacurile triburilor turanice. Prezența efectivă a cumanilor va fi resimțită până la mijlocul secolului XII, iar în cadrul așa-numitei Cumanii Negre – chiar până la mijlocul secolului XIII, atunci când va fi acordată lovitura tătaro-mongolilor (vezi *diagrama 1*). În pofida acestor evenimente, istoriografia sovietică insistă asupra valului de volohi dinspre vest, care se vor impune în fața populației locale slave de agricultori din spațiul est-carpatic.

Este probabil că argumentarea insuficientă a relațiilor volohilor cu slavii de est a dus la apariția teoriei prezentate de V. Zelenčuk în 1990, precum că ungurii au luat controlul asupra Transilvaniei în urma unui război care ar fi avut loc în anii 1141-1218 cu cnezatul Halici [Зеленчук 1990, стр. 104]. Tot în 1990 a apărut un articol dedicat proceselor etnopolitice din secolele XII-XIV în regiunea dintre Carpați și Nistru, având ca suport izvoarele scrise din lumea arabă, orientat să clarifice problema dominației în această zonă [Коновалова 1990, стр. 51-57]. Autoarea, probabil necunoscând toate nuanțele teoriei „enogenezei moldovenilor”, ajunge la concluzia că, în secolul XII, locuitorii spațiului respectiv erau triburile slavilor și ale migratorilor, primii fiind în postura de dominantă politică.

Gh. Fedorov, „părintele arheologiei moldovenești”, în lucrarea sa rămasă nepublicată în perioada sovietică [Федоров 1999], recunoștea în final că niciun izvor nu permitea, într-o măsură deplină, să se urmărească pe date concrete evoluția culturii materiale a spațiului carpato-dunărean

de la sfârșitul mileniului I – începutul mileniului II în cultura materială a cnezatelor Moldova și Valahia, în frontierele cărora s-a încheiat, în opinia sa, procesul de formare a moldovenilor și românilor (valahilor), și să se explice procesul de transformare a purtătorilor acestor culturi în moldoveni și valahi. Cea de-a treia etapă în formarea moldovenilor, și anume asimilarea slavilor de către romanici, nu poate fi determinată arheologic. În concluzie Gh. Fedorov insista că cercetarea caracterelor specifice romanicilor la frontiera dintre milenii I și II trebuie continuată și nu este cazul de devansat cercetarea științifică, adaptând datele arheologice sub o schemă etnogenetică creată artificial [Федоров 1999, стр. 64]. Încheierea, care prezintă mai curând un tribut sistemului, face referințe la monografia lui N. Mochov din 1978, Gh. Fedorov acceptând ideea a două popoare romanice de est distincte.

La finele acestui paragraf conchidem că istoriografiei sovietice i-au fost caracteristice următoarele afirmații:

- volohii nu erau o populație autohtonă în spațiul est-carpatic și au venit în această regiune după sec. XII, în care drept populație autohtonă erau considerate triburile slavilor de răsărit;
- simbioza volohilor veniți și a slavilor de răsărit (un rol important acordându-se izgoilor galicieni) a dus la formarea poporului moldovenesc diferit de cel român;
- savanții care au încercat să demonstreze prezența, și pe parcursul secolelor V-XII, a elementului romanic la est de Carpați precum și a elementelor romanice în cadrul culturii balcano-dunărene au fost criticați și marginalizați;
- teritoriul dintre Nistru și Prut a fost considerat parte componentă a cnezatelor Kievului și Halici-Volânia, cu excepția unui grup restrâns de istorici ucraineni din anii '80 ai secolului XX.

Incerte au fost și explicațiile în legătură cu dispariția triburilor ulicilor și tiverților. Istoriografia sovietică s-a caracterizat și printr-un grad accentuat de subiectivism în interpretarea etnică pe parcursul întregii perioade postbelice.

CAPITOLUL II. ETNOGENEZA – PROBLEMĂ INTERDISCIPLINARĂ ȘI CONTROVERSATĂ

§ 1. Investigații etnofolclorice

Studiile privind folclorul moldovenilor de până la cel de-al Doilea Război Mondial în contextul moștenirii din sec. II-XIV erau privite de cercetătorii sovietici prin aceeași prismă ca și cele arheologice, și anume că statul român, în componența căruia s-a aflat Basarabia în perioada interbelică, nu era interesat în găsirea adevărului despre originea moldovenilor și promova concepția „falsă” despre originea comună a moldovenilor și românilor de la coloniștii romani din Dacia [Салманович, Зеленчук 1954, стр. 137-143]. Perioada intensă de studii etnografice pe teren ale popoarelor URSS a avut loc în anii '20-'30 ai secolului XX. Perioadă în care activitatea etnografilor români era caracterizată ca fiind nesemnificativă, se afirma că nu s-a făcut nimic în studierea etnografică a moldovenilor¹² timp de 22 de ani (timp cât Basarabia a fost parte componentă a României). Din aceste considerente, ca material etnografic brut, care necesita o analiză critică minuțioasă, au fost acceptate lucrările autorilor ruși din secolul XIX despre Basarabia [Гросул, Мохов 1958].

Unul din primele studii etnografice din perioada sovietică a fost dedicat studierii locuinței la moldoveni [Салманович 1947, стр. 209-233]. Autorul caracteriza principalele tipuri de locuințe, comparându-le și găsind similitudini în mediul rus, ucrainean, belorus, bulgar, iar în spațiul neslav – la cerkezi, bașkiri și tadjicii montani. Analogiile în sistemul de construcție a spațiului locativ, în special cu cel al ucrainenilor, au fost explicate prin comunitatea istorico-culturală a acestor popoare, iar originea este găsită în casele culturii Cucuteni-Tripol'e, mijlocită de moștenirea dacilor [Салманович 1947, стр. 230-231].

La începutul anilor '50 ai secolului XX trecerea în revistă a studiilor efectuate de reprezentanții școlii sovietice timp de 10 ani de după război istoriografia oficială, ca urmare a lucrării „Марксизм и вопросы языкознания” a lui I. Stalin din 1951 [Сталин 1951], demasca în etnografie o situație similară celei din alte științe. Studiile etnografice se reduceau la articolul lui M. Salmanovič, care n-a evitat (auto)învinuirile de idei marriste [Салманович, Зеленчук 1954, стр. 137-143], două articole semnate de arhitecți [аруд Салманович, Зеленчук 1954, стр. 143] și un articol privind satul contemporan moldovenesc [Николаев 1951]. Despre ultimul studiu M. Salmanovič și V. Zelenčuk au scris că raportul despre victoriile economice și politice ale sistemului

¹² Este un fals promovat prin text deschis, a se vedea studiile școlii sociologice a lui D. Gusti, cercetările etnografice efectuate de P. Ștefănuță ș.a. Problema consta în neacceptarea cercetărilor științifice neinfluențate de metodologia marxistă.

colhoznic a exclus din studiu materialul etnografic, iar starea studiilor etnografice în general denotă faptul că este foarte mult de făcut în viitor [Салманович, Зеленчук 1954, стр. 145]. Acest moment indică un început al schimbărilor în gândirea cercetătorilor sovietici după 1953.

Făcând evaluarea cercetărilor istorice cu ocazia a 40 de ani de la Revoluția din Octombrie, N. Mochov prezintă moștenirea științifică a școlii sovietice interbelice ca o moștenire de o calitate științifică foarte joasă și o lipsă totală de cadre calificate [Мохов 1957, стр. 3-4].

Pentru stabilirea componentelor etnice care au dus la formarea „poporului moldovenesc” s-au efectuat studii asupra unui șir de elemente ale culturii tradiționale ale locuitorilor dintre Prut și Nistru. Un rol important în studiul etnografic al moldovenilor a avut includerea unei echipe de etnografi în cadrul expediției arheologice pruto-nistrene din 1956.

După Congresul XX al PCUS, istoriograf oficial al RSSM devine N.A. Mochov, iar în domeniul studiilor etnografice autoritatea principală îi va reveni lui V. Zelenčuk. După preluarea ștafetei de la generația postbelică prin articolul semnat în calitate de coautor împreună cu M. Salmanovič, V. Zelenčuk debutează cu un studiu independent în anul 1957, al cărui rezumat a fost publicat [Зеленчук 1957, стр. 7]. Acest rezumat prezintă originea ritualurilor nupțiale și funerare la moldoveni drept o formă evolutivă a tradițiilor antice romane și est-slave. În tradiția oricărui popor cele mai importante sărbători sunt legate de trei evenimente de cotitură în viața omului: nașterea, căsătoria și înmormântarea. Anume ritualurile ce însoțesc aceste evenimente păstrează elementele originale ale poporului din cele mai vechi timpuri, deseori precreștine. În lucrarea din anul 1959, pentru prima dată în istoriografia sovietică apare ideea unor tradiții comune româno-moldovenești, în contrapondere cu cele slave, în special ucrainene [Зеленчук 1959, стр. 4]. Încă o idee originală pentru școala sovietică, expusă în această lucrare, este că *vecinătatea* (*subl. n.*) de durată a diferitor etnii duce la crearea unor forme de cultură similare ori asemănătoare [Зеленчук 1959, стр. 4]. Este o abatere stranie de la direcția general acceptată de cercetare, cu atât mai mult că redactorul lucrării este cunoscutul cercetător, doctor în științe istorice, M.O. Kosven. Studiul lui V. Zelenčuk este printre puținele în care se recunoaște că etnografii și folcloriștii români, în secolul XIX – începutul secolului XX, au cules o cantitate enormă de material factologic de o valoare inestimabilă [Зеленчук 1959, стр. 5]. Încă un moment deosebit de important: pentru prima dată este pus la îndoială, deși puțin voalat, faptul că unele elemente ale tradițiilor moldovenești care își găsesc analogii în lumea slavă, de fapt, pot avea la origine obiceiurile antice ale romanilor și grecilor. Reieșind din informația adusă de N. Mochov, devin clare premisele care au dus la schimbările de accent în studiile apărute. Aceste disocieri au fost posibile datorită indicațiilor primite de la centru de colaborare cu savanții din țările socialiste (v. *supra*) [Мохов 1957, стр. 3].

V. Zelenčuk demonstrează că un șir de obiceiuri au ajuns la slavi din Antichitate anume prin intermediul moldovenilor, de exemplu Rusaliile [Зеленчук 1959, стр. 60]; este unul din puținele cazuri când se vorbea despre influențe reciproce. Un alt cercetător, T. Zlatkovskaia, în cadrul studiilor sale etnografice, definea tradiții tracice, paralele slave, dar nici într-un caz vreo legătură cu *rosalia* romanilor [Златковская 1979, стр. 106-126] (ca și în cazul *Crăciunului* și *Caloianului*). Părea a fi mai logică accentuarea sărbătorilor romane precreștine, care ar fi confirmat teza sovietică despre propagarea creștinismului la vlahi, cu toate acestea nu a fost acceptată. Motivația poate fi găsită în faptul că în acest caz „factorul roman” venea în concurență cu cel “slav”, ceea ce ar fi pus sub îndoială întregul sistem de argumentare promovat de școala sovietică de cercetare.

Studierea tradițiilor nupțiale la românii din Bucovina a semnalat caracterul persistent al simbolicii agrare. Majoritatea ritualurilor legate de acest eveniment țin de simbolul apei, grâului, pâinii și sării. Autorii afirmă că aceste tradiții sunt niște reminiscențe din substratul antic [Рикман, Змочию 1986, стр. 145-146].

Formarea tradițiilor și obiceiurilor la moldoveni a trecut prin câteva etape, considera V. Zelenčuk: etapa preistorică, etapa de influență a culturii greco-romane, în special romane, și etapa Evului Mediu timpuriu (din secolul VI p.Chr.) când au avut loc procese etnice slavo-moldovenești complexe. De fapt, autorul atenționează că aceste procese erau generale în Sud-Estul european, sau în zona balcano-dunăreană, deci anume în acest context pot fi privite similitudinile din culturile moldovenești, ucrainene etc. Totuși, sublinia V. Zelenčuk, tradițiile moldovenilor rămân originale, deosebindu-se de cele ale vecinilor [Зеленчук 1959, стр. 87-88].

Primele rapoarte privind activitatea pe teren a etnografilor au fost publicate în anul 1960 [Салманович 1960, стр. 12-22]. Spre deosebire de anul 1947, autorul găsește analogii în construcția și evoluția locuinței la moldoveni la ruși, ucraineni, polonezi, cehi, slovaci, sloveni, croați ș.a., la care sunt adăugați pentru prima dată și românii, cu remarca „împreună cu alte popoare ale bazinului balcano-dunărean” [Салманович 1960, стр. 20]. Ca o confirmare a impactului hotărârilor oficiale asupra cercetărilor științifice, vine concluzia finală a autorului, care evidențiază asemănarea locuințelor moldovenilor cu cele ale popoarelor învecinate din spațiul dintre Balcani și Nipru, iar referitor la complexitatea problemelor se afirmă că ele vor putea fi rezolvate prin colaborarea savanților sovietici și a celor din țările democrației populare [Салманович 1960, стр. 22], idei susținute și în studiul semnat de S. Boboc, care vedea elemente tracice, sud și est-slave [Бобок 1973].

Rapoartele privind studierea vestimentației populare în anii 1956-1958 [Зеленчук 1960, стр. 77-91] și a țesutului popular, studiat între anii 1957-1960 [Зеленчук 1961, стр. 57-66], au fost prezentate de V. Zelenčuk, care vedea în aceste studii o cale în definirea particularităților etnice,

care ar putea fi utilizate la rezolvarea problemelor de etnogeneză sau de istorie etnică. Analogiile sunt găsite, pentru prima dată, în România, în special în Moldova, Transilvania și Maramureș, dar piese similare, afirma el, existau și la ucraineni și beloruși [Зеленчук 1960, стр. 79]. Sunt primele cazuri în istoriografia sovietică când analogii pentru elementele etnice „moldovenești” se găsesc în primul rând în spațiul românesc și abia în al doilea rând, în cel slav. Mai mult decât atât, pieptarul (bunda, kâptar, chintari, cheptari), prezent și în mediul ucrainean, este considerat element specific culturii româno-moldovenești. În ce privește istoricul țesutului, autorul găsește un singur indiciu etnic care era legat, în opinia sa, de lumea slavă. Este vorba de credința că persoana care țese într-o zi de vineri o jignește pe Sfânta Parascheva sau Sfânta Vinere, un cult arhaic, precreștin.

Simptomatică pentru istoriografia sovietică, dotată cu metodologia marxistă, este apariția unor lucrări care numesc unele tradiții populare ca fiind *dăunătoare* (!) [Зеленчук, Лоскутова 1962]. Apare întrebarea: de când un cercetător etnograf este competent în stabilirea gradului de daună a unei tradiții și care sunt criteriile de apreciere? Mai ales că o bună parte din cercetătorii în domeniul respectiv erau străini comunității studiate. Implementarea tradițiilor sovietice a început după 1940, odată cu încercarea de a interzice tradițiile populare autohtone și creștine. În Bucovina de Nord, de exemplu, populația s-a opus acestor măsuri, grație nivelului său înalt de religiozitate [Вишневский 1986, стр. 118]. Deși procesul era dirijat și coordonat de organele de partid și de stat ale regiunii, fiind create comisii speciale care se ocupau nemijlocit de implementarea noilor sărbători și tradiții, rezultatele nu erau cele dorite [Вишневский 1986, стр. 119-120]. În anii '80, simțindu-se foarte bine pe picioare, reprezentanții istoriografiei sovietice recunoșteau că noile tradiții, mai bine spus practici, erau create nu de modul de viață al oamenilor sovietici ci de organele de partid și de stat, după care erau impuse populației. Era și normal că aceste intruziuni duceau la opoziția populației. Și aceasta se întâmpla într-o regiune permanent locuită „majoritar de populație slavă și care este unica autohtonă”¹³, populație care, conform istoriografiei sovietice, în întreaga sa istorie, a fost suprimată și ocupată de străini, în sfârșit li s-au împlinit toate visele: au fost eliberați de jugul străin, s-au reunit cu frații de sânge și tocmai acum opun rezistență distrugerii obiceiurilor.

Să urmărim factorul politic, care, până la moment, s-a prezentat drept determinant în investigațiile istoriografiei sovietice. Astfel, la 24-26 februarie 1971 a avut loc Congresul XIII al PCM, care a pus sarcina de intensificare a lucrului ideologic, se cerea ca acesta să aibă un caracter mai activ și mai ofensiv, fiind dus în toate direcțiile: politică, economică și culturală [Летопись 1976, стр. 596-598].

¹³ A se vedea Кожолянюк 1986, стр. 28. Se pretinde că la sfârșitul secolului XVIII ucrainenii constituiau 70% din populația Bucovinei de Nord, mai târziu au apărut aici moldovenii, iar la sfârșitul sec. XIX ori după 1918 – românii.

În 1972 V. Zelenčuk publică o lucrare care continuă cercetările principalelor tipuri de vestimentație tradițională la moldoveni. El constată existența unui număr variat de piese [Зеленчук 1972b, стр. 75-93]. Cu ajutorul vestimentației populare, determinată de climatul local, autorul explică particularitățile formării populației moldovenești, dar și legăturile cu cultura slavă timpurie. Deși comparațiile propuse vizează cu precădere popoarele din Uniunea Sovietică, mai rar sud-est-europene, totuși autorul recunoaște originea antică traco-dacică a unor componente vestimentare: căciuli, cămăși, tunici, brâie, opinci etc. [Зеленчук 1972b, стр. 76].

Dacă în studiile publicate în perioada precedentă V. Zelenčuk avea o poziție moderată, alt studiu publicat în officiosul CC al PCM tot în 1972 pune complet alte accente circumscrise hotărârilor Congresului XIII al PCM. Activitatea unui cercetător ar impune o anumită consecutivitate și continuitate în promovarea ideilor științifice, însă studiul din 1972 al acestui cercetător combate acest raționament [Зеленчук 1972a, стр. 29-36]. În primul rând, autorul revine la vechea teză de la sfârșitul anilor '40 că etnicismul poporului moldovenesc nu ar fi studiat suficient. Această teză este precedată de o definiție a noțiunii de națiune în care regăsim ideile din 1951 ale lui I. Stalin, și anume că națiunea ca entitate etnică reprezintă un organism social constituit pe baza relațiilor economice, limbii comune, conștiinței naționale, teritoriului unic, unor particularități ale culturii, traiului și facturii psihice.

Și aceasta concomitent cu discuțiile care se duceau în cercurile științifice de la Moscova despre conținutul noțiunii de etnos¹⁴. Următoarele afirmații din lucrare ridică alte întrebări, care păreau să fie deja depășite de istoriografia sovietică, datorită activității de circa 30 de ani. Spre exemplu, aflăm că strămoșii cei mai apropiați ai moldovenilor se numeau volohi, că din diferite surse se cunoaște că volohii populau în secolele IX-XIII un teritoriu mare, inclusiv regiunea Subcarpaților de Sud-Est, cursul inferior al Dunării, regiunile sud-estice și estice ale Peninsulei Balcanice. În secolul XIII, din mediul volohilor care populau Carpații de Est și de Sud-Est s-a format populația moldovenească, în secolele XIV-XV populația moldovenească s-a așezat cu traiul pe teritoriul dintre Prut și Nistru [Зеленчук 1972a, стр. 30-31]. Prin ce se explică necesitatea acestei reînțoarceri la demascarea „falsificărilor” istoricilor burghezi, dacă deja de circa 30 de ani părțile implicate în interpretarea originii românilor din secolul XIX, ungurii și românii, operau cu principiile metodologiei marxiste? Să fi fost un semnal că lucrul trebuia reluat de la început? Că drumul de cercetare ales nu s-a dovedit a fi cel necesar? Care sunt motivele revenirii la situația inițială? S-a ajuns la afirmații categorice pe care prudenta istoriografie sovietică, în acei ani, evita să le facă: că moldovenii de la răsărit de Prut nu și-au spus niciodată români, așa cum locuitorii

¹⁴ V. *supra* partea introductivă a lucrării.

Moldovei transprutene nu s-au numit români până la mijlocul secolul XIX, că folclorul moldovenesc cunoaște un singur nume etnic – moldoveni, sau teza despre eliberarea de către Rusia a cnezatului moldovenesc de sub asuprirea turcească [Зеленчук 1972a, стр. 31-32]. Cu atât mai stranie este afirmația că originea comună, destinele istorice comune au condiționat crearea, la moldoveni și români, a unor opere comune de folclor, intrate ca parte organică în patrimoniile naționale ale ambelor popoare. Concomitent contactele îndelungate și strânse din Antichitate ale moldovenilor cu rușii și ucrainenii au imprimat o serie de trăsături originale folclorului moldovenesc [Зеленчук 1972a, стр. 35].

În 1973 V. Zelenčuk, deja înarmat cu noile realizări ale științei, a căror lipsă o regreta în 1959, afirma negru pe alb că, în secolele XII-XIII, spațiul pruto-nistean era locuit de o populație puțin numeroasă și foarte eterogenă din punct de vedere etnic: ruși, ucraineni, polonezi, evrei, țigani, tătari, găgăuzi, bulgari ș.a., numai nu români. De ce? Dacă admitem că Moldova și Muntenia au fost locuite de o populație de diferite etnii, atunci existența a două țări vecine, pe parcursul a 600 de ani, ar fi însemnat obligatoriu anumite procese de migrare, deplasări de familii, măcar simple legături matrimoniale. Ele, însă, în viziunea autorului, nu există. Răspunsul este simplu: la fel cum administrația română, în perioada interbelică, vedea în populația majoritară a Basarabiei numai etnici români, tot așa și administrația sovietică i-a botezat peste noapte pe toți în moldoveni. Acest fapt, acoperit cu „vestimentații naționale”, nu servește decât ca un argument în plus că adevărul este cunoscut „de când lumea”. Deja letopisețele moldovenești precizau că țările române au fost deseori botezate și răsbotezate de străini cu diferite nume, dar populația autohtonă totdeauna a fost conștientă de originea sa romană. Cognomenul politic, administrativ nu trebuie opus celui etnic, fiindcă ele țin de două categorii diferite. Deosebit de elocvente, în acest context, sunt situațiile etnice create după destrămarea URSS și apariția unor formațiuni statale noi. V. Zelenčuk afirmă că, începând cu sfârșitul secolului XIII, demarează extinderea la est de Prut a unor grupuri de populație moldovenească formată în valea râurilor Moldova și Siret, care au început un proces de asimilare a populației slave care locuia aici [Зеленчук 1973a, стр. 6]. Cuvântul român, cu excepția menționării perioadei de „ocupație” românească (1918-1940/1941-1944), practic nu mai este pomenit.

Perioada de evidență etnică a populației din această regiune a coincis cu cea de războaie și schimbări dese ale puterii politice, creând la populația din zonă o caracteristică nouă de adaptare în scopul supraviețuirii, adaptare care deseori presupune acceptarea anumitor compromisuri, așa ca înscrierea în acte a numelor după forme străine și chiar a terminologiei etnice utilizate de noua administrație. Anume această capacitate de adaptare, deseori cu efecte negative, a permis supraviețuirea culturii și tradițiilor originale în zona respectivă, fapt menționat și de reprezentanții școlii sovietice [Зеленчук 1959, стр. 88]. Un model excepțional de astfel de adaptare, pe care

autorii sovietici din anii '50 ai secolului XX se străduiau să nu o observe, în contextul obiceiurilor de nuntă este redat în studiul efectuat de L.D. Loskutova [Лоскутова 1992, стр. 194-203].

La intersecția studiilor lingvistice și folclorice se situează antroponimia. Lucrarea recunoscută drept studiul de bază al antroponimiei moldovenești, efectuată prin corelarea numelor boierilor a fost editată în 1973 [Cosniceanu 1973]. Ipoteza înaintată de M. Cosniceanu că studierea etimologiei numelor ar putea oferi informație despre componența etnică este absolut neargumentată. Răspândirea creștinismului a unificat sistemul de antroponime la popoare absolut diferite. Studiile prezentate de M. Cosniceanu ofereau complet alt rezultat decât cel scontat de școala sovietică, și anume că Muntenia a fost supusă unui grad de slavizare mai puternic decât Moldova. În orice caz, așa reiese din informația oferită de Giovanni de Marini Poli [Călători străini 1971, p. 269-272], care enumera lista boierilor din cele două țări românești înainte de 1600, numiți băștinași ai țării (vezi *tabelul 2* [Косничяну 1973]).

Tabelul 2

Lista dregătorilor țărilor române după Giovanni de Marini Poli

Muntenia		Moldova	
		Albota	Radical băștinaș cu sufix slav
		Andrei, Androne	Nume grec
Borșa	Nume dat după felul de mâncare cunoscut și în Moldova		
		Caraman	Nume de origine turco-tătară
Chissari	-		
Dimitrie	Nume calendaristic venit prin filiera slavă		
Dan, Danciul, Dancul	Derivate provenite din limba slavă		
Dragomir	Nume preluat din limba slavă		
		Gheorghe	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
		Ieremia	Nume ebraic venit prin filiera slavă
Ioan, Ivan	Nume calendaristic venit prin filiera slavă	Ioan	Nume calendaristic venit prin filiera slavă
		Luca Stroici	Nume grec venit prin filiera slavă Nume de origine slavă
		Melisuan	-
Petru	Nume calendaristic venit prin filiera slavă		
Radul, Radu	Nume de origine slavă		
		Sava	Nume grec venit prin filiera slavă
Stroița	Nume de origine slavă	Vezi Stroici	
		Talpeș	-
		Ureche	-
Udriște	Derivat de la Andrei		
		Vartic	-
		Vasile	Nume calendaristic venit prin filiera

			slavă
Vintilă	-		
Vlad	Nume de origine slavă		
Wulso	-		

Asupra faptului că un număr mare de nume de origine calendaristică coincid în cele două limbi, română și rusă, au indicat și alți autori, spre exemplu È. Rikman [Рикман 1983а, стр. 210], fără însă a face presupunerea că ele ar avea primatul în limba slavă, de unde ar fi fost împrumutate de moldoveni. Numele pur rusești, insistă acest autor, au fost preluate de locuitorii Basarabiei numai după 1812. È. Rikman a efectuat studii antroponimice în anii '70 ai secolului XX în satul Tabani (r. Briceni), unde a constatat existența a 11 nume de familie (din 186), circa 6%, răspândite exclusiv în mediul moldovenesc, dintre care 6 sunt etnonime, 1 – nume de ocupație și 4 provin de la localități [Рикман 1980b, стр. 80-81].

Un loc aparte în cercetările folclorice au deținut studiile privind sărbătorile populare [Попович 1973, стр. 1-20]. Ju. Popovič, în rezumatul tezei sale de doctorat, scrisă sub conducerea lui V. Zelenčuk, și în monografia publicată în anul următor [Попович 1974], revine la formulările anilor '50. Prezintă importanța și complexitatea sărbătorilor și tradițiilor la moldoveni, el afirmă că, la comparația lor cu cele ale „vecinilor”, spre exemplu slavii, sunt depistate o mulțime de elemente comune [Попович 1973, стр. 1]. Alți vecini deja nu mai apar în lucrare. Revenind la problema ocupațiilor de bază ale moldovenilor, prin prisma folclorului, Ju. Popovič stabilește că obiceiurile de iarnă: Plugușorul, Semănatul, Sorcova, Moșii, au o legătură directă cu lucrările agricole și cultul pâinii [a se vedea și Рикман 1983b, стр. 89-98]. Cu toate că originile mai multor sărbători sau obiceiuri sunt descoperite încă în epoca fierului la traci și apoi la romani în cultul taurului, focului sau al soarelui, autorul datează începutul acestor sărbători cu secolele XVIII-XIX [Попович 1973, стр. 6].

În același context al legăturii oamenilor cu pământul născător de viață se înscriu și ritualurile de jertfire a mielului la moldoveni de ziua Sfântului Gheorghe, trăsătură caracteristică romanicilor de răsărit și slavilor sudici, dar care lipsește la slavii de vest și est. Scurgerea sângelui și punerea oaselor într-o anumită poziție în groapă prezintă reminiscențe ale cultelor arhaice [Фуртуна 1986, стр. 161-162].

Studierea tradițiilor populare la locuitorii care se defineau drept moldoveni, în special a sărbătorilor de iarnă, a adus rezultate bogate referitor la elementele etnice participante la fondarea acestui aspect al culturii. Autorul studiului, Ju. Popovič, s-a arătat mirat de utilizarea largă a denumirii de „plugușor” și crede că mai corect ar fi de spus „urătură”, căci este mai larg răspândită [Попович 1974, стр. 9]. Probabil, el dorea să estompeze rolul important deținut de agricultură în

semiotica sărbătorilor și legătura lor cu tradițiile din perioada dominației romane. Una dintre cele mai vehiculate argumentări în literatura de specialitate este apartenența la fondul lingvistic slav al cuvântului ce denumește sărbătoarea Crăciunului. Cu toate că pe parcursul mai multor pagini, Ju. Popovič arată analogiile Crăciunului cu sărbătorile de iarnă ale romanilor și grecilor, totuși concluzia sa este că acest termen este de origine slavă și a ajuns în Europa de Sud-Est prin intermediul bulgarilor. Iar consonanța cu *creatione* este întâmplătoare și nu are o bază istorică comună [Попович 1974, стр. 144], cuvântul *crăciun* fiind preluat de moldoveni din limba slavă veche – *craciun*, prin intermediul bulgarilor: autorul nu explică contextul utilizării acestui termen la vechii slavi. În dorința de originalitate, Ju. Popovič uită și de varianta de interpretare propusă de lingvistul V.F. Șișmarev, care, în comunicarea din 1951 publicată în 1953, găsea originea acestui cuvânt în latinescul *calatione* – convocare a poporului la o adunare [Шишмарев 1953, стр. 91]. Studiarea sărbătorilor de iarnă la moldoveni de către Ju. Popovič demonstrează orientarea ritualurilor pentru asigurarea roadei agricole, a progeniturilor la animale și a sănătății la oameni. Se constată influența slabă a creștinismului asupra ritualurilor, prevalând magia, fetișismul, zoolatria, elemente de totemism și cultul morților [Попович 1974, стр. 149].

Studiul prezentat mai sus denotă o răspândire principal majoritară a tradițiilor legate de agricultură, care au origini în perioada tracică. În calendarul popular numele a trei luni din an au la bază denumiri romane clare: făurar (februarie), mărțișor (martie) și prier (aprilie), celelalte, majoritatea, țin de lucrările câmpului. Astfel de tradiții nu puteau fi menținute de o comunitate care a trecut la un mod de viață absolut nesedentar. Deși Ju. Popovič afirmă că există unele analogii ale sărbătorilor moldovenești la alte popoare învecinate, atât aceste tradiții, cât și vecinii nu au fost menționați, probabil pentru a nu fi creată situația de a prezenta și specificul fiecărei comunități. În încheiere din nou se revine la prezentarea a două etape de asimilare a sărbătorilor slave de către populația romanizată.

Anumite „note disonante” au apărut în studiul semnat de V. Zelenčuk și Ju. Popovič în 1974. Caloianului i-a fost demonstrată originea tracică, deși autorii au încercat să estompeze acest fapt venind cu informația că sărbători similare au fost răspândite în Europa la o anumită etapă istorică și făcând comparație numai cu fenomenul similar din lumea slavă [Зеленчук, Попович 1974, стр. 1-18]. După ce afirmă că denumirea de Caloian a fost preluată din mediul slav, tot ei menționează că la romani sărbătoarea similară era legată de manifestarea lui „Caianus” [Зеленчук, Попович 1974, стр. 6]. În cazul de față avem o continuitate în modul de tratare a sărbătorilor, spre exemplu a Crăciunului. Ulterior, È. Rikman va demonstra că obiceiuri similare au fost descrise în diverse regiuni din Balcani până în Caucazul de Nord, fără a avea origini comune [Рикман 1984, стр. 35].

Mai mult decât atât, tot E. Rikman va emite ipoteze că anumite elemente de folclor au fost preluate de ucraineni de la moldoveni, ca de exemplu tradiția „căluțului” [Рикман 1978b, стр. 219].

Studierea ritualurilor legate de cultul pâinii la moldoveni a fost efectuată de E. Rikman. Reieșind din premisa că, în secolele XVII-XVIII, în gospodăria moldovenilor, predomina creșterea vitelor, el a ajuns la concluzia că pâinea s-a impus în ritualuri doar către secolul XIX. Cu toate acestea, E. Rikman observă în sacralizarea pâinii elemente pre și paleocreștine, de exemplu: elemente de inițiere, copacul vieții, simbolistica șarpelui ca semn al fertilității, cu putere estetică, emoțională și socială deosebită [Рикман 1983b, стр. 96-97]. Autorul respectiv nici nu încearcă să reconstituie elementele care au premers pâinea în ritualuri și au adus mesajul sacru străvechi până în secolul XIX. Fiindcă ele nici nu există, fiindcă pâinea a jucat în viața romanicilor de răsărit un rol deosebit, în special odată cu răspândirea creștinismului în primele secole ale erei noastre. Însăși noțiunea de pâine fiind de origine latină.

Ideile propuse de școala sovietică deseori se combat reciproc. Astfel, în urma cercetării tradițiilor și obiceiurilor de ocrotire a roadei unii autori au observat prezența, în majoritatea acestora, a unor credințe magico-păgâne (precreștine), care cu timpul au fost adaptate la monoteismul creștin [Хынку-Тентюк 1992, стр. 190]. Prima concluzie care se impune din acest studiu este, în primul rând, răspândirea largă a agriculturii în acest spațiu din timpurile – folosind termenul preferat de autor – „precreștine”. Cea de-a doua este autohtonismul tradițiilor, care se deosebesc de cele ale popoarelor slave vecine.

Legătura dintre cultele magice (de exemplu al șarpelui) și cultul pâinii a fost analizată în cazul romanicilor de est și al slavilor de sud de T. Zlatkovskaia [Златковская 1977, стр. 185-202].

La împlinirea a 50 de ani de la fondarea RASSM realizările școlii sovietice în domeniul investigațiilor etnografice au fost prezentate într-un studiu separat [Зеленчук 1974, стр. 3-12]. După cum arată materialul prezentat, din 1954 rolul principal în studierea problemelor etnografice l-a jucat V. Zelenčuk. Primul cercetător din perioada postbelică a fost M. Salmanovič, care nu mai este învinuit de „influențe marriste”, iar un articol omagial trebuia să pună accent pe realizări și factori pozitivi. Este remarcată activitatea lui I. Hâncu, N. Demčenko, Gh. Fedorov, începutul activității lui E. Stanču, E. Postolachi, E. Rikman. Studiile etnografice erau deseori puse în discuție în cadrul Consiliului științific „Relațiilor slavo-volohe și formarea poporului moldovenesc”, la ședințele căruia au prezentat comunicări L. Loskutova și Ju. Popovič [Зеленчук 1974, стр. 10]. Activitatea de mai mulți ani a etnografilor va fi reflectată în planificata la acel moment monografie „Moldovenii”.

Sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează prin apariția unor studii de sinteză sau axate pe probleme generale ale istoriei etnice a moldovenilor. În anul 1977 a apărut lucrarea promisă de V. Zelenčuk în 1974 [Молдоване, 1977].

Volumul a fost recenzat de V. Kozlov, care preciza că apariția unor astfel de volume are nu numai importanță științifică, ci și ideologică, fiind apreciată drept o etapă în dezvoltarea științei istorice și etnografice în RSSM [Козлов 1978, стр. 175-178]. Studiul din 1977 prezintă o descriere problematizată a evoluției comunităților etnice studiate. Între componentele etnice ale culturii Sântana de Mureș-Černjachov V. Zelenčuk îi enumera pe carpi, geți, sarmați și slavi, care au fost supuși unei puternice influențe din partea lumii provincial-romanice, iar cultura acestora își găsește asemănare în cea slavă din secolele VI-VII p.Chr.; romanizarea a afectat doar teritoriul provinciilor romane; rolul principal în formarea moldovenilor l-au jucat slavii care apar în această regiune în secolul al VI-lea; regiunea sud-carpatică a fost influențată de cultura Țaratului Bulgar, iar cea est-carpatică de cea a cnezatului de Kiev și Halici; diferențierea populațiilor moldovenească și munteană, care a avut loc în secolele XII-XIV, este stabilită în baza lucrării lui M. Sergievskij [Молдоване, 1977, стр. 14-26]. Lucrarea respectivă nu a contribuit cu nimic nou la ideile deja acceptate de istoriografia sovietică, fiind o prezentare a versiunii oficiale de interpretare a evenimentelor etno-culturale de la nord de Dunăre în mileniul I – începutul mileniului II p.Chr. Opiniile lui V. Zelenčuk referitor la problemele demografice și procesele etnice din regiune au fost expuse în lucrarea din 1979 [Зеленчук 1979; a se vedea și recenzia: Рикман 1981, стр. 270-271].

Pentru studierea folclorului, în URSS, se creau, ca și în cazul altor domenii, anumite zone de investigație. Spațiul de la apus de râul Nistru a fost inclus, grație amplasamentului său geografic, într-o zonă ruso-ucraineano-moldovenească. Delimitarea zonală implica de la sine existența unor anumite elemente comune, iar dacă ele nu existau, atunci trebuiau *găsite*.

Un studiu general asupra acestor relații a fost realizat de V. Gacak, în care se argumentează importanța acestor zone și rezultatele deosebite obținute de școala sovietică de cercetare prin această metodă. Drept argumente erau aduse studiile deja apărute despre folclorul popoarelor baltice, turcice, iraniene etc. [Гацак 1975, стр. 4]. V. Gacak se face a uita că, deși teoria sovietică despre formarea poporului moldovenesc atribuia slavilor un loc important, nu s-a reușit niciodată să se demonstreze rolul exclusiv al slavilor la vreo etapă anumită. Moldovenii sunt recunoscuți drept un popor romanic, descendent lingvistic din familia de limbi romanice, deci baza folclorică determinantă a poporului nu este identică cu cea a slavilor de răsărit. Primii sunt de origine tracică, supuși unor influențe puternice în epoca antică din partea grecilor și apoi a romanilor, parțial incluși în componența Imperiului Roman, asupra lor s-a răsfrânt Edictul de cetățenie al împăratului Caracala, aveau forme statale și cunoștințe urbanistice cel târziu din secolul I a.Chr., la care se

adaugă și aderarea la creștinism din perioada sa timpurie de răspândire. Și grupurile etnice slave, la care protourbanismul apare doar la sfârșitul mileniului I p.Chr., iar creștinismul este oficializat, dar nu și practicat masiv, în 988. Prin urmare, este vorba de două lumi total diferite. Cu toate acestea, vecinătatea de lungă durată și-a lăsat amprenta în domeniul importurilor de elemente folclorice, tradiții etc., cel puțin prin factorul căsătoriilor mixte, asupra cărora școala sovietică insistă foarte puțin. Datele statistice fixează un indice ridicat, până la 25%, al căsătoriilor mixte, în special în orașele Moldovei, în general fiind constatată o atitudine pozitivă față de căsătoriile mixte la 90% din orășeni și 80% din locuitorii satelor [Бромлей 1983, стр. 355, 370].

Buletinul „Moldovenii”, editat la Leningrad în 1980, semnat de Kalašnikova N., este un caz tipic de preluare oarbă a unor idei fixe. Romanicii de răsărit, care au venit în regiunile est-carpătice, au întâlnit o populație slavă, pe care (caz unic ! – S.M.) au reușit s-o romanizeze. Cu toate acestea, autorul conchide că, în secolele IX-XIII, aceste pământuri intrau în componența Rusiei Kievene și a cnezatului Halici [Калашникова 1980, стр. 3]. În secolul XIII aceste regiuni sunt supuse invaziei tătaro-mongolilor, iar în 1352 ungurii organizează regiunea militară „Moldova”. Și către secolele XIII-XIV apare populația moldovenească, care i-a înglobat (și aici autorul intervine cu elemente originale) pe slavii de răsărit, pecenegii și alanii care trăiau în spațiul pruto-nistrean. De unde ei au apărut, dacă în perioada precedentă autoarea nu îi menționează.

Romanicii de răsărit au prezentat o enigmă pentru cercetători din mai multe motive: perpetuarea unei limbi romanice într-o mare slavă și apariția lor relativ târzie pe arena istorică (secolele XI-XII) [Кобычев 1984, стр. 82]. Explicarea primului aspect prin procesul de romanizare era considerată insuficient de argumentată de unii cercetători sovietici, dat fiind timpul relativ scurt de existență a provinciei romane Dacia. Anumite precizări, după părerea lui V. Kobyčev, necesita și faptul definirii romanicilor drept un popor de păstori, pe când și romanii, și dacii erau agricultori. Toate aceste disensiuni ar dispărea, considera autorul respectiv, dacă se va admite că purtători ai limbii romanice la Dunărea de Jos au fost celții, care, timp îndelungat, au locuit în Gallia Cisalpină. În favoarea acestei supoziții ar veni și noțiunea de *vlah*, care s-ar trage etimologic de la denumirea tribului celtic al volkilor (*volk*) [Кобычев 1984, стр. 82-83].

În anul 1982 V. Zelenčuk propunea reluarea discuției privind rolul migrațiilor celților în secolul III a.Chr. în spațiul carpato-balcanic și influența lor asupra procesului de formare a romanicilor de răsărit. La acestea se adaugă necesitatea unei atenții sporite asupra procesului de trecere de la modul seminomad de viață la cel sedentar. Și totuși, poporul voloh s-a format în urma unor contacte îndelungate între populația romanizată și slavi [Зеленчук 1982, стр. 27-28]. Obiectivul care se impunea la acel moment era studierea mai atentă a izvoarelor arheologice, etnografice și lingvistice, care trebuiau să permită depășirea teoriilor „autohtonă” și „migraționistă”.

Unul dintre ultimele studii de prezentare a “etnogenezei moldovenilor” a apărut în 1983 în cunoscuta culegere „Расы и народы” [Рикман 1983а, стр. 207-216], urmat de câteva articole semnate de È. Rikman [Рикман 1983b, стр. 89-98; Рикман 1984, стр. 29-36]. În linii majore, aceasta este o sinteză a realizărilor școlii sovietice în problema istoriei etnice a moldovenilor, având drept autor o persoană care poate fi încadrată în categoria de savanți cu opinii moderate. El este adeptul teoriei că moldovenii s-ar fi format inițial de la triburile tracilor de nord supuse romanizării pe teritoriile provinciilor romane Dacia și Moesia Inferior în prima jumătate a mileniului I p.Chr. Ulterior, asupra acestei entități etnice au exercitat o influență mare triburile slavilor de sud și de răsărit. În urma acestui proces s-a format etnia volohă către secolul IX – strămoșii comuni ai moldovenilor, românilor și altor romanici de răsărit. Primele monumente arheologice care pot fi atribuite cu certitudine moldovenilor datează din secolul XIV. Un factor important, evidențiază autorul, în formarea moldovenilor a fost procesul de schimbare a locului de trai al romanicilor de răsărit din regiunea Carpaților spre răsărit. Savanții sovietici cred că, în frontierele cnezatului medieval, s-a format poporul moldovenesc, în frontierele guberniei Basarabia – națiunea burgheză moldovenească, iar după victoria revoluției proletare în Rusia a început să se formeze națiunea socialistă moldovenească, proces care s-a încheiat după cea de-a doua conflagrație mondială [Рикман 1983а, стр. 207].

Idei “originale” referitor la formarea poporului romanic de răsărit, în cazul de față moldovenesc, sunt prezentate în volumul enciclopedic „Страны и народы” [Страны и народы 1984], compartimentul respectiv fiind semnat de V.S. Zelenčuk, I.A. Krupenikov, V.E. Proca. Acești autori afirmă că teritoriile viitorului cnezat al Moldovei nu au fost încadrate în componența Imperiului Roman și, prin urmare, au avut de suportat un grad slab de romanizare. În schimb, un loc important în formarea romanicilor de est au jucat triburile slavilor vechi, care apar în această regiune (nu se știe de unde – *S.M.*) în secolul VI. Contactele de secole dintre slavi și așa-numiții traci romanizați au dus la formarea unei comunități etnice noi – a volohilor. Acești volohi, cunoscuți în izvoare sub diferite nume derivate de la vlahi (valahi, vlahi, blehi, olahi, mavrovlahi), s-au extins pe un teritoriu larg de la nordul Peninsulei Balcanice până la Carpați, inclusiv Epirul, Thesalia, Macedonia. În secolul XII numărul volohilor din regiunea Carpaților a început să crească rapid, dar nu numai din cauza sporului natural, ci și din cauza migrațiilor populației volohe de la sud de Balcani. Aceste grupe etnice includeau în sine diverse componente etnice romanizate. Cu timpul termenul voloh și-a pierdut esența de determinant etnic, devenind unul social. Diferențele geografice au stat la baza creării unor entități romanice diferite: moldoveni și munteni. Caracterile particulare ale moldovenilor au fost determinate și de contactele de durată cu triburile slave de răsărit din cnezatul Halici – rutenii. Moldovenii, extinzându-se pe teritoriul Bucovinei, au asimilat

triburile slavilor din aceste regiuni, fapt documentat prin toponimică și hidronimică. În secolele X-XIII spațiul pruto-nistean a fost parte componentă a statului vechi rus, iar apoi a cnezatelor Halici și Halici-Volânia. Elemente ale culturii slave împrumutate de moldoveni sunt tipuri de vestimentație și locuințe, obiceiuri și tradiții calendaristice și familiale [Страны и народы 1984, стр. 306-307].

Etnografia sovietică prezintă o disciplină puternic ancorată în problematica deceniilor precedente. Dacă, pe lângă importantul material faptic acumulat, școala sovietică ar fi continuat să se deschidă spre confruntările exterioare și să dobândească autonomie intelectuală, atunci ea ar fi câștigat un loc de cinste în cadrul comunității antropologice internaționale [Bonte, Izard, Lenclud 1999, p. 689].

Așadar, investigațiile etnofolclorice au urmat scopul nedeclarat de a demonstra procesul formării poporului moldovenesc prin simbioza slavilor de răsărit cu volohii, inventându-se argumente de ordin etnografic și folcloric, subliniindu-se îndeosebi rolul progresist al slavilor.

§ 2. Investigații lingvistice

A doua jumătate a secolului XX a fost perioada când se insista ca procesele etnice desfășurate pe parcursul mileniului I p.Chr. să fie cercetate numai printr-o prismă multidisciplinară. Prin activitatea arheologilor, etnografilor, lingviștilor, istoricilor erau acumulate informații bogate, care necesitau o analiză minuțioasă, dar și o corelare a rezultatelor acestor studii. Interpretarea etnică a vestigiilor descoperite de arheologi rămâne a fi una din problemele centrale pentru studiile protoistorice, dar și una dintre cele mai discutabile. Este un fapt care nu poate fi pus la îndoială, fiind subliniat de mai mulți cercetători [Spre exemplu: Niculescu 1997, p. 63]. Existau însă și păreri că arheologia nici singură, nici în colaborare cu alte discipline nu poate să rezolve probleme de etnogeneză și apartenență etnică, acestea fiind emise în special de lingviști [Филин 1962, стр. 75-76].

Studiile lingvistice în contextul problemei „formării poporului moldovenesc”, în istoriografia sovietică postbelică, aveau o însemnătate deosebită grație rolului acordat limbii în procesul de constituire a popoarelor în definiția formulată de I. Stalin despre etnos. Dar și din cauza penuriei izvoarelor arheologice la începutul studierii problemelor etnice. Reieșind din aceste considerente, în problema „formării poporului moldovenesc” au fost trasate câteva direcții principale de studiere: originea denumirilor uneltelor, formarea și evoluția sistemului toponimic, studii antroponimice etc.

Prima sinteză despre moldoveni a fost efectuată anume sub aspect lingvistic, având ca eșantion de cercetare satele moldovenești din RASSM [Сергиевский 1936]. M. Sergievskij, pe baza cercetărilor lui Al. Philippide, ajunge la concluzia că trebuie de pus problema caracterului istoric și lingvistic separat al moldovenilor și valahilor, iar studiul graiurilor din Bucovina, Basarabia și Moldova ar demonstra existența unei limbi moldovenești, care, în secolul XVII, a aderat la limba literară formată în Valahia [Сергиевский 1936, стр. 64].

Către anul 1951 majoritatea cercetătorilor sovietici nu mai puneau la îndoială caracterul romanic al structurii gramaticale și al fondului lingvistic al *limbii moldovenești* [Пиотровский 1951, стр. 85].

Una din direcțiile de cercetare a fost definită ca stabilirea legăturii dintre datele lingvistice și vestigiile istorice despre raporturile slavilor cu *strămoșii moldovenilor*, cum îi numește cu prudență R.G. Piotrovskij. O altă direcție era completarea materialului istoric cu datele pe care le puteau oferi studiile lingvistice [Пиотровский 1951, стр. 85].

Studiile savanților sovietici cu privire la termenii legați de gospodăria agricolă în limba moldovenească au arătat originea slavă a acestora (boroană, brazdă, coasă, ovăz, plug, snop, greblă etc.), fiind făcută concluzia despre trecerea daco-romanilor la viața sedentară sub influența slavilor,

după care ei încep să se ocupe și cu grădinăritul (răsadă, boabă, morcov, sfeclă, hrean) și creșterea păsărilor (gânsac, găscă, cucuș, rață). Tot ca fiind de origine slavă a fost apreciată terminologia din meșteșuguri și comerț (ciocan, clește, topor, nicovală, pilă, teslă, cojocar, stoler, târg, târgoveț), precum și termenii ce vizează procesele de muncă (a munci, a târgui, a se hrăni) [Пиотровский 1951, стр. 88-89].

Același fenomen a fost atestat de cercetătorii sovietici în sfera terminologiei militare (crai, vodă, răscoală, rob, slugă, pușcă, sabie, viteaz, război) și religioase. Ultimul lucru era deosebit de important, dat fiind faptul că servea drept contraargument la teoria acceptării de către romanici a religiei creștine într-o perioadă anterioară acceptării creștinismului de către slavi. Astfel, dacă cele mai simple cuvinte erau de origine latină (cruce, creștin, a se ruga), cele de formare a ritualului creștin erau slavone (duhovnic, mucenic, vladăcă, shimnic, a blagoslovi, a se căi, icoană, molitvă, post, taină, troiță, praznic) [Пиотровский 1951, стр. 89].

Trebuie de menționat că această categorie de noțiuni (ale ritualurilor creștine) a avut un caracter general balcanic, ele fiind incluse și în alte limbi, spre exemplu în limba maghiară: kereszt = cruce, pap = preot, szent = sfânt, vecsernye = vecernie etc. [Spinei 1996, p. 47]. Procese identice aveau loc și în domeniul culturii prin filiera sud-slavă ortodoxă (cerneală, a citi, a povesti, poveste, predoslovie, pricină etc.) [Пиотровский 1951, стр. 89]. V. Šišmarev credea că terminologia creștină în limba romanicilor este de origine estică, și nu greco-bulgară [Шишмарев 1953, стр. 91].

Un alt factor al influenței, conform istoriografiei sovietice, au fost calchierile, acestea fiind foarte des întâlnite în documentele medievale moldovenești, dar și muntenești din secolele XVI-XVII (carte în sens de scrisoare, lume în sens de lumină, dar și univers, parte – fragment și țară, vită – de la viață a trecut în animal etc.) [Пиотровский 1951, стр. 90]. Exemplele nu au fost selectate cel mai reușit, deoarece carte (*charta*) însemna în latină foaie scrisă, deci și scrisoare, *vita* însemna viață, iar *vitulum* – pui de animal, *pars* – avea sens în latină și de parte, dar și de regiune, ținut etc. [DLR 1962].

În urma studiilor lingvistice efectuate, Piotrovskij R.G. observă o conviețuire de durată a slavilor cu romanicii în cadrul unor comunități unice, fapt care a dus la bilingvism – utilizarea atât a limbii slave cât și a limbii latine vulgare [Пиотровский 1951, стр. 90].

Astfel, analiza anumitor aspecte poate da o atribuire etnică complet diferită. În acest context intervin și ideile din lucrarea semnată de I. Stalin amintită anterior, în care se menționa că din amestecul a două limbi una, de obicei, iese învingătoare păstrând structura sa gramaticală, lexicul de bază și continuă să se dezvolte după legile sale interne, iar a două limbă dispare treptat [Сталин 1951, стр. 29-30]. Concepția lui Stalin combătea teoria școlii marriste, care afirma că amestecul a

două sau mai multe limbi poate genera o limbă nouă, deosebită complet de cele pe care le avea la bază [apud Третьяков 1953b, стр. 19-50].

Rolul studiilor lingvistice a sporit enorm în anii '50, în perioada de defăimare a școlii marxiste, după apariția unor lucrări semnate de I. Stalin, în care se postula că limba este caracteristica cea mai clară și evidentă a unui sau altui trib, poporație sau națiune [Сталин 1951, стр. 21]. Se promova ideea necesității unui studiu interdisciplinar al etnosurilor, afirmându-se că arheologia nu poate de una singură să răspundă pe deplin la probleme etnogenetice și numai studiile complexe lingvistice, arheologice, istorice și etnografice pot rezolva aceste probleme [Удальцов 1953, стр. 13]. La temelia cercetărilor etnogenetice, în anul 1953, se propunea să se pună ideea despre un popor purtător al „limbii-bază”, care, odată cu extinderea teritorială, asimilează lingvistic popoarele învinse [Удальцов 1953, стр. 18].

Drept răspuns la lucrarea lui I. Stalin, la 3-7 decembrie 1951, la Chișinău a avut loc o conferință comună a Institutului de Lingvistică al AȘ a URSS și a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS. Comunicările de la această conferință au fost publicate în anul 1953 într-o lucrare colectivă menită să dea răspuns la mai multe probleme legate de limba moldovenească [ВМЯ 1953], iar dezbaterile au fost publicate fragmentar mult mai târziu de Gh. Negru [Negru 2000, p. 37-38]. Se dorea un studiu de analiză a lingvisticii moldovenești și de trasare a unor direcții de cercetare pe viitor. În lucrare și-au prezentat opiniile B.A. Serebrennikov [Серебренников 1953, стр. 34-53], D.E. Michal'ci [Михальчи 1953, стр. 54-72], V.F. Șișmarev [Шишмарев 1953, стр. 73-120], R.A. Budagov [Будагов 1953, стр. 121-134], R.G. Piotrovskij [Пiotровский 1953, стр. 135-149], S.B. Bernštejn [Бернштейн 1953, стр. 150-158], I.D. Ćeban [Чебан 1953, стр. 159-182], N.G. Corlăteanu et al. [Корлэтяну 1953, стр. 183-206]. În continuare vom atrage atenție la aspectele care vor fi utilizate ulterior drept argumente în studiile legate de problema proceselor etno-culturale din secolele II-XIV.

Ideile care se cer a fi reținute la B. Serebrennikov sunt cele legate de faptul că existența unor cuvinte cu consonanță identică sau apropiată, în diferite părți ale globului terestru, nu vorbește în mod obligatoriu despre rudenia acestor limbi, deoarece cuvintele pot fi împrumutate [Серебренников 1953, стр. 37]. Autorul insistă că limba moldovenească a fost pe timpuri un dialect al limbii-baze daco-romane. Ulterior, în anumite condiții istorice, ea s-a transformat într-o limbă independentă națională, datorită existenței separate de română și influenței limbilor slave, în primul rând a limbii ruse. În perfecționarea sa limba literară moldovenească nu trebuie să se îngrădească de influențele limbii ruse, precum și, într-o anumită măsură, de realizările limbii frățești române [Серебренников 1953, стр. 47-51]. Toate argumentele utilizate de autor țin să demonstreze originea daco-latină a limbii moldovenești și, în niciun caz, nu o opun românei, deși în concluzie se

lasă de înțeles că e vorba de două limbi, apărute ca urmare a unei evoluții politice separate de durată.

Cercetătorul D. Michal'ci acceptă existența limbii moldovenești ca fapt deja argumentat grație lucrărilor lui M. Sergievskij, dând dovadă de lipsă de criticism, deoarece tot el afirmă că studiile lui M. Sergievskij s-au bazat pe realitatea din stânga Nistrului. O regiune care nu a fost arealul de formare a poporului și care a fost colonizată cu moldoveni în ultima etapă a extinderii lor teritoriale. D. Michal'ci a criticat aspru volumul editat în 1951 de Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al FM a AȘ a URSS [ВМЯСРС, 1951] pentru rudimentele marriste. Autorul considera că astfel de interpretări au dus la frânarea dezvoltării limbii și studierii ei și la ruperea oricăror legături cu alte centre universitare, inclusiv din Moldova de peste Prut (în contextul problemei dialectului moldovenesc al limbii române).

La conferință a fost pus în discuție și comportamentul arogant, la ședințele Consiliului științific al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură din 1950, al lui I.D. Čeban, care a declarat că limba moldovenească este o limbă slavă, iar recunoașterea ei drept romanică este o tendință periculoasă [Аруд: Михальчи 1953, стр. 58].

„Părintele” studiilor romanistice din URSS, V. Šišmarev, afirma în mod convingător că elementele slave au intrat în limba romanică din Peninsula Balcanică de foarte mult timp și penetrarea lor continuă, dar ca limbă ea se formase până atunci. Întrebările puse de V. Šišmarev sunt foarte logice: utilizarea cuvântului slav *nisip* înseamnă oare că despre nisip s-a aflat de la slavi? Înlocuirea cuvântului latin *aratru* prin slavonul *plug* nu va indica niciodată că populația balcanică nu a cunoscut anterior plugul și că practica exclusiv păstoritul, de altfel cum se va explica verbul *ara*? Și lista continuă: omăt (ucr.) – zăpadă (slav.) – nea (latin.); lista numelor de rude e de origine latină, dar *nevastă* e cuvânt slav; denumirile cifrelor sunt de origine latină, dar *o sută* e de origine slavă etc. [Шишмарев 1953, стр. 76-77]. Concluzia lui V. Šišmarev este că nicio analogie slavă nu poate transforma o limba romanică într-o limbă romano-slavă. V. Šišmarev mai afirma că contactele a două limbi nu duc la formarea unei a treia limbi, nu are loc amestecarea lor, ci numai depunerea unor elemente, și deseori nu a celor esențiale, în limba învingătoare [Шишмарев 1953, стр. 84, 89]. Grupa balcano-romanică s-a separat de alte limbi romanice nu din cauza slavonismelor, ci din cauza acelor schimbări care au avut loc în fondul de cuvinte și structura gramaticală după ruperea legăturilor cu partea de vest a Imperiului Roman. Cu prudență, V. Šišmarev, nu utilizează termenul de „limbă moldovenească”, doar în concluzie numește moldovenească limba tinerei națiuni moldovenești socialiste [Шишмарев 1953, стр. 120].

În susținerea ideilor expuse de V. Šišmarev vin studiile semnate de R. Budagov [Будагов 1953, стр. 121] și S. Bernštejn [Бернштейн 1953, стр. 150], în care se afirmă că limba

moldovenească trebuie atribuită, fără drept de apel, la limbile romanice, deoarece structura ei gramaticală și lexicul de bază sunt romanice.

Articolul semnat de R. Piotrovskij în culegerea respectivă nu se deosebește de lucrările sale precedente [Пютровский 1953, стр. 135-149], care au fost combătute în aceeași culegere [Шишмарев 1953, стр. 73-120], această situație fiind descrisă de unul din participanții la discuție [Бернштейн 1953, стр. 151]. În insistența sa, se strecoară unele idei care nu ar fi fost posibil să apară la cercetători veniți de la Moscova, spre exemplu că până în secolele XIII-XIV limbile română și moldovenească erau practic imposibil de a fi separate, ele fiind dialecte ale unei limbi daco-romane, sau etimologia unor cuvinte slave apărute în limba romanicilor, care este departe de adevăr, sau cele legate de cunoașterea agriculturii de romanici de la slavi etc. [Пютровский 1953, стр. 136, 138]. Deosebit de sugestiv prezintă situația din lingvistica moldovenească articolul semnat de I.D. Čeban, în special la capitolul încăpățănării pseudointelectuale, aducând aminte de sindromul țăranului ajuns la putere [Чебан 1953, стр. 159-182]. Doar un citat, care explică lipsa comentariilor la această tipăritură: „Sau, de exemplu, pentru ce de utilizat: șomaj, definiție, tentacul, alianță, celulă, premisă, ordin, sentință, interogatoriu... când cu mult mai înțelese și mai aproape sunt cuvintele din limba rusă: bezrabotița, opredelenie, șciupalțe, soiuz, cletca, predposîlca, pricaz, prigovor, dopros și altele?” [Чебан 1953, стр. 178].

În anii '60, una din problemele larg dezbătute privind relațiile dintre romanicii de est și slavi a fost problema originii denumirilor uneltelor. Aceste denumiri, în corelare cu originea etnică a populației care folosește terminologia în cauză, au stârnit o discuție aprinsă, ea fiind materializată prin studii semnate de V. Sorbală [Сорбалэ 1963], N. Demčenko [Демченко 1963, стр. 93-94; Демченко 1964a; Демченко 1964b, стр. 35-61; Демченко 1967, стр. 107-109] și V. Pavel [Павел 1964, стр. 64; Павел 1978, стр. 217-235]. Unii istorici sovietici, spre exemplu V. Šišmarev, înțelegeau foarte bine că utilizarea unui anumit termen nu indică în mod obligatoriu că obiectul definit prin termenul în cauză a fost preluat de la populația care vorbește limba căreia îi aparține termenul, fapt evidențiat încă la 1953 [Шишмарев 1953, стр. 76]. În același timp, s-a demonstrat, chiar de unii reprezentanți ai școlii sovietice, că utilizarea anumitor tipuri de unelte agricole era legată în primul rând de condițiile geografice, și plugul slavilor din regiunea Ladogăi diferă enorm de plugul folosit de slavii din reg. Chmelnick [Миролубов 1977, стр. 64]. Cu atât mai stranie pare reiterarea discuției către anul 1978 [Павел 1978, стр. 217-235]. Argumente sigure în favoarea tezei că slavonismele au generat unele modificări ale limbii romanice în defavoarea latinismelor aduce V. Stati, care demonstrează că toată terminologia legată de meșteșugul torsului a fost inițial de origine romană, inovațiile tehnologice ulterioare au generat răspândirea slavonismelor [Stati 1974, pag. 147].

În 1993 reapar încercări de a demonstra importanța redusă a studiilor etnolingvistice. Se spunea că orice dialectolog cunoaște că graiul a două localități vecine deseori se deosebește chiar la nivelul lexicului și atunci limba, ca element principal în definirea etnosurilor, pierde din importanță, în special prin existența dialectelor, sociolectelor și idiolectelor [Анфертьев 1993, стр. 68].

Inovația tehnică poate apărea într-un singur loc și apoi să se răspândească în regiunile învecinate și mai îndepărtate, în dependență de gradul de utilitate. În același timp, descoperiri similare pot avea loc în diferite regiuni practic simultan. Coexistența a doi termeni de diferită origine, dar care definesc același obiect nu a fost întotdeauna în favoarea termenului izvorât din sânul limbii (comunității) locale. Și dacă în procesul evoluției istorice învinge termenul alogen, înseamnă oare că și obiectul definit a fost preluat? Situația pentru Moldova medievală este și mai complicată din cauza utilizării limbii slavone drept limbă a cancelariei de stat. Chiar dacă în limba vorbită se utiliza un termen, cancelaria domnească, la întocmirea actelor, diecii ori boierii, la scrierea letopisețelor, utilizau cuvântul din slavonă¹⁵.

Istoriografia sovietică a acordat o atenție deosebită împrumuturilor lingvistice ale etnosului majoritar din spațiul dintre Prut și Nistru. A fost calculat chiar și coraportul cuvintelor de diferită origine etnică din limba moldovenească. V.M. Senkevič insista pentru circa 40% [Сенкевич 1953, стр. 76], în special în ceea ce ține de agricultură, gospodărie, militarie. Prezența cuvintelor de origine slavă a fost apreciată de diferiți autori la 20-50% [Мохов 1961, стр. 10; spre exemplu în: HM 1964, стр. 772, se indică cifra de 40%] (încă la 1918 L.S. Berg scria că în limba populară circa jumătate din cuvinte sunt de origine slavă, iar românii cu carte se străduiesc să înlocuiască slavonismele cu latinisme, astfel încât în limba literară slavonisme sunt circa 30% [Берг 1918, стр. 88]). Una din puținele cercetări ale influențelor în ambele direcții în cazul terminologiei textile efectuate de V. Stati a arătat că preluările din limba slavă ating un număr de 250 cuvinte, preluările din ucraineană peste 40 de termeni [Stati 1974, pag. 183-184].

Un moment important asupra căruia au insistat cercetătorii sovietici a fost faptul că cea mai mare parte a terminologiei legate de creșterea vitelor este de origine latină (cal, oaie, vacă, câine, pui), iar cea legată de cultura plantelor și armată – de origine slavă (boroană, plug, brazdă, ovăz, lopată, sapă, greblă, țelină, pârloagă, toloacă, căpiță, grădină, a lipi, a zidi, daltă, nicovală, pilă, război, voinic, steag, strajă, sabie), la care se adaugă și un număr mare de cuvinte cu terminație slavă (pivniță, pajiște, călăreț, suliță, sugaci, sărac, cojiță etc.). Mai adăugam că noțiunile de orz, grâu și secară sunt de origine latină (*hordeum*, *granum*, *secale*).

¹⁵ La Nicolae Costin întâlnim de câteva ori menționarea nu a limbii slave, ci a celei sârbe, ceea ce exclude rolul hotărâtor al slavilor de est.

Astfel, după regula silogismului, reieșea concluzia că slavii veniți (?) în această regiune au intrat în contact cu o populație de crescători de vite, pe care i-au reorientat în sensul ocupării cu agricultura. Primele comunități agricole în Europa apar în regiunea Balcanilor și cu timpul îndeletnicirea s-a extins spre nord. Un proces de „agriculturalizare” venit dinspre nord ar fi o excepție stranie.

Al treilea argument ține direct de aspectul lingvistic pus în discuție. Dacă o bună parte din termenii inventarului agricol utilizați de romanici sunt de origine slavă, acțiunea care se desfășoară cu aceste unelte este desemnată printr-un termen de origine latină, cu mici excepții. Spre exemplu, avem „plug”, dar cu el „se ară”, iar finalitatea acestei acțiuni este „arătura” etc. Și aici apare întrebarea care cuvinte sunt de o importanță mai mare atunci când se studiază componentele de formare a unui etnos, verbele sau substantivele. Moment subliniat în studiul lui V. Šišmarev [Шишмарев 1953, стр. 77] sau ulterior de V. Sorbală [Сорбалэ 1963, стр. 5].

Încă un moment important ar fi că nici pentru cultura rusă, respectiv slavă, nu există o opinie unanimă privind caracterul strict sedentar al gospodăriei, așa cum se încearcă a se prezenta în comparație cu populația est-romanică. Au fost aduse suficiente argumente care demonstau că, chiar și în secolele XVI-XVII, țăranii ruși practica în anumite zone o agricultură extensivă cu schimbarea periodică a loturilor, care deseori se aflau la distanțe de zeci de kilometri [Шенников 1971, стр. 78-79, 90]. Concluzia care se impune este că nu toți cei care duceau un mod de viață numit sedentar erau totalmente sedentari [Шенников 1971, стр. 91].

În anul 1970, T. Il'jașenko, studiind contactele lingvistice dintre populația slavă și cea romanizată, determină cronologia secvenței maxime între secolele IV/V – XIV, divizată în două subetape: romano-balcanică între secolele IV/V-X/XI și daco-romanică între secolele X/XI-XIV [Ильясенко 1970, стр. 79].

Cercetările au indicat că unele lucrări, privitor la originea limbii moldovenești, constată originea romanică a structurii gramaticale, a sistemului fonetic și a lexicului de bază, în componența căruia, pe lângă cuvinte latine, se păstrează și un număr mare de cuvinte tracice, iar contactele cu slavii au dus numai la crearea unor trăsături specifice față de alte limbi romanice [Рикман 1983а, стр. 210]. Deși limba literară și de cancelarie în Evul Mediu era cea slavă veche, poporul vorbea limba proprie [Рикман 1983а, стр. 210].

În urma contactului a două culturi diferite are loc, ca primă etapă, un schimb de inovații, de obiecte, care sunt preluate cu numele de origine, deseori fără nicio adaptare la regulile lingvistice locale. Coexistența diferitor elemente etnice într-un anumit spațiu duce la o rivalitate între noțiunile cu sens identic existente în limbile acestor elemente. Procesele de sinteză, aculturație și asimilare, de obicei, impun în timp supraviețuirea unui singur termen.

De ce se omitea faptul că acele cuvinte care sunt în mod cert de origine slavă sunt prezente nu doar în limba numită *moldovenească*, dar și în română? Pentru că ar fi trebuit de recunoscut că este vorba de aceeași limbă sau că sunt adaptări ale copiștilor.

După ce au fost create aceste structuri de argumentare a influenței slavilor prin ocupațiile de bază asupra limbii romanicilor, în anii '80 totuși a apărut necesitatea recunoașterii că aceste sinteze au avut un caracter mult mai complicat și necesită o atenție deosebită [Бромлей 1981, стр. 272].

Tradiția istorică îl prezintă pe întemeietorul Romei, Romulus, ca păstor și mânuitor al plugului, cu care a tras brazde la întemeierea orașului. Civilizația romană, considerată drept una de țărani agricultori, avea în realitate un caracter păstoresc-agricol [Lascu 1965, p. 50]. În acest context este important de amintit afirmațiile făcute de È. Rikman în studiul său din 1983, inclus în volumele enciclopedice dedicate studierii popoarelor din URSS. È. Rikman susținea că, până nu demult, toți moldovenii practicau agricultura și creșterea vitelor, ultima ocupație fiind predominantă până în secolul XVIII [Рикман 1983а, стр. 208].

În cazul dat, existența elementelor de origine romană și slavă a dus la impunerea unui număr de noțiuni din cadrul celui de-al doilea element. Acest moment nu poate fi explicat exclusiv de un nivel mai avansat al inventarului agricol venit din lumea slavă, dar și de alți factori: - *de ordin psihologic*: capacitatea de asimilare și mobilitatea limbii la popoarele romanice, care preluau mai facil termenii noi, fiind descendenți dintr-o civilizație care se modifica permanent, incluzând aspecte noi; - *de ordin politic*: evenimentele de la limita secolelor VI-VII p.Chr. În acel interval de timp Imperiul Roman de Răsărit pierde capacitatea de apărare a frontierei sale pe Dunăre. Ca urmare, un număr important de slavi avansează în regiunea Balcanilor. După aceste evenimente influența Imperiului, devenit tot mai mult Bizantin (adică grec), a început să fie filtrată prin masa de slavi aflați la sud de Dunăre. Astfel, realizările civilizației bizantine în domeniul inventarului agricol ajungeau la romanicii de est printr-un dublu filtru greco-slav și nu aveau cum să poarte nume de origine latină. Dar această influență slavă era din partea slavilor de sud și nu a celor de est. Deoarece cu aceste unelte noi sau modificate (substantiv) se executau aceleași operații, acțiunea/operația era numită în continuare cu termenul vechi (verb). Reieșind din aceste argumente, la studierea fondului lingvistic trebuie de acordat preferință verbelor în defavoarea substantivelor.

Continuăm argumentația cu faptul că toate numeralele, categorie în care împrumuturile tardive sunt practic imposibile, sunt de origine latină. Doar numeralele de la 11 la 19, ca rezultat al relațiilor comerciale, au fost modificate după forma slavă [Пиотровский 1951, стр. 90]. O situație similară este stabilită și în cazul pronomelor și adjectivelor. Astfel, ajungem la concluzia că scheletul limbii române este completamente neslav.

A treia ramură a economiei – meșteșugurile, este mai apropiată comunităților de agricultori decât celor de crescători de vite. Notăm că numele metalelor în limba română sunt de origine latină: aur, fier, argint.

Una din realizările anilor ‘60 ai secolului XX era considerată schema despre evoluția limbii la romanicii de răsărit propusă de V.M. Senkevič, care afirma că, pentru secolele IX-XI, se acceptă comunitatea lingvistică moldo-muntenă, perioadă după care fiecare element a avut o soartă distinctă. Exemplele, în opinia sa, sunt elocvente (tabelul 3, coloanele 1-2) [Сенкевич, 1953, стр. 63-78].

Considerăm că, cu același succes, putem să mai adăugăm o coloană (vezi coloana 3) cu sinonime de tipul celor propuse de V. Senkevič, dar asta nu va însemna că acestea sunt din alte limbi. De exemplu:

Tabelul 3

<i>“Limba moldovenească”</i>	<i>Limba română</i>	???
Colțun	Ciorap	Trans. – cioc Mol. – colțun Maram. + Ban. – ștrimt
Prostire	Cearșaf	Trans. + Ban. – lepedeu Olt. + Ban. – pânzaică Mol. + Buc. + N. Munt. – prostire Trans. – verincă
Popușoi	Porumb	Călâmbuc, ciolomadă, cocenași, colibaș, cucoriță, cucuruz, gărnișor, mălai, păpușă, tenchi, mais
Hulub	Porumbel	Trans. + Ban. – golâmb Mol. – hulub Popular: – porumb, porumboi, pupurun
Chișor	Picior	Buc. – boldan Popular: – crac, labă, gionat
Ghine	Bine	

De aceeași opinie erau și alți cercetători, care propuneau alte perechi moldo-române: bortă-gaură, ciobotă-cizmă, ciolan-os, mătă-pisică, ogradă-curte etc. [Бударов 1953, стр. 127]. Lista respectivă poate fi continuată până la epuizarea vocabularului limbii române, dar aceste exemple vor demonstra în mod exclusiv bogăția dialectelor și regionalismelor. În acest context, se fac remarcate concluziile lui V. Stati, care – deși pe paginile lucrării sale nu face comparații lingvistice între regiunea Moldovei cu alte regiuni locuite de romanicii de est – în rezumatul în limba rusă, a emis teza absolut neargumentată despre prezența unui număr de cuvinte slave în “limba moldovenească” care lipsesc în alte limbi romanice [Stati 1974, pag. 184].

Reprezentanții istoriografiei sovietice, în special cei din republicile unionale, care se ocupau cu probleme legate de relațiile unor grupuri etnice cu slavii, erau puși în situația delicată de manevrare, cauzată de incertitudinea privind etnogeneza slavilor: unde când și cum s-au format

poporul slav și limba slavă [Седов 1979, стр. 23]. Pentru comparație, este interesantă afirmația făcută în contextul relațiilor lingvistice slavo-iraniene, cum că grupul de cuvinte de origine iraniană: bog', kot', chlev' etc., nu implică coexistența acestor comunități etnice, ci formează o categorie de termeni legați de cultură, care migrează de sine stătător, independent de comunitate [Седов 1979, стр. 25]. Deci, în cazul termenilor preluați de slavi, aceștia „au migrat de sine stătător, fără a avea loc contacte interetnice”. În ce privește legătura lingvistică dintre slavi și traci, V. Sedov susține că, deoarece lexicul trac este practic necunoscut, este imposibil de a delimita împrumuturile din limba tracă de cele general-indoeuropene [Седов 1979, стр. 26].

Toponimia oferă o posibilitate aparte pentru studierea anumitor aspecte ale istoriei. În problema vizată atrage atenția acel fapt că toponimia a fost în permanență în atenția politicului. Acest moment a fost relevat pentru prima dată de I. Ojog, care a remarcat că necesitatea întocmirii hărților militare, administrative etc. ale zonelor intrate sub administrare rusă a stimulat efectuarea anumitor studii în domeniul topografiei istorice [Ojog 1998, p. 192]. În istoriografia sovietică, știința toponimică venea să documenteze și să argumenteze două concluzii principiale: originea slavă a majorității denumirilor de localități, pe de o parte, iar pe de alta, ca rezultat al cartografierii satelor, în special a celor purtând nume cu rădăcină latină, să se stabilească perechile de sate cu nume comune de pe ambele maluri ale Prutului. Se dorea un argument pentru teza că localitățile de pe malul stâng ar fi apărut mai târziu, deci ele s-ar fi format prin permutare de populație din satele mai vechi.

De la început trebuie de menționat că aspectul toponimic urmează să fie studiat cu o minuțiozitate deosebită și cu o atitudine critică accentuată. Deseori el nu poate servi drept bază pentru reconstrucții în cazul definirii originii etnice, ci doar ca argument suplimentar, din cauza că orice organizare politică modifica denumirile localităților după propriul plac. În cel mai bun caz, denumirile topografice erau numai traduse, iar regiunea carpato-nistreană, în privința schimbărilor militaro-politice, deține probabil unul din primele locuri în Europa. Ea a fost deseori supusă unor atacuri pustietoare din partea diferitor invadatori, în urma cărora un număr mare de sate erau șterse de pe fața pământului, iar o bună parte din populație omorâtă ori dusă în robie. Locuințele, fiind construite din materiale de origine vegetală, ardeau aproape în întregime. Cei care se salvau fondau localități noi practic de la zero. Dacă în partea de apus a Europei se atestă o suprapunere de nivele de locuire începând cu cel puțin mijlocul mileniului I a.Chr., în spațiul studiat sunt răspândite credințe care nu recomandă locuitorilor repopularea vetrei distruse a localității, acel loc fiind considerat blestemat, malefic. Astfel, vatra satului era mutată la o anumită distanță de cea precedentă. Acest fapt ducea la dese modificări în domeniul toponimic.

Amintim în acest context că numărul mare de locuințe adâncite în sol, depistate pentru perioada de până la apariția primelor formațiuni statale cunoscute cu certitudine [Corman 1998, p. 14-22], se datorează unor considerente practice. O locuință adâncită în sol oferea mai mari posibilități de păstrare a bunurilor în caz de atac al jefuitoarelor. Prin simpla distrugere a stâlpilor interiori de menținere a acoperișului, locuința se transforma într-un ordinar morman de ruine care nu merita o atenție deosebită. Campaniile de jaf fiind, de obicei, de scurtă durată, atacatorii nu aveau timp să jefuiască locuințele ruinate. În schimb ele puteau fi ușor restabilite de foștii stăpâni.

Un alt aspect care accentuează incertitudinea argumentului toponimic îl constituie faptul că majoritatea denumirilor de sate sunt cunoscute din diplomele voievodale, deci dintr-o perioadă posterioară formării limbii, etnosului și chiar a localităților. Erau timpuri când limba oficială a cancelariilor voievodale era slavona. Pentru a-și demonstra cunoștințele, diacii pisari traduceau numele satelor, după posibilități și capacități, în limba slavă veche. Atunci când un sat purta un nume substantivat, el era tradus în slavonă, iar dacă traducerea era imposibilă sau în cazul toponimelor care aveau la origine nume de persoane, ele erau preluate în acte, dar cu schimbarea terminației, pentru a li se da un aspect slavon. Privitor la acest aspect s-a referit și V. Șișmarev în comunicarea din 1951, publicată în 1953 [Шишмарев 1953, стр. 106].

Cercetătorii sovietici înșiși au observat că cei care au scris aceste documente nu gândeau slavonește, ci într-o altă limbă, și deseori structura propoziției nu este slavă, ci mai curând romanică [Шишмарев 1953, стр. 106]. Asupra slavizării toponimicii de către cancelaria domnească din Moldova a atras atenția încă în 1953 cercetătorul Al.I. Gonța [Gonța 1998, p. 7-24]¹⁶. Cu toate acestea, ideea că toponimia de pe teritoriul României ar fi în mare parte de origine slavă a fost susținută și de unii cercetători români [Petrovici 1960, p. 58].

Primul studiu în domeniul topografiei moldovenești a apărut în 1946 [Сергиевский 1946, стр. 333-350], față de care au fost exprimate mai multe opinii semnate de L. Berg [Берг 1947, стр. 356], G. Bogač [Богач 1949, стр. 227-233], A. Kidel [Кидел 1947]. M. Sergievskij afirma că datele lingvistice demonstrează, prin raportul toponimelor și hidronimelor, că slavii au dominat în permanență nordul spațiului pruto-nistean, sudul a fost controlat de pecenegi și cumani ori deseori rămânea pustiu, pe când partea centrală a fost populată de grupuri de romanici începând din secolele XIV-XV [Сергиевский 1946, стр. 350]. Deosebit de critic a primit acest studiu G. Bogač, care indică un șir de erori, unele elementare pentru o persoană care posedă la perfecție limba română. Concluzia sa este totuși că lucrarea lui M. Sergievskij, prin materialul acumulat, poate servi drept

¹⁶ Petrovici 1954, p. 169-170, după un șir de încercări de interpretare a toponimului Cobâlăia, nu reușește să prezinte argumente convingătoare despre originea slavă a numelui respectiv.

un instrument de lucru util, iar prin problemele puse în dezbatere un început bun de cercetare [Богач 1949, стр. 233].

Aplicarea toponimiei în încercarea de a determina arealul de formare a slavilor a dus la stabilirea că cele mai arhaice sunt hidronimele. Totuși cercetările au demonstrat că locurile cu concentrare maximă a terminologiei hidronimice slave nu corespund cu arealul de formare a slavilor, mai mult decât atât hidronimia slavă prevalează în teritorii care au fost supuse printre ultimele controlului slav [Седов 1979, стр. 27-28].

Ultima lucrare în domeniul studiilor lingvistice privind contactele romanicilor răsăriteni cu slavii, apărută în istoriografia sovietică, a fost semnată de N. Raevskij, ale cărui concluzii vor însemna o deviere de la linia oficială precedentă. Autorul a desemnat următoarele epoci etnolingvistice: romanizare (secolele I-V p.Chr.), comunitate (secolele VI-X) și nord-dunăreană (secolele XI-XIV) [Raevskij 1988]. Etapa întâi corespunde cu perioada de romanizare, pentru prima dată menționându-se continuarea acestui proces la nord de Dunăre după evacuarea provinciei Dacia, cea de-a doua etapă – stabilirea protoslavilor meridionali în regiunea carpato-balcanică soldată cu rezultate infime în evoluția etnică atât a romanicilor cât și a slavilor. Cele mai puternice repercusiuni asupra romanicilor le vor avea contactele din sec. IX-XIII cu slavii-bulgari și sârbo-croați, autorul considerând că contactele cu slavii de est vor începe doar în deceniile 6-7 ale sec. XII. Epoca moldovenească începe, în opinia lui N. Raevskij, după mijlocul secolului XIV, iar formarea particularităților “limbii moldovenești” demară după “descălecat” [Raevskij 1988, pag. 139, 141], confirmând astfel teza privind etnicizarea politonimului. În consecință, N. Raevskij a demonstrat invalabilitatea principalei teze promovate de istoriografia sovietică despre importanța proceselor etnice între Carpați și Nistru după migrarea în această regiune a volohilor și care ar fi avut ca rezultat formarea etnosului moldovenesc. Datele lingvistice au infirmat această teză, mai mult chiar au demonstrat că migrația romanicilor din regiunea carpatină a continuat în secolele XII-XIV și chiar după formarea statului medieval Moldova.

Așadar, investigațiile lingviștilor sovietici au urmărit scopul de a dovedi existența limbii moldovenești, distincte de limba română. Totuși analiza principalelor argumente lingvistice aduse de istoriografia sovietică demonstrează fără echivoc că scheletul limbii române este completamente aslav. În urma investigațiilor efectuate reiese clar că, la momentul interacțiunii în regiunea carpato-nistreană a triburilor slavilor de răsărit cu romanicii de est, limba celor din urmă era deja formată. Elementele străine apărute ulterior sunt expresia unei evoluției firești prin care trece orice limbă de-a lungul istoriei.

§ 3. Studii paleoantropologice

Materialului antropologic, ca izvor istoric în studiile etnogenetice, în istoriografia sovietică, i se acorda un loc deosebit [Дебец et al. 1952]. Antropologii sovietici reieșeau în studiile lor din postulatul că particularitățile rasiale nu determină direcția procesului istoric, dar tipul fizic al poporului, formarea lui, modificările și extinderea sunt legate direct de istoria acestui popor. Se recunoștea că, de obicei, coincidența frontierelor antropologice¹⁷ cu cele etnice, în sine, încă nu înseamnă că în baza datelor antropologice se pot face interpretări etnice, fără a lua în considerație alte criterii determinante ale etnosului [Алексеева 1974, стр. 59]. În studiile proceselor etno-culturale la est de Carpați în Evul Mediu timpuriu materialul antropologic trebuia să confirme argumentele teoriei oficiale despre participarea, pe lângă elementul romanic de vest, a unui complex de elemente etnice, cu preponderență slave.

Studiul pe teren efectuat de R. Levman în anul 1946 finalizează cu o constatare care arăta cât de departe era autorul de realitățile din regiune, și anume: „Spre deosebire de moldovenii din Moldova românească, care se numesc pe sine ba români, ba moldoveni, moldovenii din RSS Moldovenească întotdeauna s-au identificat separat de români” [Левман 1948, стр. 26]. În viziunea noastră locuitorii spațiului dintre Nistru și Prut s-au separat nu în calitate de moldoveni față de români, ci în calitate de basarabeni față de locuitorii altor provincii, și nu întotdeauna, ci doar după 1812, când s-a format statutul acestei regiuni, până atunci ei determinându-se drept lăpușeni, orheieni, soroceni etc. Admitem că acesta era tributul plătit sistemului de către R. Levman. La baza cercetărilor antropologice privind populația din spațiul pruto-nistrean au stat două constatări: 1. până la cel de-al Doilea Război Mondial acest domeniu a fost puțin investigat; 2. unii autori sovietici includeau teritoriul Basarabiei în arealul de formare a slavilor.

R. Levman a ales un eșantion de 340 de persoane care se considerau moldoveni pe ambele linii, din trei regiuni istorice: nord, centru și sud. S-a stabilit că ei aparțin rasei europoidă fără urme vizibile ale influenței mongoloide. Au fost definite două tipuri antropologice: 1) *branhicefalic*, cu pigmentația relativ deschisă și înălțimea mare, localizat la moldoveni cu analogii la ucrainenii din Podolia, moldovenii din Bucovina. Este probabil tipul antropologic moștenit din lumea antică, autorii antici descriindu-i pe daci ca având părul deschis și înălțime mare. Studiile asupra populației ucrainene din regiunea transcarpatică au demonstrat prezența majoritară a tipului branhicefalic, circa 60% [Бунак 1948, стр. 22-23]; 2) *pontic* – tip care, în formă pură, nu a fost depistat nicăieri, dar este definit clar în tipul antropologic român de bază și, mai rar, la bulgari.

¹⁷ Spre deosebire de școala anglo-saxonă de antropologie, în URSS, prin antropologie, se înțelegea numai studiul metric al materialelor osteologice.

Ambele tipuri sunt apreciate de autor drept existente în acest spațiu din timpuri îndepărtate [Левман 1948, стр. 29-30] și ambele, conform lui Levman, își găsesc similitudini la poporul român, el neexcluzând posibilitatea participării și altor rase la formarea moldovenilor.

Autorul primului studiu sovietic postbelic despre populația dintre Prut și Nistru, R. Levman, face o apreciere a unor antropologi ca Lebzelter, Pittard, Donici, O. Nekrasova, Schluger, cu următoarele observații critice: că au făcut lucru superficial, limitându-se la simple măsurări, ori că au selectat prost eșantionul de cercetare prin includerea unor originari din alte regiuni ale României [Левман 1948, стр. 26].

Este semnificativ că, în rezumatul tezei de candidat în științe istorice al aceluiași autor, apărut în anul 1950, au fost identificate 4 tipuri antropologice de bază: *branhicefal moderat*, cu pigmentația deschisă moderat, înălțimea medie, cu fața mediu înaltă și mediu lată – moldoveni din partea centrală și nordică; *mezocefal*, cu pigmentația deschisă moderat, înălțimea cu tendință spre dimensiuni mari, atribuit de autor moldovenilor și ucrainenilor; *mezocefal*, cu pigmentația închisă, înălțimea mică și înălțimea feței mică, moldovenii din partea centrală și, posibil, sudică; *branhicefal*, cu pigmentația închisă, înălțimea medie, fața de înălțime mică și îngustă, moldovenii din partea centrală ca metiși de la tipul de bază. În afara tipului 2, celelalte trei sunt găsite de autor și la români. Cu toate acestea, în concluziile finale se stabilea că populația moldovenească este rezultatul unui amestec al romanicilor de răsărit cu slavii în condițiile predominării numerice a celor din urmă [Левман 1950, стр. 5, 11].

Modalitatea de prezentare a materialului și de analiză denotă faptul că teza de doctorat a lui R. Levman a fost scrisă sub influența școlii „marriste”, care va fi supusă unor critici dure la începutul anilor '50 ai secolului XX. În speță, deducțiile despre legăturile antropologice cu populația din perioada neoliticului, în condițiile unei lipse totale de material pentru comparație. Această lucrare este primul studiu antropologic al școlii sovietice în RSSM, în care rolul slavilor în procesul de antropogeneză a romanicilor de est nu a fost demonstrat, dar aceasta nu i-a exclus ca element de bază.

Problematika temelor de cercetare în antropologie urma, în linii majore, periodizarea propusă de arheologi, dat fiind faptul că materialele analizate erau oferite de investigațiile arheologice, care deja depășiseră etapa aprecierilor etno-culturale.

Ca urmare a studiului antropologic al necropolelor černjachoviene de la Budești, Bălțata și Mălăiești a fost determinat de M. Velikanova drept tip antropologic de bază tipul europoid mediteranean. Acestui tip îi sunt caracteristice forma mezodolicocraniană cu diametre medii și nu prea mari, fruntea ușor înclinată cu sprâncenele slab evidențiate, fața bine profilată în plan orizontal, îngustă și mediu înaltă, oasele nazale mediu avansate, rădăcina nasului înaltă și orbitele

mezoconhiene. Prezența tipului branhicranian sarmatic a fost apreciată drept foarte slabă, iar în cazul necropolei de la Mălăiești se anunța lipsa totală a acestuia. La celelalte situri, inclusiv la Budești, unde ultimul tip s-a observat mai bine, el a modificat foarte puțin media generală. Aceasta denotă contribuția redusă a elementului sarmatic la standardele antropologice [Великанова 1975, стр. 82-84]. Astfel, antropologii sovietici, după studierea materialului osteologic al culturii Sântana de Mureș-Černjachov pe teritoriul Ucrainei, ajung la concluzia că aportul sarmaților la formarea acestei culturi, dacă a și existat, a avut un rol minim și, antropologic, practic nu poate fi depistat [Кондукторова 1972, стр. 110]. Cu toate acestea, s-a căutat de fiecare dată o legătură cu lumea sarmată. T. Konduktorova îi descrie pe sarmații de pe teritoriul Ucrainei ca mezocranieni cu diametrele craniului medii, relieful dezvoltat mediu, profilarea orizontală exprimată moderat, orbitele mediu înalte, nasul mediu de lat, iar oasele nazale mediu avansate cu rădăcina nasului înaltă [Кондукторова 1972, стр. 29, 32], caracteristici care îi apropie de tipul apreciat ca tracic la M. Velikanova. În același timp, caracterele antropologice černjachoviene au analogii interesante în lumea autohtonă din perioada precedentă, și anume în mediul autohton din secolele VII-III a.Chr., considerat de T. Konduktorova scitic [Кондукторова 1972, стр. 110]. Totuși, în conformitate cu caracteristicile antropologice de bază ale černjachovienilor, dominantă antropologică a fost atribuită populației locale de origine tracică [Великанова 1975, стр. 70-113; Балуева et al. 1988, стр. 143].

Caracteristicile antropologice a seriilor osteologice ale purtătorilor culturii Sântana de Mureș-Černjachov din diferite regiuni și ale sarmaților și slavilor prezentate în formă tabelară a evidențiat următoarea situație (vezi: tabelul 4¹⁸).

Tabelul 4

Monument Criteriu	Sarmați (41 crani)	Malaești (12 crani)	Niprul Mijlociu			Niprul Inferior	Ucraina de Sud-Vest (22 crani)	Cursul Bugului	Slavi de est
			Žuravka (41 crani)	Černjachov (23 crani)	Maslovo (12 crani)	Gavrilovka (19 crani)		Kosanovo (5 crani)	
Cultura Sântana de Mureș-Černjachov									
Tip	Mezo	Dolico	Dolico ¹	Dolico ²	Dolico	Dolico	Dolico	Dolico ³	Dolico-mezo
Diam. cran. long.	Mediu	Mediu	Mare	Mare	Mare	Mare	Mare	>Mare	-
Diam. cran. trans.	Mediu	<Mediu	<Mediu	Mediu	Mic	Mediu	Mic	Mic	-
Înălț. feței	Medie	Medie	Medie	Medie	Mare/ Medie	Medie	Medie	Medie	Mică
Lățimea feței	>Medie	Mică	Medie	Medie/ Mici	Medie	Medie	Mică	<Mică	

¹⁸ A se vedea pentru comparație și tabelul 3 din Великанова 1961, стр. 36-37

Profilare a orizont.	Mode-rat	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic
Gropița caninilor	Medie	Adâncă/ Medie	Adâncă	Adâncă	Adânci	Adânci	Adâncă	Medie	-
Înălț. orbitelor	Medie	Medie	Mediu	<Mediu	<Medie	<Medie	Mediu	>Mare	Mică
Lățimea nasului	Medie	Medie	Medie	<Medie/ Medie	Medie	Medie	Medie	Mare	Medie
Evid. oasel. nazale	Medie	Medie	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Puternic	Medie
Evid. rădăc. nasul.	Puternic	Medie	Puternic	Medie	Puternic	Puternic	Puternic	Mic	Puternic
Înclinația frunții	-	Mediu/Slab	>Medie	Slab	Mic	Mică	Mediu/Slab	Puternică	-
Relie-farea	Medie	Mică	Medie	<Medie	Medie	>Medie/ Mic	>Medie	Mică	-

¹ Din cele 41 cranii în aceeași serie, unul branhicranian și unul mezocranian.

² Din cele 23 cranii în aceeași serie, trei mezocranieni.

³ Din cele 5 cranii cele 2 cranii feminine sunt evidențiat branhicranice.

În aprecierile etnice, serii osteologice bine analizate aproape că lipsesc, nu numai pentru coroborări cultural-sincronice, dar și pentru cele diacronice, de aceea comparațiile poartă un caracter acut de subiectivism. Spre exemplu, germanici, în perioada respectivă, practic nu sunt cunoscuți antropologic, comparația cu datele din Danemarca și Britania denotă o diferență izbitoare [Великанова 1961, стр. 35; Великанова 1975, стр. 84-86]. Deosebiriile dintre slavi și germanici au fost analizate ulterior de T. Alekseeva în contextul problemelor legate de teoria normană. În corespundere cu cerințele timpului, ea a demonstrat influența extrem de limitată a germanicilor asupra triburilor slave din punct de vedere antropologic [Алексеева 1974, стр. 67].

În cazul comparației černjachovienilor cu slavii situația era la fel de complicată. Cea mai timpurie serie osteologică sigură a slavilor ține de secolele VIII-XIII. Analizând seriile osteologice din RSSM, M. Velikanova a determinat că elementele antropologice care îi diferențiază pe slavii de est, vest și sud sunt sectoarele orbitelor și nazal [Великанова 1964]. Este interesant că, antropologic, germanicii sunt mai aproape de slavii de sud și de vest, dimensiunile lor nazale sunt mai mici decât ale slavilor, iar ale orbitelor – mai mari. T. Konduktorova ajunge la concluzia că černjachovienii de pe cursul mijlociu al Niprului sunt antropologic mai apropiați de slavii de vest și de sud, decât de cei de est, dar sunt diferiți de germanici [Кондукторова 1972, стр. 113, 115]. În același timp M. Velikanova presupune că participarea černjachovienilor la formarea componentei antropologice a unor grupe de slavi este evidentă, fapt care totuși nu poate fi utilizat ca argument despre apartenența monumentelor černjachoviene la cultura slavă [Великанова 1961, стр. 49]. Necunoașterea materialelor arheologice, precum și ideea despre apartenența monumentelor de

mijlocul mileniului I a.Chr. din spațiul pruto-nistrean la sciți au generat eroarea că chipul antropologic al geților nu este cunoscut, dat fiind faptul că ei practicau exclusiv incinerarea. O confirmare sau o negare a elementului antropologic getic era imposibilă, dar se admitea posibilitatea existenței lui [Великанова 1961, стр. 49].

Comparațiile cu alte regiuni din arealul de răspândire a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, spre exemplu cu materialul de lângă s. Žuravka (reg. Čerkasy), unde seria a fost atribuită tipului doliocranian (diametrul longitudinal de dimensiuni mari, iar cel transversal mediu, fruntea ușor înclinată, fața reliefată mediu, oasele nazale mediu avansate, rădăcina nasului înaltă și orbitele mezoconhiene) [Кондукторова 1972, стр. 82], au determinat existența unei posibile variante pruto-nistrene a culturii Sântana de Mureș-Černjachov, cu componentă sarmatică nesemnificativă, lipsa celei gotice și elementul de bază autohton, tracic [Великанова 1975, стр. 75]. Despre existența unor variante regionale în cadrul culturii respective se discutase anterior în cercurile arheologice [Тиханова 1957, стр. 168-194].

Reieșind din faptul că istoriografia sovietică accepta după „impactul hunic” numai populație slavă ori migratoare în spațiul pruto-nistrean, tipurile antropologice reflectate de craniile de la Brănești (secolele X-XI) și Hansca (secolele XII-XVI) au fost atribuite slavilor. Cele de la Brănești au următoarele caracteristici: mesocranian cu fața relativ lată (indicele cranian – 73,0-76,9; dimensiunea mandibulei – 134,0-140,5 mm), și au fost coroborate cu caracteristici similare, ce se întâlnesc des în lumea slavă din zona râului Ros’ și a cursului mijlociu al Niprului [Седов 1979, стр. 36-37]. Tot un mediu slav, mai mult decât atât – elemente vest-slave, determină pentru necropola dată M. Velikanova [Великанова 1975, стр. 113]. Cele de la Hansca erau apreciate drept subbranhicranian cu fața relativ lată (indicele cranian – 77,0-87,2; dimensiunea mandibulei – 134,0-143,0 mm) [Седов 1979, стр. 36-37], și le-au fost găsite similitudini foarte puține, doar în zona Alföldului, anume acolo unde cronicile rusești indică o conlocuire a slavilor cu volohii [Седов 1979, стр. 36-37]. Ulterior s-a arătat că metoda comparativă, în cazul slavilor, devine speculativă, din cauza că în diferite regiuni ale arealului ocupat de slavi, ei aveau o structură antropologică diferită, iar un tip antropologic caracteristic exclusiv slavilor în Evul Mediu, dar și pentru perioade mai timpurii, nu a existat [Седов 1979, стр. 34].

În cazul necropolei de la Hansca, revine în discuție „problema Hâncu”. M. Velikanova analizează aprecierile propuse de I. Hâncu, care a identificat, conform datelor arheologice, o populație eterogenă în cadrul grupului care a lăsat necropola de la Hansca. Coroborarea cu datele antropologice infirmă, după părerea lui M. Velikanova, orice posibilitate de participare a unor grupe romanice la culturile arheologice din Evul Mediu timpuriu în spațiul pruto-nistrean, elementul balcano-carpatic fiind apreciat ca absent [Великанова 1975, стр. 132-133]. Seriile branhicefalice

au fost atribuite populației Saltovo-Majack, o etnie bulgară venită de curând din regiunea râului Volga [Великанова 1975, стр. 131].

Ultimul capitol al monografiei semnate de M. Velikanova vine să pună punct în problema etnogenezei moldovenilor cu ajutorul analizei materialelor contemporane. Cu toate insuficiențele metodelor utilizate, evidențiate de cercetătoarea însăși, concluziile au fost fără drept de apel, și anume că cei mai apropiați indici antropologici de cei ai moldovenilor sunt ai rușilor și ucrainenilor, iar cei mai îndepărtați – ai sârbilor, croaților, grecilor, românilor și lituanienilor [Великанова 1975, стр. 154]. Concluzii care, în opinia autoarei, confirmă întru totul teoria emisă de istoriografia sovietică privind „formarea poporului moldovenesc”, stabilită pe baza rezultatelor obținute de alte științe istorice.

Realitatea este că specialiști locali în domeniul respectiv nu au fost formați. Cu excepția tezei de doctorat susținute de R. Levman în anul 1950 [Левман 1950], următorul studiu a fost editat în anul 1975 [Великанова 1975], deși depus la editură în 1970. În rest, au fost doar câteva articole pe teme înguste, cu un număr limitat de serii osteologice, care nu au vizat în întregime nici perioade istorice, nici anumite culturi arheologice.

În urma studierii seriilor osteologice din necropolele černjachoviene în istoriografia sovietică se constată că rolul slavilor era foarte mic ori chiar lipsa total. În pofida acestui fapt, majoritatea lucrărilor istorice de sinteză făceau apel la datele antropogenetice, care ar fi argumentat suplimentar locul și rolul important deținut de triburile slave în procesul de formare a volohilor la prima etapă. A doua deficiență a studiilor antropologice a fost caracterul sporadic și foarte selectiv.

În concluzie atragem atenție asupra faptului că, și în cazul studiilor antropologice din perioadele: 1946-1951, 1956-1970, au apărut lucrări care acceptau un relativ pluralism de opinii, iar în cazul în care nu era cu puțință construcția unor scheme istorice reieșind din cunoștințele de la acel moment, se preciza că ele se admit ca ipoteze de lucru. Cu toată insistența antropologilor sovietici și indiferent de atribuțiile etnice efectuate de ei, a doua jumătate a mileniului I p.Chr. rămâne a fi nestudiată antropologic.

§ 4. Etnogeneza romanilor de est – problemă științifică transformată în problemă politică

În problema impactului vieții politice asupra studiilor istorice, în general, și etnogenetice, în particular, pornim de la ideea exprimată de H. White că tendința de a mitologiza conștiința istorică a fost realizată în interesele apărării individualului de colectivism în epoca Romantismului și a colectivității de individ în Idealism [White 2002, стр. 105].

În studiile legate de istoria moldovenilor au fost create mai multe mituri istorice care au stat la baza „problemei moldovenismului” [King 2002], a căror viabilitate era susținută prin toate capacitățile pe care le oferea știința. Astfel, privitor la procesele etno-culturale din secolele II-XIV la est de Carpați se pot identifica cel puțin trei axiome în acest stil:

1. Rolul civilizator-pacificator deosebit al slavilor/rușilor în regiunea sud-est-europeană [Бырня, Рафалович 1983, стр. 83-85];
2. Prietenia de veacuri între o parte a romanilor de est cu slavii de est [Сенкевич 1947; Мохов, Ружина 1949, стр. 63];
3. Adevărul absolut al concluziilor istoriografiei sovietice în raport cu alte școli de cercetare [Мохов, Колкер, Царанов 1970, стр. 3-19].

O părere laconică asupra problemei „moldovenismului” a fost exprimată de E. Coșeriu, care spunea că există două tipuri de moldovenism. Mai întâi, un moldovenism în cadrul românismului, un moldovenism care nu se opune românismului, ci este o formă a românismului. Și există un alt tip de moldovenism, un moldovenism opus românismului, cel care se afirmă pe o identitate arbitrară, moldovenească, la același nivel cu identitatea românească și opune identitatea moldovenească acestei identități românești. Și acest moldovenism opus românismului este, la rândul lui, de două tipuri: există moldovenism naiv și nevinovat al celor care, orbiți de propagandă îndelungată, orbiți de tot ce li s-a spus și de tot ceea ce li s-a ascuns timp de șaiszeci de ani, cred că nu sunt români, cred că vorbesc o altă limbă și își spun cu foarte multă inocență că ei nu știu românește, că ei vorbesc numai pe moldovenește. Și celălalt tip e moldovenismul vinovat și mincinos, moldovenismul care, în mod conștient, cultivă dezbinarea, ura împotriva a tot ce este românesc și care încearcă, cu argumentele cele mai absurde, să afirme o identitate moldovenească opusă celei românești [Coșeriu 1999-2001, p. 167].

Chestiunea originii romanilor de est, spre regret, a fost din categoria celor care au fost permanent supuse demistificării, evoluția ei fiind însoțită de o „veșnică luptă cu falsificarea”.

Combaterea ideilor școlilor burgheze, calificate drept antiștiințifice, contradictorii și falsificate, studiul pe „baze științifice” și adoptarea metodologiei marxist-leniniste au devenit în perioada postbelică principalele sarcini ale școlii sovietice. În anul 1949 se afirma că nu poate să existe

știință în afară de partid; din acest motiv nu ar fi științifice lucrările lui N. Narcov, în care nu există concepții comuniste, la care se adăuga că el nu cunoștea metodologia marxistă și, deci, era influențat de savanții burghezi [Мохов, Ружина 1949, стр. 62, 65]. Studiarea proceselor etno-culturale nu a evitat valul de critică, în special pentru faptul că nu s-a făcut o delimitare clară între istoria Munteniei și cea a Moldovei [Мохов, Ружина 1949, стр. 69].

În prezent asistăm la formarea celui de-al treilea tip de moldovenism, pe care îl apreciem drept unul paralel românismului, format sub influențe democratizante globaliste, dar care, în fluctuațiile sale, continuă să aplice principiile etnice stabilite de ideologia sovietică.

Odată cu încorporarea, în urma unui tratat de pace ruso-turc, a teritoriilor dintre Prut și Nistru, Rusia țaristă a manifestat un interes deosebit pentru studierea specificului populației locale. Motivația acestor cercetări, efectuate în bună parte de militari și/sau agenți ai serviciilor de securitate rusești, consta în dorința de a înțelege realitățile locale pentru a putea modela o imagine a unei „eliberări a creștinilor” de sub dominația turcă. Cu această imagine Rusia țaristă urma să-și voaleze noile acaparări teritoriale și interesul imperialist pentru strâmtoarele Mării Negre. Primele lucrări despre teritoriul numit de ruși Basarabia, scrise de ofițeri, au început să apară la Sankt Petersburg sub formă de dări de seamă, rapoarte etc. Despre atenția acordată de guvernul rus acestor informații ne vorbește și faptul că o bună parte din ele nu au mai ajuns să fie publicate, fiind păstrate pentru uz intern.

Anume la astfel de aspecte se referă K. Marx când vorbește despre politica externă a țarismului rus în secolul XIX. K. Marx scria că, dacă cuceririle Ecaterinei II mai pot fi scuzate, dar nu îndreptățite, cuceririle lui Alexandru I nu pot fi justificate: „Finlanda este locuită de fini și suedezi, Basarabia de români, Polonia congresului de polonezi. Aici nu mai poate fi vorba de reunirea triburilor rătăcite înrudite ce poartă nume rusești, în aceste cazuri avem de a face cu cucerirea nevoalată prin forță a unor teritorii străine, cu o tâlhărie” [Маркс, Энгельс 1962, стр. 31].

Cazul Basarabiei nu era unic în secolul XIX pentru Rusia țaristă, evenimente asemănătoare se derulau în teritoriile poloneze cucerite de ruși [Глембоцкий 2005, стр. 135-166]. În secolul XIX intelectualitatea rusă și poloneză a fost nevoită să colaboreze, dar dorința de a se înțelege lipsea. Studiile rusești în Polonia erau tratate cu neîncredere, iar cele poloneze, în Rusia, practic, nu erau cunoscute. Polonezii care încercau să depășească aceste obstacole erau priviți de polonezi drept renegați, iar de ruși – cu suspiciune [Спасович 1882]. Atitudinea polonezilor vizavi de Rusia avea mai multe trăsături comune cu cea a moldovenilor. Divizarea Poloniei și Congresul de la Viena din 1815 au stabilit anumite realități politice. Ele erau calificate de istoriografia sovietică drept revenirea la Rusia a pământurilor ucrainene și beloruse de apus, iar cea rusă de înainte de 1917 opera cu noțiunea de reunire a Rusiei de Est cu cea de Vest. Aceste declarații, de fapt, însemnau

următoarele: argumentarea științifică a anexiunilor prin reunificarea pământurilor Rusiei Kievene (despre Lituania se prefera să nu se vorbească), fiind încorporate regiuni vulnerabile din punct de vedere al rusificării. Un alt moment este modernizarea istoriei, când existența Ucrainei și Belorusiei se postula în secolul XVIII, astfel formându-se artificial bazele unei identități naționale a ucrainenilor și belorușilor.

Aceleași evenimente erau privite de istoriografia poloneză drept rapt al teritoriilor de est ale Poloniei (Wschodnie kresy polskie) și au fost pentru polonezi o tragedie națională. Tragedia era acutizată de faptul că Polonia a fost divizată de marile puteri europene, fapt reflectat în istoriografia rusă cu termenul neutru de „împărțiri”, iar în cea poloneză – cu cel de „rapturi” (zabory). În cazul Poloniei avea loc o distrugere a mitului despre statul național, care presupunea că fiecare națiune trebuie să formeze o statalitate separată – distrugere atât de convenabilă pentru consolidarea ideii de imperiu.

Este elocventă schimbarea denumirilor etnice în dependență de situația politică din zonă. În lipsa unei statalități independente poloneze, populația din teritoriile anexate la Imperiul Rus era privită drept polonezi și ruși, iar după reîntregirea Poloniei, aceeași populație a devenit ucraineană sau belorusă. În mod similar, în secolul XIX, când România era un stat în devenire, Rusia își putea permite să-i numească pe locuitorii Basarabiei basarabeni sau români. După cel de-al Doilea Război Mondial, după anexarea Basarabiei la URSS, s-a schimbat atitudinea față de românii basarabeni, care au devenit moldoveni. Etonimul *moldoveni* devine din parte componentă a etnonimului *români* un nume distinct de acesta, contrabalansându-l. Prin procese identice au avut de trecut și alte popoare din Rusia țaristă, spre exemplu lituanienii [Сталюнас 2005, стр. 225-296], ucrainenii [Remy 2005, p. 167-190] ș.a.

De circa 200 de ani sunt cunoscute reprezentările franceză și germană despre națiune. În prima, având în vedere că, în Franța, starea a treia era o forță puternică, cerințele naționale erau de ordine economică și politică, în cea de-a doua cerințele erau mai mult de domeniul culturii și dicta necesitatea stabilirii limitelor statului după criteriile etnice [Kohn 1962, pp. 329-331]. Publicațiile din ultima perioadă de timp vin să demaște mitul națiunilor etnice, care presupune că fiecare etnie deține o conștiință etnică, care se va trezi într-un anumit moment istoric. Această conștiință conține idei despre strămoșii fondatori, formarea comunității, decăderea ei și, în mod obligatoriu, renașterea [Smith 1986, p. 149]. Argumentările de acest stil au dus la aceea că, naționalismul etnic a început să fie privit drept un mit. Un mit ireal după conținut, dar foarte puternic după forța de mobilizare a membrilor comunității. Astfel, mitul național rus nu a reușit să înghită mitul etnic al popoarelor incluse în componența statului rus.

Studiul istoriei problemei moldovenismului impune constatarea că forțele care dețin puterea apelează la realizările științei pentru confirmarea drepturilor politice. Teoria lui Rösler a apărut când Transilvania se afla în componența Austro-Ungariei, marile studii istorico-etnice din România au fost editate după extinderea teritorială maximă a statului. Uniunea Sovietică nu a fost o excepție în acest sens, imixtiunea politicului în știință a început masiv după 1945.

În mod contrar, forțele politice ce nu dețin controlul efectiv asupra unui teritoriu fac apel la dreptul de autodeterminare al populației.

După cel de-al Doilea Război Mondial, puterea sovietică a preluat controlul asupra teritoriului Basarabiei. Odată cu aceasta a demarat o etapă calitativ nouă în studierea istoriei etniilor din RSSM. Ca punct de plecare au servit aprecierile că, până la acel moment, ori nu s-a făcut nimic, ori ceea ce s-a întreprins a avut un caracter ocazional și neștiințific [Сенкевич 1953, стр. 63].

Un studiu de o importanță deosebită pentru prima etapă de cercetare a problemei formării popoarelor romanice de răsărit a apărut în 1953, an care a marcat o epocă în istoria URSS, dar și începutul unor dezbateri științifice active. Autorul lui, V. Senkevič, critica drept nefondate teoriile burgheze existente: teoria „balcanică” a lui R. Rösler și teoria „carpatică” a lui A. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga et al. Prima, fiindcă se baza pe pretențiile teritoriale ale germanilor și ungarilor; a doua, fiindcă nega existența poporului moldovenesc ca entitate etnică separată [Сенкевич 1953, стр. 63]. Reieșind din interesul manifestat de URSS doar pentru Basarabia, prima teorie a rămas în afara dezbaterilor, discuțiile fiind concentrate în jurul teoriei „carpatice”.

V. Senkevič îi critică pe primii reprezentanți ai școlii sovietice, pentru că au preluat teoriile existente, de exemplu N. Deržavin, care susținea originea balcanică a poporului român, în componența căruia îi includea și pe moldoveni, care își trag originea din traci romanizați [Державин 1940, стр. 3-28]. Este criticat S.V. Bernštejn, care insista că, la originea valahilor, se află celți romanizați, teorie propusă de profesorul Tolstov [Бернштейн, 1953, стр. 150-158]. V. Senkevič acceptă legăturile strânse ale romanicilor cu populația slavă, numită de S. Bernštejn autohtonă, în spațiul pruto-nistrean, dar insistă că ele încep nu în secolul XII, ci în secolul VI. V. Senkevič îl critică pe V. Šišmarev [Шишмарев, 1953, стр. 73-120], care considera că romanicii de răsărit s-au format la sud de Dunăre și s-au mutat mai târziu în Valahia, Transilvania și Moldova. Deci, romanicii, la nord de Dunăre, sunt niște venetici: idei promovate și de R. Rösler [Rösler, 1871]. În schimb, este apreciat M. Sergievskij, care încă în 1936 a scris că limba moldovenească este deosebită de cea română, la fel și popoarele român și moldovenesc s-au format și au evoluat separat [Сенкевич 1953, стр. 65].

Unei analize dogmatice supune V. Senkevič ideile lui I. Stalin, K. Marx și F. Engels despre limbă (dar autorul nu a putut să nu știe că Marx și Engels îi considerau pe moldoveni români

locuind în Moldova). Sunt oare greșite ideile teoreticienilor marxism-leninismului? V. Senkevič, înarmat cu metodologia marxistă, se face a uita pasajul respectiv din K. Marx.

În goana după adevărul în ultimă instanță și de pe principii marxist-leniniste reprezentanții școlii sovietice omiteau anumite idei exprimate în lucrările lui K. Marx și F. Engels. În speță, valahii sau daco-romanii, care reprezintă masa principală de populație din regiunea situată între Dunărea de Jos și Nistru, sunt un popor deosebit de eterogen, care țin de Biserica Ortodoxă și vorbește o limbă care-și trage originea de la cea latină și în multe amintește italiana. Dintre ei locuitorii Transilvaniei și Bucovinei sunt supuși ai Imperiului Austriei, iar locuitorii Basarabiei – ai Imperiului Rus... [Маркс, Энгельс 1957, стр. 7-8]. Privitor la tendințele de anexare a Moldovei la Imperiul Rus K. Marx, comentând retragerea trupelor ruse din Basarabia, scria că românii basarabeni vor regreta plecarea rușilor nu mai mult decât românii din Valahia și Moldova. În continuare el redă cazul căpitanului Filipescu din rândul voluntarilor români în armata rusă, care a declarat în față generalului rus Budberg că sultanul este unicul suveran al valahilor, fapt pentru care a fost imediat arestat [Маркс, Энгельс 1958, стр. 495].

În schimb, după încorporarea spațiului pruto-nistrean în cadrul URSS prietenia de veci a popoarelor rus-ucrainean și moldovenesc devine unul din pilonii principali ai politicii de stat, în susținerea căruia trebuiau aduse și argumente științifice. Drept urmare, apar un șir de lucrări menite să dovedească acest fenomen [Грекул 1961, стр. 174-182; Мохов 1961; Магомедов 1973, стр. 191-197; Мохов 1980; Анцупов, Дзюба et al. 1980]. Originile acestei prietenii în stilul „yafetik” marxist erau găsite chiar în perioada așa-numitor relații slavo-volohe [Анцупов, Дзюба et al. 1980, стр. 16].

Un exemplu elocvent de proces artificial de aculturație a fost surprins în cazul s. Vinogradovka (r. Bolgrad, reg. Odesa), în care locuiesc găgăuzi, bulgari, moldoveni, ucraineni, ruși. La întrebarea care este naționalitatea copiilor din familiile mixte, conducerea locală a răspuns că toți sunt înregistrați ca sovietici [Шумада 1978, стр. 239]. În mod automat, mai apoi deveneau ruși.

Ideologia a jucat și continue să joace un rol primordial în constituirea și funcționarea miturilor istorice [White 2002, стр. 22-29]. Analiza publicațiilor savanților sovietici denotă că istoriografia sovietică a venit ca o formă pervertită a Bibliei: „Veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va face liberi” (Ioan 8: 32). Sovieticii au adus *eliberarea* în Basarabia, apoi au început să aducă și *adevărul*.

În domeniul cercetării istorice, ca și în alte ramuri ale științei, direcțiile de cercetare au început să fie trasate la plenarele PCUS, iar apoi repetate papagalic de secțiile republicane ale aceluiași partid. Rezultatele cercetărilor erau privite și prezentate ca parte componentă a planurilor cincinale, de fapt chiar erau planificate din timp. Apariția studiilor monografice și a culegerilor mari de articole era atașată la evenimente importante din viața politică a URSS sau a republicii unionale.

Astfel, dacă vom pune pe axa cronologică edițiile apărute referitor la „formarea poporului moldovenesc” după cel de-al Doilea Război Mondial, se va observa cu claritate o creștere numerică a publicațiilor în anii de aniversare a anumitor sărbători sovietice. Pentru editarea acestora se făceau anumite dotații financiare, uneori fără să existe o cercetare continuă a problemelor.

Principala problemă constă în faptul că în acest spațiu a fost căutat cuibul de formare atât a romanicilor de apus, cât și a slavilor, fiind respinsă posibilitatea unui proces dublu. Această problemă este nerezolvată până în prezent [Терпиловский 2004, стр. 11]. În interpretările etnice ale reprezentanților școlii sovietice se observă o înțelegere modernă a evenimentelor din mileniul I p.Chr., fiind căutate niște frontiere clar definite și o coroborare totală a anumitor vestigii arheologice cu anumite etnosuri în baza unei teorii din secolul XIX a lui G. Kossina. Deci, romanicii de est trebuiau să-și facă apariția în spațiul vizat după definitivarea procesului de formare a etniei slave, care urma să aibă un rol civilizator.

După cum a fost prezentat în capitolul anterior, noțiunea de voloh a fost interpretată foarte diferit, și considerăm că este normal să fie așa, fiindcă niciun izvor istoric nu indică vreo populație care să se autodefinească prin această noțiune. Numele respectiv era utilizat doar atunci când era vorba de o populație ce locuia undeva în zona Dunării, fără a se da amănunte despre faptul cum se numeau ei însuși pe ei.

În pofida acestui lucru, proaspăt formată școală de cercetări etnoistorice din RSS Moldovenească prelua fără nicio filtrare critică sursele în care triburile respective erau citate, informația și concluziile fiind ajustate la cerințele istoriografiei locale. Astfel, în 1961 apare la Chișinău o recenzie-studiu semnată de E. Podgradskaja, referitor la colonizarea Carpaților vestici de volohi în secolele XV-XVIII, proces care este văzut de autoare drept asemănător cu cel care a avut loc în spațiul dintre Nistru și Prut [Подградская 1961, стр. 67]. Autoarea insistă că este bine cunoscut faptul că în secolele XIV-XVI volohii se mutau cu traiul spre răsărit pe teritoriul Moldovei, spre nord – Ucraina de Vest și spre vest, în Slovacia și Moravia. Care au fost factorii ce i-au făcut pe volohi să înainteze în aceste direcții – se întrebă cercetătoarea, și ne întrebăm și noi.

E. Podgradskaja vede cauza migrațiilor în nevoia de a găsi noi terenuri pentru pășunatul vitelor, neținând cont de existența frontierelor statale ori feudale. Altă cauză ar fi atacurile turcilor spre Transilvania în anii '50-'60 ai secolului XVI. Dar principala cauză este înăsprirea jugului feudal în partea de răsărit a Europei, când țărani erau deposedați de pământ și transformați în șerbi [Подградская 1961, стр. 68].

Pentru ca un popor să înceapă o migrație, este nevoie de mai mulți factori. În primul rând, acest fenomen începe în condițiile unui salt economic care duce la o revoluție demografică, moment care nu a fost depistat de cercetătorii sovietici în evoluția culturii materiale a volohilor. Alt moment

ar fi impactul unui val de migrare, care provoacă prin efectul „dominoului” mișcarea altor triburi, ele fiind impuse să lovească teritoriile vecine perpetuând acest proces. Dar nici acest caz nu credem că este valabil pentru perioada menționată de autoare, fiindcă tocmai atunci spre această regiune venea un val opus de migrație – a unguirilor dinspre nord-vest, iar incursiunile turcilor erau sporadice și de scurtă durată. Nu are relevanță principalul argument, considerat de autoare drept cel mai forte în istoriografia sovietică, și anume deposedarea de pământ și procesul de înșerbire. Se pare că reprezentanții școlii chișinăuiene au încercat o preluare oarbă a unor scheme create la Moscova și valabile pentru alte spații geografice, nu și pentru cel pus în discuție. Relatarea însăși a argumentului cere anumite explicații, deoarece trezește contradicții: se dovedește că țăranii erau proprietari de pământ, ceea ce în cazul unor comunități păstorești este imposibil. Și mai sunt desconsiderați favoriții istoriografiei sovietice: țăranii se dovedeau atât de necunoscători, încât de bună voie își schimbau locul de trai în regiuni cu un regim feudal stabilit. Așadar, fugeau dintr-un teritoriu în care relațiile feudale erau incipiente pe niște pământuri unde ele deja au reușit să se impună.

Observăm că, pentru începutul anilor '80 ai secolului XX, istoriografia sovietică practic încetează utilizarea termenului volohi, fiindcă deja existau statalitățile moldovenească și munteană, deci nu mai existau volohii din „mileniul întunecat”. Găsim confirmarea acestei percepții la E. Rikman, în studiul „Moldovenii” din 1983, în care el insistă că etnonimul moldoveni s-a format în frontierele statului medieval Moldova [Рикман, 1983, стр. 207-216].

O importanță aparte a avut organizarea în anul 1970 a CȘSCP „RSVFPM”, cu participarea unor specialiști din diferite centre de cercetare academică. Consiliul științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești” a fost fondat în anul 1970 la Academia de Științe a RSSM, pe lângă Secția științelor sociale. Din acest consiliu făceau parte cercetători din diferite centre științifice: Moscova, Chișinău, Lvov etc. Președinte a fost ales membrul-corespondent al Academiei de Științe a RSSM, doctor în științe istorice, N.A. Mochov, președinți adjuncți – șeful Secției de etnografie și studiul artelor, V.S. Zelenčuk, și șeful Secției de istorie a Moldovei în perioada presovietică a Institutului de Istorie al AȘ RSSM, P.V. Sovetov, secretar științific – P.P. Bârnea. Scopul organizării acestui consiliu consta în realizarea unui studiu interdisciplinar privind relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești, rezultatele fiind comunicate la sesiunile anuale. În cadrul acestor reuniuni, la care participau în special reprezentanți ai școlii sovietice de cercetare, erau trasate principalele direcții de investigații. Către 1979 au avut loc 8 astfel de sesiuni și au fost publicate câteva lucrări.

Rezultatele primului an de activitate au fost materializate prin publicarea unei culegeri de articole în anul 1972. Principiile care se lasă deduse din această culegere sunt respingerea ideii de

continuitate a elementelor vest-romanice pe întregul lor areal și recunoașterea unei situații complexe și a unui proces de durată în cazul migrației triburilor volohe de la sud de Dunăre. Printre realizările obținute Consiliul științific includea momentul de depășire a extremelor teoriilor migraționiste și a continuității datorită unor tratări considerate de istoricii sovietici obiective și lipsite de tendențiozitate [IOBECB 1972]. Un deosebit interes prezintă comunicările semnate de I. Rafalovič, care, în baza izvoarelor scrise și a datelor arheologice, ajunge la concluzia că în secolele VI-VII spațiul pruto-nistean era locuit de triburi slave din care făceau parte și anții, și tiverții [Рафалович 1972b, стр. 7-31]. V. Koroljuk propune conceptul unei zone de „contact”, cu mișcări continue de popoare, slavii având rolul de hegemon [Королюк 1972c, стр. 31-46]. În al doilea articol, V. Koroljuk, în urma studierii unei lucrări anonime ungare în comparație cu cronicile rusești, demonstrează că vlahii au fost cunoscuți și cu numele de păstori romani sau romani și că ei, spre deosebire de slavi, au fost izgoniți de unguri spre est [Королюк 1972d, стр. 139-159]. Este o concluzie foarte importantă, deoarece, în dorința de a prezenta rolul important al păstoritului în viața romanicilor de est, autorul recunoaște că, în secolul IX, această comunitate era separată de cea a slavilor. Altfel spus, ei prezentau o entitate etnică bine definită, caracterizată printr-un proces etnic definitiv. L. Polevoj face o prezentare analitică a celor două teorii de formare a romanicilor prin prisma istoriografiei numite feudală și burgheză [Полевой 1972, стр. 46-91]. G. Litavrin, analizând mențiunile termenului vlah în izvoarele bizantine, constată că ele nu indică mișcări masive de populație vlahă, inclusiv peste Dunăre, sau schimbarea densității lor pentru secolele XI-XII, iar procesele etnice care au avut loc în Epir, Thesalia, Serbia sau Macedonia s-au derulat separat, nefiind o etapă în constituirea romanicilor de vest cunoscuți în zona Dunării [Литаврин 1972, стр. 91-138]. Ca urmare a analizei izvoarelor scrise și a datelor arheologice, urmată de coroborarea rezultatelor, I. Hâncu ajunge la concluzia că triburile ulicilor, după ce le-au fost ocupate pământurile de către kieveni, la mijlocul secolului IX, se mută cu traiul în partea nordică a interfluviului Nistru-Bugul de Sud, unde formează pentru secolele X-XII un grup etno-cultural separat, bine determinat arheologic. Aceste monumente au fost distruse către a doua jumătate a secolului XI – începutul secolului XII, probabil de triburile cumanilor [Хынку 1972, стр. 159-175]. În ce-i privește pe tiverți, I. Hâncu atribuie această populație slavilor care au venit în regiunea Nistrului în perioade anterioare secolului IX și au locuit împreună cu alte grupuri etnice. Arealul lor în secolele X-XII era spațiul dintre Nistru, Marea Neagră și Gurile Dunării, cultura lor materială fiind una sincretică, în care se observă elemente slave, turco-bulgare, pecenego-cumane și, posibil, volohe [Хынку 1972, стр. 174-175].

În conformitate cu chemările de a porni un atac în domeniul ideologiei lansate la congresele PC al URSS, prin cuvintele lui L. Brejnev despre războiul ideologic cu lumea capitalistă [Мохов,

Чертан, Жигня 1972, стр. 128], istoricii din RSSM s-au aliniat acestor chemări și la începutul anilor '70 apar mai multe lucrări cu caracter de demascare a ideologiei burgheze și a caracterului neștiințific al studiilor apărute peste hotare. Aceste lucrări nu au putut evita nici problemele legate de relațiile diferitor etnii care locuiau în URSS cu slavii/rușii, nici problemele etnogenetice. Se evidențiază în acest context studiile semnate de V. Zelenčuk și S. Zajdman [Зеленчук, Зайдман 1972, стр. 201-210], A. Morar' [Морарь 1972, стр. 211-218], N. Mochov, E. Čertan, K. Žignja [Мохов, Чертан, Жигня 1972, стр. 128-153], M. Magomedov [Магомедов 1973, стр. 191-197] et al.

În anul 1973, la Chișinău a fost organizat simpozionul dedicat problemelor tipologiei feudalismului și particularităților dezvoltării social-economice și politice a Europei de Sud-Est în epoca feudalismului. Pentru tema noastră de cercetare prezintă interes tezele prezentate în comunicările semnate de Ju. Bromlej și V. Koroljuk [Бромлей, Корольюк 1973, стр. 24-33], I. Rafalovič [Рафалович 1973, стр. 33-41] și Gh. Fedorov, privind începuturile vieții urbane [Федоров 1973, стр. 42-52]. Ju. Bromlej și V. Koroljuk revin la ideea că primele apariții ale slavilor la sud de Dunăre datează din secolele III-IV, dar despre o colonizare masivă a regiunii se poate vorbi începând cu secolul V, procesul s-a încheiat către secolul VII [Бромлей, Корольюк 1973, стр. 24-25]. În opinia acestor autori, etnia vest-romanică a reușit să-și păstreze identitatea grație modului său deosebit de viață, bazat pe o economie pastorală. Complexitatea proceselor etnice a permis autorilor definirea unei „zone de contact”. Teza anilor '60 despre supraviețuirea în regiunile de câmpie și codri a unei populații romanizate trebuia exclusă, și acest lucru a fost făcut în studiul semnat de I. Rafalovič, care declara că, în condițiile marii migrații, această populație nu putea să supraviețuiască, în afară de acele comunități care se ocupau cu păstoritul, dat fiind faptul că ele nu făceau concurență barbarilor agricultori [Рафалович 1973, стр. 33]. Acest apel la o concurență în domeniul agriculturii este irelevant, pentru că școala sovietică stabilea începuturile cultivării pământului prin arat la slavi pentru secolul IV, dar generalizarea acestui procedeu agricol – din secolul VIII [Бромлей, Корольюк 1973, стр. 27]. Prin urmare, dacă se putea menționa o „concurență agricolă”, atunci numai după secolul VIII, când această practică s-a generalizat la slavi și, eventual, putea să apară o criză de terenuri agricole. Cu atât mai mult, că din secolul VII, parțial, iar din secolul IX, în mod absolut, nu mai putem vorbi despre o hegemonie slavă la nord de Dunăre, grație aceleiași migrații a popoarelor. Și dacă a fost admisă o perpetuare a populației romanice din așezările romano-gerpidice prin cele romano-avaro-slave [Рафалович 1973, стр. 34], un mod de viață similar ar fi putut permite o supraviețuire a romanicilor și în continuare, dacă luăm în considerare că noile valuri de migratori loveau în primul rând în cei care dețineau puterea politică.

Tot în anul 1973, CȘSCP „RSVFPM” a editat un volum de comunicări prezentate la ședințele sale [ИАСВС 1973, стр. 5-10]. T. Zlatkovskaja considera că, în etnogeneza romanicilor de vest, momentul de început trebuie să fie considerat romanizarea. Este un proces care, conform acestei cercetătoare, a avut mai multe particularități în cazul geților, și anume: prezența deosebit de masivă a trupelor militare romane; constituirea din secolul II p.Chr. a unităților militare cu participarea localnicilor; prezența obligatorie a tracilor romanizați în magistraturile locale. În cazul Moesiei, T. Zlatkovskaja recunoaște că orașele nu au fost distruse, ele jucând un rol important în perioadele ulterioare. Drept urmare a celor expuse, anume Moesia poate fi considerată teritoriul de unde vlahii au colonizat pământurile balcanice [Златковская 1973, стр. 8-10]. Studiarea letopisețelor moldovenești, în special a unor fragmente din cronica Voskresensk, i-a permis lui V. Zelenčuk să tragă concluzia că romanicii de răsărit au colonizat teritoriul Moldovei în secolul XII [Зеленчук 1973b, стр. 11-22]. Este original raționamentul făcut de V. Marinov, cum că, pentru regiunea Bosniei și Dalmației, numele *vlah* desemna și populația slavă care a acceptat ortodoxia. Cu regret, concluziile finale ale acestui cercetător se bazează pe teoria lui W. Tomaschek din 1882 [Маринов 1973, стр. 22-32]. În același context, cu afirmația că numele de vlah nu era un termen cu valoare etnică, ci unul care îi numea pe păstorii munteni din regiunile Cehoslovaciei vin N. Gracianskaja și V. Koroljuk [Грацианская, Королюк 1973, стр. 33-38].

După opt ani de activitate a CȘSCP „RSVFPM” s-a făcut un raport detaliat despre activitatea sa. Prima publicație în acest sens a fost textul care înlocuia prefața la volumul din 1978 [Мохов, Зеленчук, Советов 1978, стр. 3-18], urmat de un articol cu conținut aproape identic, publicat în revista „Советская этнография”, dar semnat de o altă componentă de autori [Зеленчук, Златковская 1978, стр. 123-130]. În aceste publicații se anunța că timp de opt ani au fost organizate șapte sesiuni științifice, la care au fost supuse unor largi discuții rezultatele cercetărilor: I sesiune – mai 1970; a II-a sesiune – octombrie 1970; a III-a sesiune – aprilie 1971; a IV-a sesiune – mai 1972; a V-a sesiune – noiembrie 1973; a VI-a sesiune – aprilie 1975; a VII-a sesiune – aprilie 1977. Analiza activității declarate a CȘSCP „RSVFPM” ne-a permis sintetizarea materialului de importanță sporită în tabelul 5.

Tabelul 5

Sesiunea, comunicări, tema discuției	Dezbateri		Decizii
Octombrie 1970 G. Ćebotarenko, <i>Археологические аспекты южных славян и волохов</i> I. Hâncu, <i>Балкано-Дунайская культура лесостепной Молдавии X-XIV вв. и её этническая интерпретация</i>	G. Ćebotarenko – cultură slavă I. Hâncu – cultură sincretică, inclusiv element est-romanic	G. Smirnov – diminuarea rolului slavilor și interpretarea culturii slave drept est-romanică renaște teoriile vechi, eronate, depășite de știința sovietică.	- prezența elementului slav nu trezește dubii, prezența celui est-romanic nu este argumentată științific. - se recomandă studierea intensivă a monumentelor slave, de importanță majoră pentru rezolvarea problemei

			etnogenezei moldovenilor.
Aprilie 1971 N. Raevskij, <i>Проблема этногенеза волохов в свете периодизации романо-славянских языковых взаимоотношений</i>	N. Raevskij – două etape mari (secolul VI-VII, din secolul IX)	T. Il'jašenko, M. Gabinskij – existența acestor perioade necesită argumente suplimentare; M. Gabinskij – a susținut ideea continuității populației romanice la nord de Dunăre; I. Rafalovič – datele arheologice denotă că afirmația e valabilă doar pentru arealul intracarpatic E. Demina – e nevoie de studii arheologico-filologice; V. Koroljuk – sunt necesare studii complexe, nu e cazul unor afirmații categorice.	- renunțarea la concluzii categorice - argumentare insuficientă a existenței permanente a populației romanice la nord de Dunăre
Aprilie 1971 Koroljuk, <i>Волохи и славяне русской летописи</i>	Koroljuk – prin volohi se înțelegea și populația est-romanică.	Gh. Fedorov – este necesară o confirmare arheologică.	- termenul volohi cuprinde diverse grupe de populație.
Mai 1972 G. Litavrin, <i>Волохи в освещении византийских источников X-XIII вв.</i>	G. Litavrin – migrația de la sud de Dunăre a avut loc până în secolul X		- apreciere pozitivă - necesitatea publicării izvoarelor bizantine
I. Hâncu, <i>Археологические культуры и этнические общности. К вопросу о культуре тиверцев и улицей</i>	I. Hâncu – cultura tiverților e deosebită de cea a slavilor de est prin componența etnică eterogenă, ei au locuit în regiunea Nistrului între secolele II-XIII; teritorial ulicii corespund cu cultura balcano-dunăreană.	M. Livšic, N. Mochov, I. Rafalovič ș.a. – categoric împotriva altor elemente, decât cele slave V. Koroljuk – autorul nu poate să explice despre ce limbi e vorba în cazul „tolkovinej” tiverților.	
V. Timoščuk, <i>Из истории населения молдован в Буковине</i>	B. Timoščuk – din cele circa 100 așezări studiate 47 dispar la mijlocul secolul XIII, sub loviturile tătaro-mongolilor; cultura materială a moldovenilor e greu de identificat		
Noiembrie 1973 T. Zlatkovskaja, <i>Некоторые проблемы этногенеза волохов в связи с романизацией балканского полуострова в античное время</i>	T. Zlatkovskaja – sensul noțiunii “romanizare”, în Moesia populația romanică e prezentă în secolele IV-V	G. Litavrin – nu se exclude posibilitatea a mai multor centre de romanizați	
Ė. Rikman, <i>Об ареале романизации населения северных низовий Дуная в I половине I тысячелетия н.э.</i>	Ė. Rikman – provincia romană Dacia constituie o zonă a romanizării intensive, teritoriile la	M. Salmanovič, I. Rafalovič – nu este clară diferența între „romanizare activă” și	

	nord de Dunărea Inferioară – zonă de influențe puternice din partea culturii romane.	„influență puternică”; argumentele lingvistice aduse nu se referă la teritoriul de la est de Prut, iar rolul celor câteva grafitti este exagerat.	
Aprilie 1975 R. Udler, <i>Диалектология как источник для изучения истории расселения волохов</i>	R. Udler – apropierea graiurilor din Moldova cu cele din Maramureș denotă înrudirea lor.	I. Hâncu – materialele dialectologiei nu servesc la nimic, zonele definite de lingviști nu corespund cu cele desemnate de arheologi. Ě. Rikman, N. Mochov, G. Ćebotarenko, D. Dragnev au criticat poziția lui I. Hâncu.	
Gh. Fedorov, M. Salmanoviĉ, <i>Проблема генезиса восточнороманских народов</i>	Gh. Fedorov, M. Salmanoviĉ – romanizarea în spațiul pruto-nistrean nu a existat; cultura balcano-dunăreană aparține în primul rând slavilor.		A primit o apreciere înaltă; unele aspecte trebuie revăzute.
Aprilie 1977 T. Zlatkovskaja, <i>Календарная обрядность как источник по изучению этногенеза молдован</i>	T. Zlatkovskaja – Rusaliile au origini atât în lumea tracică cât și în cea slavă; legătura cu termenul roman <i>rosalia</i> nu a putut fi definită.		
M. Velikanova, <i>Данные палеоантропологии о перемещении населения в Днестровско-Прутском междуречье в I-II тысячелетиях</i>	M. Velikanova – Ultimii 2000 de ani populația din spațiul pruto-nistrean s-a schimbat de cel puțin trei ori.	I. Hâncu – antropologia poate fi manipulată, datele ei fiind foarte speciale; în etnogeneză rolul decisiv trebuie să-l aibă arheologia. G. Ćebotarenko, P. Bârnea, I. Rafaloviĉ – au apreciat mult comunicarea. V. Šušarin – etnosul nu totdeauna corespunde cu arealul culturilor arheologice, deci I. Hâncu nu are dreptate.	
V. Pavel, <i>Диалектная терминология как источник изучения земледелия и расселения молдован</i>	V. Pavel – din 710 termeni agricoli 32% sunt de origine slavă, din care 7% - de origine sud-slavă.		
Totaluri 1977			
V. Zelenĉuk – trebuie de stopat anumite idei preconceptuate în cercetare, în special privind cultura balcano-dunăreană; extinderea limitei ei superioare la secolul XIV este neargumentată; este ridicat în mod artificial rolul elementelor romanice și tot în mod artificial este scăzut cel al slavilor de sud; atitudinea neștiințifică în cercetarea unor monumente este extinsă asupra tuturor monumentelor din regiune.			
P. Sovetov – reieșind din situația creată, de stabilit o metodică de cercetare interdisciplinară, care să fie aprobată.			

N. Mochov – au fost trasate căi de rezolvare a unor aspecte ale problemei date; teoria vulgară a continuității nu-și găsește argumentare, cu atât mai mult că la est de Prut romanizare nu a existat; s-a demonstrat că factorul hotărâtor în formarea moldovenilor l-au jucat slavii de vest și populația rusă veche. E necesar de renunțat la ideile preconceptuate formate de teoriile migraționistă și a continuității, care, în ultimul timp, au apărut fără nicio bază de argumente, monumentele slave fiind prezentate drept romanice de est.

În recenzia apărută la culegerea de articole „Славяно-волошские связи” (Chișinău, 1978), M. Muntjan menționa importanța clarificării genezei „poporului moldovenesc”. Autorul, prezentând articolele din culegere, ajunge la concluzia că savanții sovietici au soluționat problema referitor la originea populației moldovenești. Printre neajunsurile depistate în lucrări erau evidențiate: abordarea anistorică, tendința de a găsi un spațiu geografic și cronologic în care moldovenii au existat constant etc. [МУНТЯН 1979, стр. 94], concepții care nu corespundeau principiilor teoretice ale școlii sovietice privind evoluția popoarelor, și anume că toate comunitățile se dezvoltă continuu, se schimbă, pierd unele trăsături și capătă altele, populații și națiuni eterne și neschimbate nu au existat [МУНТЯН 1979, стр. 94].

Volumul editat în anul 1983 cu referire la relațiile slavo-moldovenești menționa, deja cu anumită prudență, că studiile din volum și cele ulterioare ne vor apropia mai mult de cunoașterea complicatelor procese ale genezei poporului moldovenesc [CMC 1983]. În anumit sens, această declarație era un pas înapoi, având în vedere că la sfârșitul anilor '70 se afirma că problema dată este practic rezolvată, și că cercetările ulterioare vor confirma doar corectitudinea tezelor expuse de istoriografia sovietică.

La mijlocul anilor '80 s-au petrecut mari schimbări în modul de tratare a problemelor politice, în primul rând la Moscova. Rămase fără susținere sau fără directive, creaturile științifice de tipul CȘSCP „RSVFPM” își încheie subit activitatea, fără a mai ajunge la concluzia că problema a fost definitiv și irevocabil clarificată.

În istoriografia sovietică era acceptat principiul că fiecărei perioade istorice determinate de istorici trebuia să-i corespundă o identitate etnică separată. Criteriile de determinare a acestor perioade erau foarte subiective, după cum au arătat discuțiile referitor la terminologia de bază utilizată de savanți. Schema simplistă care presupune că perioadei sclavagiste îi corespundea tribul, feudalismului – populația, capitalismului – națiunea burgheză și socialismului – națiunea socialistă s-a dovedit a fi irelevantă atunci când era aplicată anumitor cazuri concrete. Acest fapt determina la un anumit moment necesitatea acceptării unui specific local, care trebuia să fie ținut sub control, în mod contrar exista pericolul ca el să devină dominant și să demonstreze neviabilitatea întregii structuri teoretice. Școala sovietică de cercetare nu a fost capabilă să găsească niște modalități pentru a crea impresia unei evoluții continue în cercetarea academică. De aceea atunci când devenea evident că opiniile se diversifică și există pericolul împotmolirii în discuții care să genereze anumite

întrebări vizavi de „postulatele” sale, nu se găsea o altă cale decât să se declare că problema este insuficient de cunoscută, precum și epurarea persoanelor care propuneau concepții de alternativă sau, cel puțin, încercau să judece prin metoda negației etc.

Sub fațada nobilei și modernei cercetări interdisciplinare se ascundea însă o realitate de altă natură. La sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70 ai secolului XX partea esențială a cercetărilor științifice în RSSM a început să fie pusă pe umerii „generației noi”, constituită din cercetători locali¹⁹. De la primele lor încercări științifice au declanșat o „mișcare browniană” în cadrul școlii de cercetare sovietică. Din aceste considerente, trebuia de organizat un centru care, sub vizorul instituțiilor unionale, să filtreze studiile istorice, promovându-le doar pe cele acceptabile din punctul de vedere al politicii generale. Evidenței și controlului erau supuși nu numai cercetătorii locali, dar și cei din R.S. România care se ocupau cu problema etnogenezei românilor. Despre acest fapt ne vorbește informația prezentată la CC al PCM la 15.V. 1975²⁰, în care se prezintă ideile expuse de C. și D. Giurescu, V. Curticopeanu, G. Zaharia, M. Mușat în comunicările la conferințe sau în publicații. Din aceleași documente de arhivă se constată planificarea unei monografii scrise de un colectiv de autori sub titlul „Formarea poporului moldovenesc”, ce urma să includă mai multe capitole capitole: Scopurile cercetării și istoriografia; Istoria etnică a pământurilor carpato-dunărene până în secolul XII; Populația romanizată la Dunăre în Evul Mediu. Contactele cu slavii timpurii; Răspândirea volohilor pe pământurile carpato-nistrene. Rolul elementelor est-slave (vechi ruse) în formarea etnosului moldovenesc; Stabilirea relațiilor feudale. Formarea statului moldovenesc și rolul lui în consolidarea populației moldovenești.

Analiza cercetării academice privind procesele etno-culturale între Carpați și Nistru în secolele II-XIV denotă o dependență totală a studiilor istorice din URSS de factorul politic. Mai mult decât atât, prin activitatea lor istoricii aveau sarcina să execute anumite comenzi sau directive luate la congresele PC al URSS sau promulgate de liderii politici [Мохов, Ружина 1949, стр. 61-78].

¹⁹ Numărul moldovenilor antrenați în domeniul științei a crescut de 19,7 ori în anii 1960-1970, ajungând către anul 1970 cifra de 37,8%, apud Рикман 1983а, стр. 212.

²⁰ Справка „Новейшая румынская литература о проблемах этногенеза восточно-романских народов и молдавско-русских связей. ”

ÎNCHEIERE

a. Sinteza rezultatelor obținute

Studiile istoriografice, indiferent de domeniul inclus în analiză, sunt foarte aproape de o formă speculativă a filozofiei istorice, deoarece nu există temelii teoretice strict determinate în baza cărora se poate aprecia superioritatea unei teorii asupra alteia. Ca urmare, studiile istoriografice au șansa să se transforme într-o metodă de alegere în mediul strategiilor interpretative istorice, și „adevărul istoric” va fi acordat celui care are viziuni istorice, morale, religioase etc. apropiate de ale persoanei care se ocupă cu studii istoriografice.

Analiza studiilor istorice sovietice postbelice legate de problema proceselor etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru a permis stabilirea următoarelor perioade distincte:

I. Perioada 1946-1961, care include, la rândul său, trei etape:

1. 1946-1951

Prima etapă are drept an de pornire 1946, an de constituire a Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a AȘ URSS. Atunci s-a demarat procesul de constituire a școlii științifice în RSSM, fiind stabilite principalele direcții de cercetare. Majoritatea absolută a cercetătorilor erau persoane venite din alte centre de cercetare din URSS, în special Moscova, Leningrad, Kiev. Nu se pune la îndoială gradul lor de profesionalism, dar este nevoie de constatat că erau persoane cu opinii deja formate, cărora realitățile din spațiul pruto-nistean le erau străine. Deci, era nevoie de o perioadă de adaptare. Schimbarea statutului Bazei Moldovenești în Filiala Moldovenească a AȘ a URSS, în anul 1949, nu a modificat și componența profesională sau problematica de studii.

2. 1951-1956

Anul 1951 a fracturat evoluția studiilor la nivel de URSS, fapt care a afectat și regiunile. Articolul lui I. Stalin în probleme de lingvistică și etnografie, modificările administrative în cadrul AȘ a URSS, denigrarea și autocenzurarea a tot ce s-a făcut în anii precedenți au creat o stare de haos în studiile istorice. S-a declanșat o „criză a savanților”, cei mai mari cercetători sovietici simțindu-se obligați să renunțe la tot ce se făcuse până la acel moment. Acest fapt a dus la apariția unor nume noi în cercetarea academică, care vor dirija studiile istorice pentru o perioadă de peste 30 de ani.

3. 1956-1961

Împlinirea a zece ani de studiere a problemelor etnice în spațiul de la est de Carpați a fost marcată de o nouă ruptură politică care a temperat activitatea mult prea perseverentă a unor savanți sovietici. Congresul XX al PC a URSS, prin demascarea cultului personalității, a redat posibilități

de viitor cercetării istorice. Grație deschiderii în interior a URSS, a urmat și o apropiere față de țările lagărului socialist, care începeau a fi iertate pentru studiile burghezo-moșierești din perioada interbelică.

II. Perioadă 1961-1991, care include și ea trei etape:

1. 1961-1970

Studiile istorice se aflau în ascensiune, și anul 1961 a venit ca un catalizator în acest proces. După o decizie luată în anul 1960, în 1961 a fost deschisă AȘ a RSSM, eveniment care a fost o recunoaștere a capacității de cercetare a centrelor științifice din RSSM și a marcat formarea primei generații de specialiști locali. Pentru prima dată apar opinii care insistă asupra unei altfel de interpretări a faptelor istorice, a proceselor etnice care au avut loc în diverse perioade istorice. Recunoașterea materialelor colectate în regiunile alăturate, în cazul de față în România, comparația lor cu realitatea din RSSM au generat anumite mișcări centrifuge.

2. 1970-1983

Chiar dacă acele forțe centrifuge nu au fost capabile să demonstreze la nivel local viabilitatea construcțiilor lor științifice, însăși existența lor venea să pună la îndoială omniveridicitatea școlii sovietice de cercetare, fapt care a provocat o reacție puternică în organele puterii. Anul 1970 aducea în cercetările istorice un organ de control (CȘSCP „RSVFPM”) care avea drept scop filtrarea cercetărilor pentru a admite spre publicare numai o categorie de rezultate. În cadrul acestei etape se remarcă doi ani, numiți „accidentul autohtonismului”, 1975-1977. Acest accident a fost provocat din nou de schimbările care au avut loc la Moscova, unde puterea este preluată de autohtoniști în frunte cu B. Rybakov, și, după tradiția sovietică, modificarea respectivă a afectat imediat întreaga coloană vertebrală științifică a URSS. Însă schimbările care au avut loc la nivel local nu au fost acceptate de centru, s-a dovedit că autohtoniști sunt toți, dar autohtonii sunt diferiți. În cadrul acestor permutări s-a redus activitatea CȘSCP „RSVFPM”, care, din aprilie 1975, a reușit să se întrunească tocmai peste 2 ani (aprilie 1977). Modificările intervenite la sfârșitul anului 1977, revenirea grupului de până la 1975 au fost și cauza schimbării accentelor în volumul cu rezultatele sesiunii științifice din 1977, apărut în 1978. Necesitatea de a continua activitatea CȘSCP „RSVFPM” a fost justificată printr-un raport de activitate publicat tot în 1978.

6. 1983-1991

Ideile vechi suferă înfrângere nu pentru că sunt rele, ci pentru că dispăre generația care le promova. Prima generație, din diferite motive, a fost practic exclusă din viața științifică. Din aceste considerente, sfârșitul anilor '70 – începutul anilor '80 se caracterizează, în linii majore, prin reconfirmarea teoriilor promovate oficial în etapele precedente, fiind republicate ediții din anii '60-

'70, problema vizată în această lucrare fiind considerată în general rezolvată. Această criză latentă este însoțită în paralel de formarea celei de-a doua generații de cercetători locali, care ocupau locurile vacante. La acestea se adaugă și o campanie intensă de cercetări pe teren, promovată în URSS, grație formării unui sistem de ameliorare în agricultură. Cercetătorii erau mai mult de jumătate de an în câmp, iar restul timpului trebuiau să se ocupe de prelucrarea primară a materialului acumulat. Această situație a determinat apariția studiilor de sinteză a celei de-a doua generații. Trebuie de recunoscut că în studiile respective discutarea principalelor probleme de interpretare a fenomenelor etnice a fost luată de la început, în condițiile slăbirii rolului factorului politic polarizarea științifică fiind și mai acută.

Schimbările care au provocat constituirea acestor etape, în marea lor majoritate, au purtat un conținut politic, fapt care demonstrează legătura puternică între cercetarea științifică în URSS și modificările politice, dar și o dependență a științei de politic, pe care a fost nevoită să-l servească.

b. Concluzii și recomandări

În baza investigațiilor privind procesele etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru efectuate în istoriografia sovietică postbelică, menționăm importanța științifică a problemelor etnogenetice în istoria comunităților, precum și a cercetării evoluției lor, a corelării complexității vieții economice și sociale, a creării cadrului instituțional al societății. Interpretarea etnică nu poate da calificative de tip „învingători” sau „învinși”, ea rămâne a fi o chestiune care necesită studii continue prin utilizarea celor mai moderne metode.

Studiile întreprinse de reprezentanții școlii sovietice cu privire la procese etno-culturale în secolele II-XIV între Carpați și Nistru se caracterizează prin tendința de a extrage din material mai multă informație istorică decât acesta poate oferi, ceea ce, în condițiile lipsei unor opinii critice privitor la „teoriile oficiale”, ducea la formarea unor fenomene negative. Deseori argumentul definitoriu era cel al vârstei, autorității, funcției etc. și nu cel obținut în baza cercetărilor. O caracteristică a studiilor efectuate a fost și „domenizarea” – monopolizarea cercetărilor de anumite persoane, formarea unui cerc închis de cercetare cu acces redus la informație pentru cei din afară. Publicațiile înseși sufereau de sindromul analizei parțiale a datelor și de omiterea celor care nu se încadrau în construcțiile logico-istorice propuse. Aceste ipoteze, deseori în structura argumentării, pierdeau anumite aspecte sau etape istorice, astfel încât metoda reconstrucției istorice de la mai vechi spre nou și invers în baza concluziilor istoriografiei sovietice oferă diferite rezultate. Încă un aspect negativ a fost multiplicarea/reeditarea lucrărilor cu mici modificări.

În prezenta lucrare s-a recurs la cunoștințe interdisciplinare istorice, arheologice, etnografice, lingvistice, antropologice, precum și la cercetarea izvoarelor și a bibliografiei critice. Analiza

izvoarelor, a modului de investigare și a metodelor utilizate de cercetătorii precedenți a permis emiterea unor afirmații „de alternativă” existente sau emiterea unor noi interpretări. Aprecierea, în cazul anumitor ipoteze, a unui grad insuficient de argumentare sau a unor dovezi prea puțin plauzibile a determinat deseori necesitatea de a promova o opinie inedită cu privire la evoluția proceselor etnice în regiunea respectivă.

A fost stabilit că istoriografia sovietică a fost extrem de politizată, conformându-se cu ideile emise la centru – atitudine egalată deseori cu supunerea oarbă, lipsa de autonomie intelectuală și de voință în cercetare, care au conferit superficialitate și simplism studiilor etnice la nivel republican și au reprezentat o barieră în calea progresului științific. Identificarea rolului sistemului central în orientarea și controlul cercetărilor republicane reprezintă un motiv de meditație privind actualizarea și adaptarea permanentă a acestui principiu la cerințele actuale. Interpretarea sovietică a istoriei în baza formațiunilor social-politice (sclavagism, feudalism, capitalism, socialism) s-a dovedit a fi una falimentară, fiindcă impunea schimbarea terminologiei etnice odată cu schimbarea formațiunii: neam, trib, poporație, popor, națiune burgheză, națiune socialistă.

S-a stabilit că istoriografia sovietică era chemată să demonstreze rolul pozitiv, obiectiv-progresist al slavilor. Sub alt aspect ea trebuia să argumenteze istoric, să legitimeze cu secolele VI-XIV anexarea Basarabiei, pe baza dominației etnice a slavilor începând cu secolul VI p.Chr. Întreg teritoriul est-carpatic ar fost în componența cnezatelor vechi rusești al Kievului sau Halici-Volânia, care au avut un impact benefic-civilizator asupra dezvoltării comunităților de voloși.

Istoriografia sovietică nega continuitatea romanicilor la est de est Carpați între secolele VI-XII și încerca să demonstreze că romanicii de est au trecut la răsărit de Carpați doar abia către secolele XII-XIV.

Ca rezultat al investigațiilor, se poate releva că evoluția studiilor istoricilor sovietici vizavi de problema proceselor etno-culturale în secolele II-XIV la est de Carpați, în condițiile istorice analizate, nu era posibilă fără o adaptare la cerințele și directivele centrale, care se bazau pe lipsa autonomiei intelectuale, o libertate limitată de cercetare, simplitate și superficialitate în unele probleme, în contrast cu rigiditatea formalismului excesiv în studiul altora, ceea ce, în toate epocile și domeniile, a constituit un impediment grav în calea dezvoltării științei.

Este bine cunoscut faptul că etnogeneza oricărui popor nu a fost un proces evolutiv continuu. Așa elemente caracteristice ca limba, cultura materială și spirituală, conștiința de comunitate deosebită de altele etc. se formează într-un timp relativ mare și se află într-o permanentă dezvoltare și cizelare, deseori fiind supusă unor factori externi arbitrari. Dat fiind faptul că arheologia fixează doar unele componente ale etnosului, nu întotdeauna este posibil de a urmări o continuitate a culturilor arheologice, numărul lor fiind direct proporțional cu existența perioadelor de dezvoltare

continuă și a întreruperilor pe care le avem fixate la moment din punct de vedere arheologic. Reieșind din aceste probleme precum și din slaba studiere a monumentelor, în prezent este practic imposibil de făcut anumite concluzii privind caracterul etnic al purtătorilor culturilor arheologice din secolele I-IV p.Chr. de pe teritoriul dintre Prut și Nistru. Este nevoie de o studiere în continuare, în primul rând în cadrul săpăturilor arheologice. În ce privește cultura Sântana de Mureș-Černjachov cercetătorii au fost puși în fața unei probleme complicate privind apartenența etnică a componentelor acestei culturi, care a cuprins un vast areal, în limitele contemporane ale căruia se ciocneau interesele diferitor școli de cercetare. Astfel că realitățile arheologice din spațiul respectiv deveneau suport pentru teorii care deseori se excludeau reciproc.

A fost stabilit că valul gotic dinspre nord și influența masivă a civilizației romane dinspre sud au reușit să asigure o uniformizare a culturii materiale în întreg arealul culturii Sântana de Mureș-Černjachov, astfel încât, după victoria hunilor asupra goșilor și retragerea celor din urmă în granițele Imperiului Roman, s-au creat condiții apropiate ale evoluției culturii materiale a fostelor comunități černjachoviene. Valul de migrație al triburilor de origine slavă ajuns în spațiul de la apus de Prut a descoperit aici o populație răslețită, dar cu o cultură materială apropiată, care, în condițiile ruperii relațiilor cu Imperiul Roman, a fost supusă unui proces de decădere continuă. A început o perioadă relativ scurtă de coabitare a romanicilor de răsărit cu populația care va deveni în viitor sud-slavă și care a contribuit substanțial la formarea identității romanicilor de răsărit. Elementul romanic, aflat la un nivel de civilizație mai superior, fiind influențat de valorile lumii elenistice și, apoi, romane, a învins în procesele etnice devenind dominant. Prin aceasta se explică dificultățile care stau în fața cercetătorilor în atribuirea etnică a vestigiilor arheologice. Dezmembrarea sistemului de frontiere romane pe Dunăre la începutul secolului VII a provocat migrația unui număr impunător de populație venită anterior, ceea ce a sporit și mai mult raportul etnic în favoarea romanicilor.

Procesele de unificare a statului rus kievean, care aveau loc în regiunea Niprului, au dus la migrația ulicilor, fapt care reiese din cronicile rusești. Ulicii, fiind impuși să migreze spre apus, au întâlnit la apus de Nistru grupuri din populația descendentă din cultura Sântana de Mureș-Černjachov. Spre deosebire de primul val al slavilor, cu care relațiile au fost relativ apropiate din cauza coexistenței în cadrul conglomeratului etnic sub hegemonia goșilor, al doilea val de slavi apăruiți în regiune a fost întâmpinat ostil, ei fiind nevoiți să construiască puncte fortificate pentru a-și garanta securitatea. Fiind în conflict cu Kievul, care va adopta creștinismul, ulicii, o perioadă de timp, vor promova cultele politeiste ale strămoșilor. Și numai în fața pericolului peceneg de la începutul secolului X aceste comunități vor accepta primatul cnezilor kieveeni, devenind puncte de tranzit al armatelor ruse vechi spre/dinspre Constantinopol.

Din aceste considerente, a fost logic, în astfel de condiții, ca lovitura principală a noilor valuri de migratori să fie aplicată anume asupra acestor centre fortificate, care pentru pecenegi și cumani prezentau centre de forță locală și, deci, pericol. Rămase fără sprijinul efectiv al cnezatelor ruse în perioada destrămării feudale și în fața unui val de presiune din partea populației locale, comunitățile slave, către secolul XI, nu au avut șanse de supraviețuire.

Migrarea pecenegilor în zona Milcovului va forma o diafragmă etnică în această regiune, polarizând procesul de unificare statală în două regiuni. Asimilarea acestui grup a durat pe perioada formării a două unități politice distincte ale romanicilor de est, teritoriu care va forma în viitor frontiera politică în condițiile impotenței impunerii unea asupra alteia.

Alegerea spațiului pruto-nistean în calitate de loc de reședință a conducătorilor Hoardei de Aur vorbește despre faptul că regiunea era populată cu o populație sedentară alta decât cea slavă. Fondarea unor orașe, care în scurt timp vor atinge un grad înalt de înflorire, s-a datorat nu numai lucrului sclavilor aduși în urma campaniilor militare ale tătarilor, dar și încheierii valurilor de migrație și începutului sedentarizării nomazilor. Luptele interne pentru deținerea puterii centrale în cadrul Hoardei de Aur și înfrângerile suferite de tătari, în special în înfruntările cu polonezii și lituanienii, au dus la crearea unui vacuum de putere politică, de care s-a folosit populația majoritară în condițiile apariției unor noi pretenții din partea statelor vecine, în special prin extinderea dominației maghiare.

Prin această lipsă relativă a unui hegemon politic în regiune se explică ascensiunea grupurilor etnice înrudite, care au început să revină din regiunile dosite montane și de codri, având o psihologie statală mai avansată.

Din cele expuse rezultă că nici într-o etapă istorică, în cadrul spațiului dintre Nistru, Carpați și Dunăre, nu au avut loc procese etnice distincte, respectiv nu a avut loc o diferențiere a caracterului etnic al populației romanice dintre Carpați–Dunăre și Carpați–Nistru, deosebiri se reduc la nivelul regionalismelor. Existența în partea de nord a spațiului pruto-nistean a triburilor ulicilor a fost una de scurtă durată. Relativ izolată din punctul de vedere al relațiilor cu cei din jurul său, această comunitate a avut un sfârșit tragic.

În urma analizei materialelor oferite de arheologie și alte discipline au fost determinate procesele etnice care au avut loc în zona extra și intracarpatică. Din zona intracarpatică romanicii s-au extins spre est, în special după campania tătaro-mongolilor. Atât la est cât și la sud de Carpați contactele acestor grupuri cu comunitățile întâlnite în cale nu au dus la schimbarea caracterelor etnice, în timp ce condițiile geografice și situația politică au catalizat procesul de stabilire în sec. XIV a două formațiuni statale.

BIBLIOGRAFIE

- Anonimus 2001:** Anonimus, Notarius. *Gesta hungarorum*, București, 2001
- Armbruster 1993:** Armbruster, A. *Romanitatea românilor*, București, 1993, 344 p.
- Angelov 1980:** Angelov, D. *Die Entstehung des Bulgarischen Volkes*, Berlin, 1980, 153 S.
- Bârză, Brezeanu 1991:** Bârză, L., Brezeanu, S. *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991.
- Bichir 1977:** Bichir, Gh. *Les sarmates au Bas-Danube*, in: *Dacia*, N.S., t. XXI, 1977, p. 167-197
- Bonte, Izard, Lenclud 1999:** Bonte, P., Izard, M., Lenclud G. *Antropologia rusă și sovietică*, in: Bonte, P., Izard, M. *Dicționar de etnologie și antropologie*, București, 1999, 718 pag.
- Brather 2004:** Brather, S. *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie*, Berlin, 2004, 807 S.
- Brener 1912:** Brener, E. *Der Stand der Forschung über die Kultur der Merovingerzeit*, in: *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission*, VII, Frankfurt, 1912, s. 262-267.
- Cantemir 1973:** Cantemir, D. *Descrierea Moldovei*, București, 1973, 400 pag.
- Călători străini 1971:** *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971.
- Corman 1998:** Corman, I. *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d.Chr.)*, Chișinău, 1998, 290 pag.
- Cosniceanu 1973:** Cosniceanu, M. *Studiu asupra numelor de persoane*, Chișinău, 1973, 216 pag.
- Costăchescu 1931:** Costăchescu, M. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, 674 pag.
- Costin 1958:** Costin, M. *De neamul moldovenilor*, in: Miron Costin, *Opere*, București, 1958, pag. 393-417.
- Costin 1990:** Costin, N. *Scieri*. Vol. I, Chișinău, 1990, 480 p.
- Coșeriu 1999-2001:** Coșeriu, E. „... Moldovenismul... nu se opune românismului, ci este o formă a lui...”, in: *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 4-6, 1999; 1-6, 2000; 1-6, 2001, pag. 166-169
- Crișan 1977:** Crișan, I.H. *Noi coordonate ale procesului romanizării și ale formării poporului român*, in: *Zargidava*, 8, 1977, pag. 29-40.
- Curta 2001:** Curta, F. *The making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*. Series: *Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series* (No. 52), Cambridge, 2001, 492 p.
- Dann 1991:** Dann, O. *Begriffe und Typen des Nationalen in der ruhen Neuzeit in National und kulturelle Identitat: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*. Hrsg. von Giesen B., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.
- DLR 1962:** *Dicționar latin-român*, București, 1962, 960 pag.
- Dragotescu 1987:** Dragotescu, Marcel. *Dovezi arheologice ale continuității populației autohtone în sec. V-IX e.n.*, in: *Memoria antiquitatis*, XV-XVII, Piatra-Neamț, 1987, p. 151-154.
- DRH, A, vol. I:** *Documenta Romaniae Historica*, A, Vol. I, București, 1975, 605 pag.
- DRH, D, vol. I:** *Documenta Romaniae Historica*, D, Vol. I, București, 1977, 529 pag.
- Durandin 1991:** Durandin, Catherine. *La Roumanie et le malentendu démocratique*, in: *Une histoire de la démocratie en Europe*. Paris, 1991, pag 373-393.

- Ebert 1921:** Ebert, M. *Südrussland in Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921, 436 S.
- Geary 1983:** Geary, Patrick J. *Ethnic identity as a situational construct in the Early Middle Ages*. In: *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft*, Wien, 113, 1983, p. 15-26.
- Gheorghe 1992:** Gheorghe, G. *Le vieux roumain: L'indoeuropéen commun*, in: *Getica*. Tom 1, nr. 3-4, București, 1992, pag. 41-104.
- Ghinoiu 1996:** Ghinoiu, I. *Focurile și rugurile funerare în spiritualitatea românească*, in: *Istorie și tradiție în spațiul românesc*, București, 1996, p. 199-213.
- Giurescu 1973:** Giurescu, C.C. *Formarea poporului român*. Craiova, 1973.
- Gonța 1998:** Gonța, Al. I. *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în sec. XIV-XVI. Originea istorică a Cobâlelor*, in: *Studii de istorie medievală*, Iași, 1998, p. 7-24.
- Hîncu 1992:** Hîncu, I. *Tiverții și ulicii din spațiul pruto-nistrean*, in: *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*, Chișinău, 1992, p. 99-107.
- Hîncu 1995:** Hîncu, I. *Soarta românilor din Basarabia în evul mediu timpuriu (schiță istorico-arheologică). Din istoria Europei romane*. Oradea, 1995, p. 321-335.
- Hîncu 1996:** Hîncu, I. *Cu privire la cultura materială a românilor din Moldova în evul mediu timpuriu*, in: *Thraco-Dacica*, tomul XVII, nr. 1-2, București, 1996, p. 217-231.
- Hîncu, Postică 1991:** Hîncu, I., Postică Gh. *Despre greșeli evidente și falsificări intenționate din istoria veche a Moldovei*, in: *Pagini de istorie*, Chișinău, 1991, p. 17-31.
- Ioniță 1996:** Ioniță, I. *Romanizarea Daciei răsăritene în prima jumătate a mileniului I d.Hr.*, in: *Probleme actuale ale istoriei, economiei și culturii moldovenilor la est de Prut. Romanizarea la est de Carpați*. Caietul 2, Chișinău, 1996, p. 24-34.
- Ioniță, Ursachi 1988:** Ioniță, I., Ursachi V., Văleni. *O mare necropolă a dacilor liberi*, Iasi, 1988, 175 pag.
- Iordanes 1986:** Iordanes. *Getica*, Roma, 1986,
- Iorga 1905:** Iorga, N. *Geschichte des Rumänischen Volkes*, Band 1, Gotha, 1905.
- Jung 1878:** Jung, Ju. *Römer und Romanen in der Donauländer: historisch-etnographische Studien*, Innsbruck, 1878, 372 S.
- King 2002:** King, Ch. *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, 2002, 273 pag.
- Kohn 1962:** Kohn, H. *Die Idee des Nationalismus: Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Frankfurt/Main, 1962, 573 S.
- Kossina 1914:** Kossinna, G. *Die deutsche Vorgeschichte: eine hervorragend nationale Wissenschaft*, Würzburg, 1914, 255 S.
- Lascu 1965:** Lascu, N. *Cum trăiau romanii*, București, 1965.
- Matveev 1998a:** Matveev, S. *Școala istorică de la Harkov și Kiev la începutul secolului XX și problema etnogenezei românilor*, in: *Conferința Științifică a Corpului Didactic al USM*, Chișinău, 1998, p. 182.
- Matveev 1998b:** Matveev, S. *Reconstituirea situației etnice în partea de sud a interfluviului Nistru-Prut în prima jumătate a mil. I p.Chr. în baza izvoarelor scrise*, in: *Analele științifice ale USM*, Chișinău, 1998, p. 92-99.
- Matveev 1999a:** Matveev, S. *Două momente privind problema etnogenezei românilor în istoriografia ucraineană (1913 și 1997)*, in: *Seminarul științific*

- studentesc de arheologie și istorie veche. Buletin informativ. Ediția a II-a (1998-1999) Chișinău, 1999, p. 52-56.
- Matveev 1999b:** Matveev, S. *Noi „Contribuții la istoria spațiului pruto-nistean în epoca evului mediu timpuriu. Sec. V-VII d.Chr.“ de Igor Corman*, in: *Studia in honorem Ion Niculiță, Chișinău, 1999*, p. 318-320.
- Menges 1950:** Menges, K. H. *The oriental elements in the vocabulary of the oldest Russian epos*, New York, 1951, 98 pag.
- Mitrea 1983:** Mitrea, Ioan. *Etnogeneza românilor în opera lui Vasile Pârvan*, in: Suceava, X, 1983, p. 847-851.
- Mitrea 1985:** Mitrea, Ioan. *Remarcabile rezultate ale cercetărilor arheologice în ultimele două decenii, privind etnogeneza și continuitatea românilor la est de Carpați*, in: *Carpica*, XVII, 1985, p. 17-26.
- Mitrea 1992:** Mitrea, Ioan. *Realități arheologice și etno-culturale în spațiul carpato-nistean în sec. VI-VII*, in: *Carpica*, 1992, XXII/2, p. 209-223.
- Mommsen 1885:** Mommsen, Th. *Römische Geschichte, Band: 5, Die Provinzen von Caesar bis Diocletian*, 1885, 659 S.
- Musteață 1999:** Musteață, S. *Populații și culturi în spațiul pruto-nistean în secolele VIII-IX. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1999, 26 p.
- Musteață 2005:** Musteață, S. *Populația spațiului pruto-nistean în secolele VIII-IX*. Chișinău, 2005, 404 pag.
- Mühlmann 1997:** Mühlmann, W.E. *Rassen, Ethnien, Kulturen*, 1964, Apud: Brockhaus. *Die enzyklopädie*, Leipzig, Mannheim, 1997, S. 626.
- Negru 2000:** Negru, Gh. *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Chișinău, 2000.
- Nestor 1972:** Nestor, I. *Formarea poporului român*, in: *Istoria poporului român*, București, 1972.
- Niculescu 1997:** Niculescu, G.A. *Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici și arheologi*, in: *Timpul istoriei*, I, București, 1997, pag. 63-69.
- Niculiță 2004a:** Niculiță, I. *Situl de epocă romană de la Sobari și unele aspecte ale romanizării la est de Carpați*, in: Ion Niculiță, *Thraco-Getica. Studii și materiale*, Chișinău, 2004, pag. 129-135.
- Niculiță 2004b:** Niculiță, I. *Spațiul est-carpatic în perioada dominației romane la Dunărea de Jos*, in: Ion Niculiță, *Thraco-Getica. Studii și materiale*, Chișinău, 2004, pag. 136-145.
- Ojog 1998:** Ojog, I. *Cartografierea militară a Basarabiei între anii 1811-1829*, in: Conferința Corpului Didactico-Științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996/97”, Chișinău, 1998, pag. 192.
- Olteanu 1983:** Olteanu, Șt. *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII-XI)*, București, 1983, 230 pag.
- Olteanu 1997:** Olteanu, Șt. *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, București, 1997, 327 pag.
- Palade 2004:** Palade, V. *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea - a doua jumătate a sec. al V-lea)*, București, 2004, 719 pag.
- Panaitescu 1965:** Panaitescu, P. *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, 230 pag.
- Panaitescu 1979:** Panaitescu, P. *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1979, 639 pag.
- Parasca 1996:** Parasca, P. *Constituirea statelor medievale românești*, Chișinău, 1996.

- Petrovici 1954:** Petrovici, E. *Adjectifs possessifs slaves terminés par -j, toponymiques sur le territoire de la RPR*, in: Revue des Sciences Sociales. Tome II, București, 1954, p. 163-189.
- Petrovici 1960:** Petrovici, E. *Toponimia slavă de est pe teritoriul Republicii Populare Române*, in: Romanoslavica IV, București, 1960.
- Pop 1996:** Pop, Ioan-Aurel. *Românii și maghiarii în sec. IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, 245 pag.
- Popescu-Sireteanu 1992:** Popescu-Sireteanu, I. *Originea cuvântului boier în limba română*, in: Suceava, XVII-XVIII-XIX, Suceava, 1990, 1991, 1992, p. 62-84.
- Postică 1990a:** Postică, Gh. *Formarea poporului român și continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în secolele V-VIII*, in: Cugetul, nr. 1, Chișinău, 1990, pag. 20-33.
- Postică 1990b:** Postică, Gh. *Perpetuarea populației romanice în Moldova în secolele V-IX*, in: Pedagogul sovietic, nr. 3, Chișinău, 1990, pag. 47-48.
- Postică 1994:** Postică, Gh. *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chișinău, 1994, 234 pag.
- Postică 1995:** Postică, Gh. *Civilizația veche românească din Moldova*, Chișinău, 1995, 80 pag.
- Postică 1997:** Postică, Gh. *Unele considerații privind interpretarea etnică a monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei*, in: Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, Iași, 1997, p. 117-132.
- Postică 2006:** Postică, Gh. *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII). Teză de doctor habilitat în științe istorice*, Chișinău 2006, 246 pag.
- Procopius din Caesarea 1963:** Procopius din Caesarea. *Războiul cu goții*. București, 1963
- Ptolemeu 1960:** Ptolemeu. *Îndreptar geografic*, in: Fontes Historiae Daco-Romaniae, Vol. 1, București, 1960.
- Raevskij 1988:** Raevskij, N.D. *Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice*, Chișinău, 1988, 288 pag.
- Ranke 1883:** Leopod von Ranke. *Weltgeschichte*, Band: 3. Das altrömische Kaiserthum, Leipzig, 1883, 356 S.
- Remy 2005:** Remy, J. *The Ukrainian Alphabet as a Political Question in the Russian Empire before 1876*, in: Ad Imperio, nr. 2, Kazan' 2005, p. 167-190.
- Renan 1887:** Renan, E. *Qu'est-ce qu'une nation? Discours et conférences par Ernest Renan*, 2^e éd., Paris, 1887.
- Rosetti 1986:** Rosetti, Al. *Istoria limbii române. Vol. 1. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, Ediție definitivă, București, 1986, 933 pag.
- Rösler 1871:** Rösler, Robert Ed. *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.
- Russu 1981:** Russu, I.I. *Etnogeneza românilor*, București, 1981, 466 pag.
- Smith 1986:** Smith, A. *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986, 312 pag.
- Spinei 1982:** Spinei, V. *Moldova în sec. XI-XIV*, București, 1982, 441 pag.
- Spinei 1985:** Spinei, V. *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în sec. X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, 328 pag.
- Spinei 1996:** Spinei, V. *Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos*, Iași, 1996, 327 pag.

- Spinei 2006:** Spinei, V. *Românii și marea invazie mongolă în lucrările cronicarilor florentini din prima jumătate a secolului al XIV-lea*, in: Spinei V. *Universa valachica*, Chișinău, 2006, pag. 599-626.
- Stati 1974:** Stati, V. *Împrumuturi slave în terminologia textilă moldovenească*, Chișinău, 1974, 215 pag.
- Stoicescu 1993:** Stoicescu, Nicolae. *O falsă problemă istorică – discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoșesc*, București, 1993, 357 pag.
- Stoicescu, Hurdubețiu 1984:** Stoicescu, N., Hurdubețiu, I. *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia română și străină*, București, 1984, 231 pag.
- Suceveanu 1985:** Suceveanu, Al. *În legătură cu unele discuții recente privind procesul de romanizare*, in: *Thraco-Dacica*, t. VI, nr. 1-2, București, 1985, p. 105-115.
- Ștefan 1973:** Ștefan, Gh. *Formarea poporului român și a limbii sale*, București, 1973
- Ščukin 1975:** Ščukin, M.B. *Das Problem der Černjachov-Kultur in der sovjetischen archäologischen Literatur*, in: *ZfA*, 9, Berlin, 1975, S. 25-41.
- Tentiuc 2004:** Tentiuc, I. *Tradiții traco-geto-dacice în ritul și ritualul funerar medieval timpuriu de la est de Carpați*, in: *Thracians and Circumpontic World*, III, Chișinău, 2004, str. 120-124.
- Teodor 1978:** Teodor, D. Gh. *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-IX e.n.*, Iași, 1978, 223 pag.
- Teodor 1991:** Teodor, D. Gh. *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, 230 pag.
- Teodor 1997:** Teodor, D. *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în sec. V-XI*, București, 1997, 188 pag.
- Toporu 1976:** Toporu, Octavian. *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană sud-Carpatică*. Craiova, 1976.
- Vornic, Bubulici, Ciobanu 2006:** Vornic, V., Bubulici, V., Ciobanu, L. *O așezare dacică din epoca romană descoperită la Odaia (comuna Miciurin, raionul Drochia, Moldova)*, in: *Revista arheologică, serie nouă, Volumul II*, nr. 1-2, Chișinău, 2006, p. 348-363
- von Petrikovits 1991:** Harald von Petrikovits, *Fragen der Ethnogenese aus der Sicht der römischen Archäologie*, in *Beiträge zur Römischen Geschichte und Archäologie*. II, Bonn, 1991.
- Wasmer 1923:** Wasmer, M. *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, in: *Die Iraner in Südrußland*, Leipzig, 1923.
- White 2002:** White, H. *Метаистория*. Екатеринбург, 2002.
- Xenopol 1884:** Xenopol, A.D. *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884, 254 p.
- Zanoci 1989:** Zanoci A. *Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în sec. VI-III a. Chr.*, București, 1989, 328 pag.
- Алексеев 1969:** Алексеев, В.П. *Происхождение народов Восточной Европы (краниологическое исследование)*, Москва, 1969, 342 стр.
- Алексеев 1972:** Алексеев, В.П. *Палеодемография СССР*, Москва, 1972.
- Алексеев 1973:** Алексеев, В.П. *Антропологические данные о происхождении народов СССР // Расы и народы*, Москва, 1973, стр. 43-66.
- Алексеева 1964:** Алексеева, Т.И. *Антропологические материалы к этногенезу восточных славян // СЭ*, 1964, № 3.
- Алексеева 1974:** Алексеева, Т.И. *Славяне и германцы в свете антропологических данных // ВИ*, № 3, Москва, 1974, стр. 58-67.

- Альтерматт 2000:** Альтерматт, У. *Этнонационализм в Европе*, Москва, 2000.
- Анцупов, Дзюба et al. 1980:** Анцупов, И.А., Дзюба, Е.Н., Комаренко, Н.В. et al. *Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов*, Киев, 1980, 324 стр.
- Анфертьев 1993:** Анфертьев, А.Н. *Проблемы к изучению этнической истории // Этнос и этнические процессы*, Москва, 1993, стр. 62-69.
- Артамонов 1940:** Артамонов, М.И. *Спорные вопросы древней истории славян и Руси // КСИИМК, № 6*, Москва, 1940, стр. 3-14.
- Артамонов 1956:** Артамонов, М.И. *Славяне и Русь // Тез. докл. Научная сессия Ленинградского Гос. Университата 1955-1956*, Ленинград, 1956, стр. 3-6.
- Артамонов 1967:** Артамонов, М. И. *К вопросу о Карпато-Дунайской культуре // Тезисы докладов Всесоюзной сессии посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года*, Кишинев, 1967, с. 30-31.
- Арутюнов, Хазанов 1974:** Арутюнов, С.А., Хазанов, А.М. *Проблема археологических критериев этнической специфики // СА, 1974, № 6*, стр. 88.
- Афтенюк 1972:** Афтенюк, С.Я. *История государственности молдавского народа в кривом зеркале фальсификаторов // Факты и домыслы: Против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе*, Кишинев, 1972, стр. 166-186.
- АЭИМ 1968:** *Археология, этнография и искусствоведение Молдавии*, Кишинев, 1968, 186 стр.
- Балуева et al. 1988:** Балуева, Т.С., Веселовская, Е.В., Лебединская, Г.В., Пестряков, А.П. *Антропологические типы древнего населения на территории СССР*, Москва, 1988, 207 стр.
- Баран 1972:** Баран, В. Д. *Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю*, Київ, 1972, 244 стр.
- Баран 1981a:** Баран, В.Д. *Черняхівська культура (за матеріалами Верхнього Дністра та Західного Бугу)*, Київ, 1981, 263 стр.
- Баран 1981b:** Баран, В. Д. *Черняховская культура и сложение раннесредневековых славянских древностей // Тезисы докладов симпозиума "Позднейшие судьбы Черняховской культуры"*, Каменец-Подольск, 1981, стр. 3-5.
- Баран 1988:** Баран, В.Д. *Пражская культура Поднестровья (по материалам поселения у с. Рашков)*, Киев, 1988, 160 стр.
- Баран 1998:** Баран, В.Д. *Давни слов'яни*, Київ, 1998.
- Баран 2001:** Баран, В.Д. *Процеси східнослов'янського культурогенезу в другій половині I тис. н.е. // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зломі тисячоліть*, Львів, 2001, стр. 11-19.
- Бачинский 1967:** Бачинский, А.Д. *Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная XVIII и начала XIX вв. // Записки Одесского археологического общества*, Одесса, 1967, т. 2, стр. 136-150.
- Бейлекчи 1967:** Бейлекчи, В.С. *Библиография по археологии Молдавии (1946-1966)*, Кишинев, 1967, 27 стр.
- Бейлекчи 1985:** Бейлекчи, В. С. *Новые славянские памятники южной зоны Молдавии // Археологические исследования средневековых*

- памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев, 1985, с. 176-179.
- Бейлекчи 1986:** Бейлекчи, В. С. *Раскопки славянского поселения Рудь в 1981-1982 гг.* // Археологические исследования в Молдавии в 1982 г., Кишинев, 1986, с. 96-115.
- Белков 1993:** Белков, П.Л. *О методе построения теории этноса* // Этносы и этнические процессы, Москва, 1993, стр. 48-61.
- Берг 1918:** Берг, Л.С. *Бессарабия. Страна – люди – хозяйство*, Петроград, 1918, 242 стр.
- Берг 1923:** Берг, Л.С. *Население Бессарабии*, Петроград, 1923, 59 стр.
- Берг 1947:** Берг, Л. *Рецензия на Сергиевский М.В. „Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории”* // Известия Всесоюзного географического общества, Москва, 1947, вып. 3, стр. 356.
- Бернштейн 1953:** Бернштейн, С.Б. *Славянские элементы в молдавском языке* // Вопросы молдавского языкознания, Москва, 1953, стр. 150-158.
- Бернштейн 1985:** Бернштейн, С.Б. *О некоторых итогах и перспективах лингвистических исследований Карпато-Дунайского региона* // Carpatobalcanica, XIV – 1/2, Братислава, 1985, стр. 79-89.
- Билецкий, Демченко 1964:** Билецкий, Н.В., Демченко, Н.А. *О соотношении молдавских элементов в названиях орудий обработки почвы молдаван* // Тезисы докладов первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР, Кишинев, 1964, стр. 52.
- Бобок 1973:** Бобок, С. *Типология и интерьер современного жилища Кодр Молдавской ССР* // Известия АН МССР, Серия общественных наук, № 2, Кишинев, 1973, стр. 66-74.
- Богач 1949:** Богач, Г.Ф. *Рецензия на Сергиевский М.В. „Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории”* // Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР, Кишинев, 1949 т. 2, стр. 227-233.
- Брайчевский 1950:** Брайчевский, М.Ю. *Археологични материали до вивчення культури східнослов'янських племен IV-VIII ст.* // Археология, № 4, Київ, 1950, стр. 27-55.
- Брайчевский 1957:** Брайчевский, М.Ю. *К истории лесостепной полосы Восточной Европы в I тыс. н.э.* // СА, 1957, № 3, стр. 114-130.
- Брайчевский 1964:** Брайчевский, М.Ю. *Біля джерел слов'янської державності*, Київ, 1964, 355 стр.
- Бромлей 1973:** Бромлей, Ю.В. *Этнос и этнография*, Москва, 1973, 283 стр.
- Бромлей 1981:** Бромлей, Ю.В. *Современные проблемы этнографии*, Москва, 1981, 390 стр.
- Бромлей 1983:** Бромлей, Ю.В. *Очерки теории этноса*, Москва, 1983, 412 стр.
- Бромлей, Королук 1973:** Бромлей, Ю.В., Королук, В.Д. *Славяне и волохи в Великом переселении народов и феодализация Центральной и Юго-Восточной Европы: (К вопросу о соотношении внутренних и внешних факторов)* // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев, 1973, стр. 24-33.
- Будагов 1953:** Будагов, Р.А. *Молдавский язык среди романских языков* // Вопросы молдавского языкознания, Москва, 1953, стр. 121-134.

- Бунак 1948:** Бунак, В.В. *Антропологические исследования в Закарпатской области УССР* // КСИЭ, IV, 1948, стр. 18-25.
- Бырня 1963:** Бырня, П.П. *К вопросу о заселении Прутско-Днестровского междуречья в эпоху средневековья* // Труды III Конференции молодых ученых Молдавии. Вып. 3, (Серия общественных наук), Кишинев, 1963, стр. 90-92.
- Бырня 1964:** Бырня, П.П. *Северо-западный путь заселения территории Молдавии волохами* // Тезисы докладов первого симпозиона по археологии и этнографии юго-запада СССР, Кишинев, 1964, стр. 40.
- Бырня 1965а:** Бырня, П.П. *Данные топонимики о заселении территории Молдавии восточнороманским населением* // Всесоюзная конференция по топонимике СССР. 28 янв. – 2 февр. 1965 г. Тезисы докладов и сообщений, Ленинград, 1965, стр. 147-150.
- Бырня 1965б:** Бырня, П.П. *Северо-западный путь заселения территории Молдавии восточнороманским населением* // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР, 1965, вып. 105, стр. 62-74.
- Бырня 1969:** Бырня, П. *Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв.*, Кишинев, 1969, 220 стр.
- Бырня 1980а:** Бырня, П. *Новое исследование формирования молдавского народа* // Коммунист Молдавии, № 8, 1980, стр. 92-95. (Рец. на *Мохов Н.А. Очерки формирования молдавского народа*, Кишинев, 1978).
- Бырня 1980а:** Бырня, П. *Un nou studiu despre formarea poporului moldovenesc* // Комунистул Молдовой, № 8, 1980, стр. 92-95. (Рец. на *Мохов Н.А. Очерки формирования молдавского народа*, Кишинев, 1978).
- Бырня 1980б:** Бырня, П. *Галицкие славяне в Молдавии* // Тезисы докладов советской делегации на IV Международном конгрессе славянской археологии, Москва, 1980, стр. 59-60.
- Бырня 1991:** Бырня, П. *К проблеме градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья* // Древности Юго-Запада СССР, Кишинев, 1991, стр. 186-205.
- Бырня, Рафалович 1978а:** Бырня, П.П., Рафалович, И.А. *Проблема местного населения Днестровско-Прутского междуречья в X-XII вв. и Балкано-Дунайская культура* // Известия АН МССР, серия ОН, № 3, Кишинев, 1978, стр. 65-75.
- Бырня, Рафалович 1978б:** Бырня, П.П., Рафалович, Т.Д. *О работе научного совета по проблеме “Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности”* // СЭ, № 2, Москва, 1978, стр. 123-130.
- Бырня, Рафалович 1983:** Бырня, П.П., Рафалович, И.А. *Проблемы этнической истории Днестровско-Карпатских земель в конце I – начале II тысячелетия н.э.* // Славянско-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев, 1983, стр. 79-98.
- Вакуленко 1977:** Вакуленко, Л. В. *Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е.*, Київ, 1977, 142 с.
- Великанова 1961:** Великанова, М.С. *Палеоантропологический материал из могильников Черняховской культуры Молдавии* // Антропологический сборник. III, Москва, Ленинград, 1961, стр. 26-52.

- Великанова 1964:** Великанова, М.С. *К антропологии средневековых славян Прутско-Днестровского междуречья* // СЭ, № 6, 1964, стр. 37-53.
- Великанова 1965а:** Великанова, М.С. *К этнической антропологии Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э.* // КСИА, вып. 105, 1965, стр. 42-58.
- Великанова 1965б:** Великанова, М.С. *Об одной группе средневекового населения Молдавии по антропологическим данным* // СЭ, № 6, 1965, стр. 61-75.
- Великанова 1975:** Великанова, М.С. *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*, Москва, 1975, 283 стр.
- Великанова 1978:** Великанова, М.С. *Данные палеоантропологии о перемещении населения в Днестровско-Прутском междуречье в первой половине I тысячелетия н.э.* // Славяно-волошские связи, Кишинев, 1978, стр. 30-46.
- Великанова 1983:** Великанова, М. С. *Итоги и перспективы палеоантропологических исследований в Днестровско-Прутском междуречье* // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев, 1983, с. 20-30.
- Винокур 1972:** Винокур, И.С. *Этнографія племен рубежу і I-й половини I тыс. н.е. в Середньому Подністрів'і та Прикарпатті* // Культура та побут населення Українських Карпат: тез. докл. Ужгород, 1972, стр. 92-93.
- Винокур 1983:** Винокур, И.С. *Черняховские племена на Днестре и Дунае* // Славяне на Днестре и Дунае, Киев, 1983, стр. 105-135.
- Винокур 1989:** Винокур, И.С. *Вельбарские элементы и черняховские древности лесостепной Украины II-IV вв. н.э.* // Kultura Wielbarska w mlodszym okresie rzymskim, nr. 2, Lublin, 1989, стр. 217-224.
- ВИст. 1957:** Всемирная история. Том III, Москва, 1957, 896 стр.
- Вишневский 1986:** Вишневский, Н.В. *Внедрение новой обрядности на территории Советской Буковины* // Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов, Йошкар-Ола, 1986, стр. 118-120.
- Власенко 1983:** Власенко, И. Г. *Древнерусский слой городища Мерешовка (по данным раскопок 1980 г.)* // Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев, 1983, с. 77-67.
- Власенко 1985а:** Власенко, И. Г. *Раскопки поселений Иванча II и Бранешты III* // Археологические исследования средневековых памятников Днестровско-Прутского междуречья, Кишинев, 1985, с. 141-152.
- Власенко 1985б:** Власенко, И. Г. *Новые археологические памятники в Молдавии* // Археологические исследования в Молдавии в 1981, Кишинев, 1985, с. 198-205.
- ВМЯ 1953:** *Вопросы молдавского языкознания*, Москва, 1953, 220 стр.
- ВМЯСРС 1951:** *Вопросы молдавского языка в свете работ И.В. Сталина*. Кишинев, 1951.
- Водовозов 1920:** Водовозов, В. *Национальность и государство* // Сборник Ярославского гос. ун-та. Вып. первый. 1918-1919 гг., Ярославль, 1920.
- Ворник, Бубулич, Тельнов 2004:** Ворник, В., Бубулич, В., Тельнов, Н. *Первое поселение свободных даков III в. н.э. на территории Республики Молдова у с. Прутенъ* // Congresul al IX-lea Internațional de

- Tracologie “Tracii și lumea circumponctică”, Chișinău, 2004, стр. 131-133.
- Воронина, Мохова 1969:** Воронина, А.Ф., Мохова, А.В. *Список диссертаций по истории, филологии, археологии, этнографии, защищенных в 1964-1969 г.: Тематика относящихся к Молдавии* // Известия АН МССР. Серия общественных наук, № 3, Кишинев, 1969, стр. 92-95.
- ВЭЭИ 1976:** *Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев: Методология и историография*, Москва, 1976, 263 стр.
- Гацак 1975:** Гацак, В.М. *Фольклор и молдавско-русско-украинские исторические связи*, Москва, 1975, 232 стр.
- Гацак, Рикман 1977:** Гацак, В.М., Рикман, Э.А. *Легенда о Драгоше и отражение в ней средневековой этнической ситуации в Восточном Прикарпатье* // Этническая история и фольклор, Москва, 1977, стр. 203-216.
- Глембоцкий 2005:** Глембоцкий, Х. *Александр Гильфердинг и славянофильские проекты изменения национально-культурной идентичности на западных окраинах Российской Империи* // Ad Imperio, № 2, Казань 2005, стр. 135-166.
- Голубева 1957:** Голубева, Л.А. *Совецание, посвященное проблемам Черняховской культуры и ее роли в ранней истории славян* // СА, № 4, Москва, 1957, стр. 274-277.
- Грацианская, Королюк 1973:** Грацианская, Н.Н., Королюк, В.Д. *Проблема этногенеза моравских влахов в современной чехословацкой историографии* // Историографические аспекты славяно-волошских связей: Резюме докладов сессии Научного совета 1973 г., Кишинев, 1973, стр. 33-38.
- Грекул 1953:** Грекул, Ф. *Молдавия в IX - первой половины XIII-го века* // *Очерки истории СССР. Период феодализма. IX-XV вв. Часть 1*, Москва, 1953, стр. 711-717.
- Грекул 1961:** Грекул, Ф.А. *У истоков многовековой дружбы молдавского, русского и украинского народов (с древнейших времен до образования самостоятельного государства)* // *Вековая дружба. Материалы научной сессии Института истории Молдавского филиала АН СССР, состоявшейся 27-29 ноября 1958 г.*, Кишинев, 1961, стр. 174-182.
- Гросу 1990:** Гросу, В.И. *Хронология памятников сарматской культуры Днестровско-Прутского междуречья*, Кишинев, 1990, 202 стр.
- Гросул, Губогло 1980:** Гросул, В.Я., Губогло, М.Н. *К истории молдо-славянских связей* // Советское славяноведение, № 5, Москва, 1980, стр. 119-120. (Рец. на *Мохов Н.А. Очерки формирования молдавского народа, Кишинев, 1978*).
- Гросул, Мохов 1958:** Гросул, Я.С., Мохов, Н.А. *Историография Молдавской ССР* // Ученые записки Кишиневского университета, 1958, т. 33, стр. 33-54.
- Гросул, Мохов 1967:** Гросул, Я.С., Мохов, Н.А. *Историческая наука о МССР (Период социализма)* // ВИ, № 2, Москва, 1967, стр. 22-44.
- Гросул, Мохов 1970:** Гросул, Я.С., Мохов, Н.А. *Историческая наука МССР*, Москва, 1970, 125 стр.
- Грушевский 1994:** Грушевский, М. *История Украины-Руси*, Киев, 1994, 648 стр.
- Губогло, Кондратьев, Зеленчук 1974:** Губогло, М.Н., Кондратьев, В.С., Зеленчук, В.С. *Опыт выделения этнических сред и построения выборки в*

- этносоциологическом исследовании: по материалам МССР // Известия АН МССР. Серия общественных наук, №1, Кишинев, 1974, стр. 31-37.
- Гудкова 1996:** Гудкова, А.В. *Особенности этнокультурного процесса в черняховском обществе* // Тезисы доп. Украинской делегации на VI Мижнар. Конгреси слов'янської археології (Новгород, Росія, 1996 р.), Київ, 1996, стр. 20-23.
- Гудкова 1999:** Гудкова, А.В. *I-IV вв. в Северо-Западном Причерноморье. (Культура оседлого населения)* // *Stratum plus*, № 4, 1999, стр. 235-404.
- Гудкова, Фокеев 1982:** Гудкова, А.В., Фокеев, М.М. *Поселение и могильник римского времени Молога II* // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье, Киев, 1999, стр. 55-113
- Даниленко 1955:** Даниленко, В.Н. *Славянские памятники I тыс. н.э. в бассейне Днестра* // КСИА АН УРСР, № 4, Київ, 1955, стр. 27-29.
- Дебец 1948:** Дебец, Г.Ф. *Палеоантропология СССР*, Москва-Ленинград, 1948, 392 стр.
- Дебец et al. 1952:** Дебец, Г.Ф., Левин, М.Г., Трофимова, Т.А. *Антропологический материал как источник изучения антропогенеза* // СЭ, № 1, 1952, стр. 22-36.
- Демченко 1963:** Демченко, Н.А. *Типы пахотных орудий молдаван (в связи с изучением этногенеза и этнической истории)* // Труды III Конференции молодых ученых Молдавии. Вып. 3 (Серия общественных наук), Кишинев, 1963, стр. 93-94.
- Демченко 1964а:** Демченко, Н.А. *Земледельческие орудия молдаван XVIII - начала XIX века (в связи с изучением этногенеза и этнической истории). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*, Кишинев, 1964, 17 стр.
- Демченко 1964б:** Демченко, Н.А. *Земледельческие орудия как материал для изучения этногенеза и этнической истории молдавского народа* // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев, 1964, стр. 35-61.
- Демченко 1967:** Демченко, Н.А. *О происхождении молдавских пахотных орудий* // Проблемы географии Молдавии. Вып. 2, Кишинев, 1967, стр. 107-109.
- Дергачев, Ларина, Постикэ 1983:** Дергачев, В.А., Ларина, О.В., Постикэ, Г.И. *Раскопки 1980 г. на многослойном поселении Данчены I* // АИМ 1979-1980 гг., Кишинев, 1983, стр. 112-136.
- Державин 1940:** Державин, Н.С. *Происхождение молдавского народа* // Советская наука, № 12, 1940, стр. 3-28.
- ДЖМ 1974:** *Древняя культура Молдавии*, Кишинев, 1974, 231 стр.
- Дмитриев 1952а:** Дмитриев, С. *Нужная и ценная книга* // Советская Молдавия, 1952, 25 мая. (Рецензия на книгу: *История Молдавской ССР, том 1, Кишинев, 1951*).
- Дмитриев 1952б:** Дмитриев, С. *О карте де прец ши де фолос* // Молдова Сочиалистэ, 1952, 17 май. (Реченzie ла карта: *История Молдавской ССР, том 1, Кишинев, 1951*).
- Добролюбский 1986:** Добролюбский, А.О. *Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья*, Киев, 1986, 137 стр.

- Думнич 1978:** Думнич, Ю.В. «Волохи» Закарпатья по данным грамот XIV в. // Славяно-волошские связи: Сборник статей, Кишинев, 1978, стр. 148-162.
- Дыков 1952:** Дыков, И. Рецензия на книгу: История Молдавской ССР, том 1, Кишинев, 1951 // Октябрь, № 1, 1952, стр. 90-96.
- Егоров 1985:** Егоров, В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв., Москва, 1985, 235 стр.
- Ентелис 1973:** Ентелис, Г. Демография и этнос // Советская Молдавия, 1973, 5 окт. (Рец. на: Зеленчук В.С. Население Молдавии: (демографические процессы и этнический состав), Кишинев, 1973).
- Ентелис 1974:** Ентелис, Г. Демография и этнос // Известия АН МССР. Серия общ. наук, № 2, Кишинев, 1974, стр. 93-94 (Рец. на: Зеленчук В.С. Население Молдавии: (Демографические процессы и этнический состав), Кишинев, 1973).
- Ефимова 1999:** Ефимова, С.Г. Население Восточной Европы в эпоху железа и позднеримское время // Восточные славяне. Антропологическая и этническая история. М, 1999.
- Заринов 2000:** Заринов, И.Ю. Время искать общий язык (проблемы интеграции различных этнических теорий и концепций) // ЭО, 2000, № 2, стр. 3-18.
- Засурцев 1949:** Засурцев, П.И. Славянские поселения в Молдавии // КСИИМК, XXVII, 1949, стр. 102-103.
- Зеленчук 1957:** Зеленчук, В.С. Молдавско-славянские общности в молдавской свадебной и похоронной обрядности XIX в. // Тезисы докладов (юбилейной научной сессии Совета Молдавского филиала АН СССР, посвященной 40-летию Великой Октябрьской Социалистической Революции), Кишинев, 1957, стр. 7.
- Зеленчук 1959:** Зеленчук, В.С. Очерки молдавской народной обрядности, Кишинев, 1959, 96 стр.
- Зеленчук 1960:** Зеленчук, В.С. Материалы к изучению молдавской народной одежды // Известия МФ АН СССР, № 6 (60), Кишинев, 1960, стр. 77-91.
- Зеленчук 1961:** Зеленчук, В.С. Материалы к изучению молдавского народного ткачества // Известия МФ АН СССР, № 5 (83), Кишинев, 1961, стр. 57-66.
- Зеленчук 1972а:** Зеленчук, В.С. К вопросу о характерных чертах молдавской этнической общности // Коммунист Молдавии, №10, Кишинев, 1972, стр. 29-36.
- Зеленчук 1972б:** Зеленчук, В.С. Основные типы традиционной молдавской народной одежды // Этнография и искусство Молдавии, Кишинев, 1972, стр. 75-93.
- Зеленчук 1973а:** Зеленчук, В.С. Население Молдавии: (демографические процессы и этнический состав), Кишинев, 1973, 63 стр.
- Зеленчук 1973б:** Зеленчук, В.С. Молдавские летописи как источник изучения ранней этнической истории молдаван // Историкографические аспекты славяно-волошских связей: Резюме докладов сессии Научного совета 1973 г., Кишинев, 1973, стр. 11-22.
- Зеленчук 1974:** Зеленчук, В.С. Этнографическое изучение населения Молдавии // СЭ, № 6, Москва, 1974, стр. 3-12.

- Зеленчук 1979:** Зеленчук, В.С. *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.*, Кишинев, 1979, 288 стр.
- Зеленчук 1982:** Зеленчук, В.С. *Роль миграционных процессов в формировании восточнороманских народов* // Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1980-1981 гг., Нальчик, 1982, стр. 27-28.
- Зеленчук 1990:** Зеленчук, В.С. *Волохи в Карпато-Дунайских землях. Проблемы ранней истории* // Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: итоги и перспективы, Кишинев, 1990, стр. 96-108.
- Зеленчук, Зайдман 1972:** Зеленчук, В.С., Зайдман, С.Е. *Истина и вымыслы об этническом развитии населения Молдавии* // Факты и домыслы: Против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе, Кишинев, 1972, стр. 201-210.
- Зеленчук, Златковская 1978:** Зеленчук, В.С., Златковская, Т.Д. *О работе Научного совета по проблеме "Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности" (созд. в 1970 г. при Отд-нии обществ. наук АН МССР)* // СЭ, № 2, Москва, 1978, стр. 123-130.
- Зеленчук, Лоскутова 1962:** Зеленчук, В.С., Лоскутова, Л.Д. *Против вредных традиций прошлого*, Кишинев, 1962, 38 стр.
- Зеленчук, Мохов, Советов 1979:** Зеленчук, В.С, Мохов, Н.А, Советов, П.В. *Формирование молдавского народа* // Молдавская ССР (энциклопедия), Кишинев, 1979, стр. 65-66.
- Зеленчук, Полевой 1983:** Зеленчук, В.С., Полевой, Л.Л. *Расселение восточно-романского населения в Днестровско-Прутском междуречье (XIV-XV вв.)* // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев, 1983, стр. 114-127.
- Зеленчук, Попович 1974:** Зеленчук, В.С., Попович, Ю.В. *Антропоморфные образы в обрядах плодородия у восточнороманских народов в XIX-начале XX вв.*, Москва, 1974, 19 стр.
- Зеленчук, Салманович 1974:** Зеленчук В.С., Салманович М.Я. *Этнографические исследования в Молдавской ССР в советский период* // Тезисы докладов Всесоюзной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года, Кишинев, 1967, с. 5-7.
- Златковская 1973:** Златковская, Т.Д. *Некоторые проблемы этногенеза валахов в связи с романизацией Балканского полуострова в античное время* // Историографические аспекты славяно-волошских связей (Резюме докладов сессии Научного совета, 1973), Кишинев, 1973, стр. 5-10.
- Златковская 1974:** Златковская, Т.Д. *Элементы фракийской культуры в традиционном изобразительном искусстве и фольклоре молдаван* // СЭ, № 6, Москва, 1974, стр. 25-40.
- Златковская 1977:** Златковская, Т.Д. *Некоторые древнебалканские элементы в фольклоре и этнографии южных славян и восточных романцев* // Этническая история и фольклор, Москва, 1977, стр. 185-202.
- Златковская 1978:** Златковская, Т.Д. *Исторические аспекты романизации балканских земель в античное время: К проблеме этногенеза валахов* // Славяно-волошские связи: Сб. статей, Кишинев, 1978, стр. 19-30.

- Златковская 1979:** Златковская, Т.Д. *Некоторые вопросы этногенеза молдаван в свете данных их весенней обрядности* // Этническая история восточных романцев. Древность и средние века, Москва, 1979, стр. 106-126.
- Златковская 1983:** Златковская, Т. Д. *Славянские и фракийские элементы в обряде русалий у молдаван* // Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдаван, Кишинев, 1983, с. 127-144.
- Златковская, Полевой 1969:** Златковская, Т.Д., Полевой, Л.Л. *Городища Пруто-Днестровского междуречья IV-III вв. до н.э. и вопросы политической истории гетов* // Древние фракийцы в Северном Причерноморье, Москва, 1969, стр. 35-60.
- ИАСВС 1973:** *Историографические аспекты славяно-волошских связей: Рез. докл. сессии Науч. совета 1973 г. / АН МССР. Научный совет по комплексному изучению славяно-волошских связей и происхождения молдавской народности*, Кишинев, 1973, 52 стр.
- ИАЭМ 1973:** *История, археология, этнография Молдавии*, Кишинев, 1973, 568 стр.
- Иванов, Топоров 1974:** Иванов, В.В, Топоров, В.Н. *Исследования в области славянских древностей*, Москва, 1974.
- Иванов, Топоров 1979:** Иванов, В.В., Топоров, В.Н. *К вопросу о происхождении этнонима “валахи”* // Этническая история восточных романцев. Древность и средние века, Москва, 1979, стр. 61-85.
- Иванов, Топоров 1980:** Иванов, В.В., Топоров, В.Н. *О славянских этнонимах (основные проблемы и перспективы)* // Славянские древности, Киев, 1980, стр. 11-45.
- ИИН СССР 1965:** *История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период*, Москва, 1965, 703 стр.
- Ильяшенко 1970:** Ильяшенко, Т.П. *Языковые контакты: на материале славяно-молд. отношений. Краткий очерк*. Москва, 1970, 205 стр.
- Ильяшенко 1978:** Ильяшенко, Т.П. *Читинду-л пе Херодот...* // Литература ши арта, 1978, 30 ноембрие. (Речензиe ла карта: Древняя культура Молдавии, Кишинев, 1974).
- ИМ 1951:** *История Молдавии, Т. I (от древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции)*, Кишинев, 1951, 665 стр.
- ИМССР 1965:** *История Молдавской ССР, том I*, Кишинев, 1965, 659 стр.
- ИМССР 1984:** *История Молдавской ССР*, Кишинев, 1984, 551 стр.
- ИМССР 1987:** *История Молдавской ССР, Том I*, Кишинев, 1987, 416 стр.
- ИНХ МССР 1976:** *История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 г.)*, Кишинев, 1976, 435 стр.
- Ипатенко 1952a:** Ипатенко, П. *Ценная книга* // Октябрь, № 1, Кишинев, 1952, стр. 92-95.
- Ипатенко 1952b:** Ипатенко, П. *Ун принос ла дезволтаря културий молдовенешть* // Молдова Социалистэ, 1952, 2 юлие. (Речензиe ла карта: История Молдавской ССР, том I, Кишинев, 1951).
- ИСВ 1954:** *История средних веков*, Москва, 1954, 520 стр.
- ИСССР 1966:** *История СССР, том 2*, Москва, 1966, 631 стр.
- Исторические связи 1965:** *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в 3-х томах. Т. 1 (1408-1632)*, Москва, 1965, 363 стр.

- ИЭС 1977:** *Исследования этногенеза славян // Общественные науки, № 4, Москва, 1977, стр. 137-152.*
- Калашникова 1980:** *Калашникова, Н.М. Молдоване, Ленинград, 1980, 27 стр.*
- КДЗСВ 1975:** *Карпато-Дунайские земли в средние века, Кишинев, 1975, 342 стр.*
- Кидел 1947:** *Кидел, А.С. Деспре топонимия Молдовой // Молдова Социалистэ, 1947, 23 март. (Рецензия на Сергиевский М.В. „Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории”).*
- КИМ:** *Курс истории Молдавии, часть I (от древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции), Кишинев, 1949, 421 стр.*
- Кириченко, Мунтян 1964:** *Кириченко, Н., Мунтян, М. Рецензия на: Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX-го века), Кишинев, 1964 // Ученые записки Кишиневского Университета. 1964, том. 72, стр. 165-168.*
- КМН 1972:** *Культура молдавского народа, Кишинев, 1972.*
- Кобычев 1984:** *Кобычев, В.П. К вопросу об этногенезе восточных романцев // Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1982-1983 годов. Часть 1. Черновцы, 1984, стр. 82-83.*
- Козак 1994:** *Козак, Д.Н. До проблеми списування слов'ян і германців в Україні у другій чверті I тис. н.э. // Старожитности Руси-України, Київ, 1994, стр. 31-36.*
- Козак 2003:** *Козак, Д.Н. Сармати та слов'яне на Україні // Старожитности I тисячоліття нашої ери на території України, Київ, 2003.*
- Козлов 1978:** *Козлов, В.И. Молдоване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения, Кишинев, 1977, 459 с. // СЭ, № 4, 1978, стр. 175-178.*
- Козлов 1984:** *Козлов, В. Керамика поселения X в. у с. Сафьяны // Новые археологические исследования на Одессине, Киев, 1984, стр. 126-135.*
- Козлова 1982:** *Козлова, К.И. Народы Юго-Запада и Юга европейской части СССР // Этнография (под ред. Ю.В. Бромлея и Г.Е. Маркова), Москва, 1982, стр. 255-256.*
- Кожолянюк 1986:** *Кожолянюк, Г.К. Проявление межэтнических взаимоотношений в материальной культуре населения Северной Буковины // Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов. Йошкар-Ола, 1986, стр. 28-29.*
- Колосковская 1957:** *Колосковская, Ю. К. О романизации Дакии // ВДИ, 1957, № 1, стр. 81-101.*
- Кондукторова 1972:** *Кондукторова, Т.С. Антропология древнего населения Украины (I тыс. до н.э. – сер. I тыс. н.э.), Москва, 1972, 123 стр.*
- Коновалова 1990:** *Коновалова, И.Г. Арабские источники XII-XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1990 г., Москва, 1991, стр. 51-57.*

- Кореянко 2004:** Кореянко, В.А. *Этические проблемы и кризисные явления в археологии // Проблемы первобытной археологии Евразии (к 75-летию А.А. Формозова)*, Москва, 2004, стр. 36-47.
- Корлэтяну 1953:** Корлэтяну, Н.Г. *Задачи исследования основного словарного фонда и словарного состава молдавского языка // Вопросы молдавского языкознания*, Москва, 1953, стр. 183-206.
- Королюк 1971а:** Королюк, В.Д. *Волохи и славяне русской летописи*, Кишинев, 1971, 24 стр.
- Королюк 1971б:** Королюк, В.Д. *Волохи и славяне «Повести временных лет» // Советское славяноведение*, № 4, Москва, 1971, стр. 41-53.
- Королюк 1971с:** Королюк, В.Д. *Волохи и славяне Русской летописи*, Кишинев, 1971.
- Королюк 1972а:** Королюк, В.Д. *К вопросу о месте известий о волохах в «Повести временных лет» // Советское славяноведение*, №1, Москва, 1972, стр. 76-77.
- Королюк 1972б:** Королюк, В.Д. *Основные проблемы формирования раннефеодальной государственности и народностей славян Восточной и Центральной Европы // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья*, Москва, 1972, стр. 7-28.
- Королюк 1972с:** Королюк, В.Д. *О так называемой “контактной” зоне в Юго-Восточной и Центральной Европе периода раннего средневековья // Юго-Восточная Европа в средние века*, Кишинев, 1972, сб. 1, стр. 31-46.
- Королюк 1972d:** Королюк, В.Д. *Славяне, вlahи, римляне и римские пастухи венгерского “Анонима” // Юго-Восточная Европа в средние века*, Кишинев, 1972, сб. 1, стр. 139-159.
- Королюк 1973а:** Королюк, В.Д. *«Вместо городов у них болота и леса»: К вопросу об уровне славянской культуры в V-VI вв. // ВИ*, № 12, Москва, 1973, стр. 197-199.
- Королюк 1973б:** Королюк, В.Д. *К исследованиям в области этногенеза славян и восточных романцев // Советское славяноведение*, № 3, Москва, 1973, стр. 73-91.
- Королюк 1974:** Королюк, В.Д. *Контактная зона в Юго-Восточной и Центральной Европе эпохи раннего средневековья и проблемы ее этнической истории // Советское славяноведение*, № 1, Москва, 1974, стр. 53-67.
- Королюк 1975:** Королюк, В.Д. *О некоторых спорных вопросах развития черняховской, славянской, древнерусской и Балкано-Дунайской археологических культур Днестровско-Прутского междуречья // Советское славяноведение*, № 4, Москва, 1975, стр. 102-106. (Реченzie ла картя: Древняя культура Молдавии, Кишинев, 1974).
- Королюк 1976а:** Королюк, В.Д. *Перемещение славян в Подунавье и на Балканы: Славяне и волохи в VI – середине VII вв. // Советское славяноведение*, № 6, Москва, 1976, стр. 43-54.
- Королюк 1976б:** Королюк, В.Д. *К исследованиям в области этногенеза славян и восточных романцев // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Методология и историография*, Москва, 1976, стр. 6-29.

- Королюк 1977:** Королюк, В.Д. *Исследования этногенеза славян* // Общественные науки, № 4, Москва, 1977, стр. 137-153.
- Королюк 1978:** Королюк, В. Д. *Пастушество у славян в I тысячелетии н. э. и переиселение их в Подунавье и на Балканы. Славяне и волохи (Попытка реконструкции по письменным источникам)* // Славяно-волошские связи, Кишинев, 1978, с. 177-198.
- Королюк 1979а:** Королюк, В.Д. *Дулебы, анты, авары и готы* // Проблемы типологии и этнографии, Москва, 1979, стр. 53-59.
- Королюк 1979б:** Королюк, В.Д. *Термин "Волошская земля" в раннесредневековых письменных источниках* // Этническая история восточных романцев. Древность и средние века, Москва, 1979, стр. 5-17.
- Королюк 1980а:** Королюк, В.Д. *Рец. на Мохов Н.А. Очерки формирования молдавского народа, Кишинев, 1978* // СЭ, № 5, Москва, 1980, стр. 167-168.
- Королюк 1980б:** Королюк, В.Д. *"Волошская земля" и формирование восточнороманской (волошской) общности* // Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы. (до середины XIX в.), Кишинев, 1980, стр. 28-44.
- Королюк 1985:** Королюк, В.Д. *Основные проблемы формирования контактной зоны в Юго-Восточной Европе и бессинтезного региона в Восточной и Центральной Европе* // Королюк В.Д. Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья. Политическая и этническая история, Москва, 1985, стр. 46-69.
- Королюк, Наумов 1980:** Королюк, В.Д., Наумов, Е.П. *Перемещение славян в Центральной и Юго-Восточной Европе и формирование народностей: итоги и перспективы* // Славянские древности, Киев, 1980, стр. 5-11.
- Корчмарь 1978:** Корчмарь, В.В. *Славянские элементы молдавской пастушеской терминологии: Рез. докл* // Славяно-волошские связи: Сб. статей, Кишинев, 1978, стр. 239-241.
- Косничяну 1977:** Косничяну, М. *Из истории молдавской антропонимии* // Историческая ономастика, Москва, 1977, стр. 138-153.
- Котляр 1985:** Котляр, Н. Ф. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв.*, Киев, 1985, 183 стр.
- Кравченко 1970:** Кравченко, Н.М. *К вопросу о происхождении некоторых типов обряда трупосожжения на черняховских могильниках* // КСИА, № 121, Москва, 1970, стр. 44-51.
- Кропоткин 1971:** Кропоткин, В.В. *Могильник Черняховского типа в с. Ризино Черкасской обл. (К вопросу о происхождении черняховской культуры)* // Slavia antiqua. Т. 17, стр. 197-206.
- Кропоткин 1972:** Кропоткин, В.В. *Черняховская культура и Сев. Причерноморье* // Культура та побут населення Українських Карпат. Тез. докл. Ужгород, стр. 94-95.
- Кропоткин 1976:** Кропоткин, В.В. *Проблема происхождения и этнической принадлежности черняховской культуры в свете новых антропологических исследований (по поводу книги Т. С. Кондукторовой «Антропология древнего населения Украины»*, Москва, 1972 // Slavia antiqua. Т. 23, стр. 165-173.
- Кругликова 1955:** Кругликова, И.Т. *Дакия в эпоху римской оккупации*, Москва, 1955, 168 стр.

- Крупник 1989:** Крупник, И.И. *Этноконтактные зоны в европейской части СССР (вместо предисловия) // Этноконтактные зоны в европейской части СССР (география, динамика, методы изучения)*, Москва, 1989, стр. 3-6.
- Кудрявцев 1957:** Кудрявцев, А.О. *Исследования по истории балкано-дунайских областей в период Римской Империи и статьи по общим проблемам древней истории*, Москва, 1957.
- Кухаренко 1955:** Кухаренко, Ю. В. *Славянские древности V-VI вв. на территории припятского Полесья // КСИИМК, № 57, Москва, 1955, стр. 33-39.*
- Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974:** Лапушнян, В.Л., Никулицэ, И.Т., Романовская, М.А. *Памятники раннего железного века, АКМ, 4, Кишинев, 1974, 102 стр.*
- Латышев 1949:** Латышев, В.В. *Известия древних писателей о Скифии и Кавказе // ВДИ, № 2, Москва, 1949, стр. 271-356.*
- Левман 1948:** Левман, Р.С. *К вопросу об антропологическом типе бессарабских молдаван // Институт этнографии. Краткие сообщения, № 4, Москва, 1948, стр. 26-30.*
- Левман 1950:** Левман, Р.С. *Антропологические типы коренного населения Молдавской ССР. (К проблеме этногенеза молдаван). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва, 1950, 11 стр.*
- Летопись 1976:** *Летопись важнейших событий истории Коммунистической Партии Молдавии*, Кишинев, 1976, 679 стр.
- Литаврин 1972:** Литаврин, Г.Г. *Влахи византийских источников X-XIII вв. // Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев, 1972, сб. 1, стр. 91-138.*
- Лоскутова 1992:** Лоскутова, Л.Д. *Свадебный обряд молдаван и тенденции его развития // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы, Кишинев, 1992.*
- Лукьянец 1990:** Лукьянец, О.С. *Русское географическое общество и молдавская этнография // Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: итоги и перспективы, Кишинев, 1990, стр. 118-129.*
- Лурье 2001:** Лурье, С. *Этническая самоидентификация в условиях кризисного „материнского” этноса: опыт армянской общины в Санкт-Петербурге (1989- 1993 годы) // Этнический национализм и государственное строительство. Москва, 2001.*
- Ляпушкин 1950:** Ляпушкин, И.И. *Памятники культуры „полей погребения” первой половины I тыс. н.э. Днепрового лесостепного левобережья по материалам полевых изысканий 1940, 1945-1949 гг. // СА, XIII, Москва, 1950, стр. 7-32.*
- Магомедов 1981:** Магомедов, Б.В. *Черняховские племена Северо-Западного Причерноморья. Автореферат дисс. канд. ист. наук, Киев, 1981.*
- Магомедов 1987:** Магомедов, Б.В. *Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья, Киев, 1987, 110 стр.*
- Магомедов 1996:** Магомедов, Б.В. *Обряд ингумации в черняховской культуре // Тези доп. Української делегації на VI Міжнарод. Конгресі слов'янської археології (Новгород, Росія, 1996 р.), Київ, 1996, стр. 33-36.*

- Магомедов 1999:** Магомедов, Б.В. *Черняховский могильник Курники на Южном Буге* // *Stratum plus*, № 4, 1999, стр. 102-120.
- Магомедов 2001:** Магомедов, Б.В. *Черняховская культура. Проблема этноса*. Лублин, 2001, 290 стр.
- Магомедов 1973:** Магомедов, М.А. *Несостоятельная попытка очернить советскую историографию (По поводу книги американского историка Лоуэлла Тиллета „Великая дружба. Советские историки о нерусских национальностях“)* // *История СССР*, № 1, Москва, 1973, стр. 191-197.
- Майоров 2001:** Майоров, А.В. *Галицко-Волынская Русь: Очерки социал.-полит. отношений в домонг. период. Князь, бояре и гор. община*, СПб., 2001, 639 стр.
- Максимов 1919:** Максимов, А.Н. *Какие народы живут в СССР. Справочное издание*, Москва, 1919, 126 стр.
- Маринов 1973:** Маринов, В. *Расселение пастухов-кочевников влахов на Балканском полуострове и за его пределами (и в Молдавии)* // *Историографические аспекты славяно-волошских связей: Резюме докладов сессии Научного совета 1973 г.*, Кишинев, 1973, стр. 22-32.
- Маркс, Энгельс 1957:** Маркс, К, Энгельс, Ф. *Сочинения*, т. 9, Москва, 1957, 701 стр.
- Маркс, Энгельс 1958:** Маркс, К, Энгельс, Ф. *Сочинения*, т. 10, Москва, 1958, 700 стр.
- Маркс, Энгельс 1959:** Маркс, К, Энгельс, Ф. *Сочинения*, т. 14, Москва, 1959, 697 стр.
- Маркс, Энгельс 1962:** Маркс, К, Энгельс, Ф. *Сочинения*, т. 22, Москва, 1962, 804 стр.
- Махно 1952:** Махно, Е.В. *Ягнятинська археологічна експедиція* // *АП УРСР*, т. III, Киев, 1952.
- Мачинский 1976:** Мачинский, Д.А. *К вопросу о территории обитания славян в I-VI веках* // *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, Ленинград, 1976, вып. 17, стр. 82-100.
- Машкин 1956:** Машкин, Н. *История Древнего Рима*, Москва, 1956, 611 стр.
- Мелюкова 1958:** Мелюкова, А.И. *Памятники скифского времени лесостепного среднего Поднепровья. МИА СССР*, № 64, Москва, 1958, стр. 5-102.
- Мелничук 1964:** Мелничук, Я.С. *К вопросу о волошской колонизации и волошском праве в Карпатах в XIV-XVIII вв.* // *Тезисы докладов и сообщений седьмой (Кишиневской) сессии Симпозиума по аграрной истории Восточной Европы*. (Окт. 1964 г.), Кишинев, 1964, стр. 101-102.
- МИАЭ 1964:** *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Кишинев, 1964, 284 стр.
- Миролюбов 1977:** Миролюбов, М.А. *Пахотные орудия севера и юга Восточной Европы в домонгольскую эпоху* // *Этнография народов Восточной Европы (сборник статей)*, Ленинград, 1977, стр. 59-65.
- Михальчи 1953:** Михальчи, Д.Е. *Задачи молдавского языкознания* // *Вопросы молдавского языкознания*, Москва, 1953, стр. 54-72.
- Молдаване 1968:** *Молдаване* // *Очерки общей этнографии. Европейская часть СССР*, Москва, 1968, стр. 439-453.
- Молдаване 1977:** Молдаване. *Очерк истории, этнографии и искусствоведения*, Кишинев, 1977, 459 стр.
- Морарь 1972:** Морарь, А.Г. *Несостоятельность буржуазных концепций о суверенитете Молдавской ССР. Истина и вымыслы об этническом развитии населения Молдавии* // *Факты и домыслы:*

- против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе, Кишинев, 1972, стр. 211-222.
- Мохов 1957:** Мохов, Н. А. *Развитие исторической науки в Молдавии за годы Советской власти // Тезисы докладов (юбилейной научной сессии Совета Молдавского филиала АН СССР, посвященной 40-летию великой Октябрьской Социалистической Революции)*, Кишинев, 1957, стр. 3-4.
- Мохов 1959:** Мохов, Н.А. *Формирование молдавского народа и образование молдавского государства*, Кишинев, 1959, 44 стр.
- Мохов 1961:** Мохов, Н. *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей*, Кишинев, 1961, 214 стр.
- Мохов 1964:** Мохов, Н.А. *Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX-го в.)*, Кишинев, 1964, 440 стр.
- Мохов 1969:** Мохов, Н.А. *Очерки формирования молдавского народа*, Кишинев, 1969, 87 стр.
- Мохов 1978:** Мохов, Н.А. *Очерки истории формирования молдавского народа*, Кишинев, 1978, 131 стр.
- Мохов 1980:** Мохов, Н.А. *Дружба ковалась веками: Молд.-руск.-укр. связи с древнейших времен до начала XIX-го в.)*, Кишинев, 1980, 280 стр.
- Мохов, Зеленчук, Советов 1978:** Мохов, Н.А., Зеленчук, В.С., Советов, П.В. *Итоги и перспективы работы Научного совета по проблеме "Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности" // Славяно-волошские связи: Сб. статей*, Кишинев, 1978, стр. 3-18.
- Мохов, Колкер, Царанов 1970:** Мохов, Н.А., Колкер, Б.М., Царанов, В.И. *История Молдавии в современной буржуазной историографии // ВИ, № 8*, Москва, 1970, стр. 3-19.
- Мохов, Ружина 1949:** Мохов, Н.А., Ружина, В. *Антимарксистские извращения истории в работах проф. Н.А. Нарцова // Ученые записки, том II*, 1949, стр. 61-78.
- Мохов, Чертан, Жигня 1972:** Мохов, Н.А., Чертан, Е.Е., Жигня, К.Л. *Современная буржуазная историография периода социализма и капитализма // Факты и домыслы: против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе*, Кишинев, 1972, стр. 128-153.
- Мунтян 1979:** Мунтян, М. *Истоки формирования молдавской народности // Коммунист Молдавии, № 3*, Кишинев, 1979, стр. 94-96 (*Publicată și în română cu grafie chirilică*).
- Нарцов 1936:** Нарцов, Н. *Пора заняться историей молдавского народа // Красная Бессарабия*, 1936, № 6, стр. 5-6.
- Нарцов 1937:** Нарцов, Н. *Подготовка книги по истории молдавского народа // Красная Бессарабия*, 1937, № 7, стр. 20-21.
- НМ 1964:** *Народы мира. Этнографический очерк. Т. 2. Народы европейской части СССР*, Москва, 1964, стр. 771-854.
- Наумов 1978:** Наумов, Е.П. *Волошская проблема в современной югославской историографии: Проблемы этнической и социальной истории влахов // Славяно-волошские связи: Сб. статей*, Кишинев, 1978, стр. 199-217.
- Неделчев 1985:** Неделчев, Н. *Романизация: Терминология и содержание на термина // Seminarium Thracicum*, 1, София, 1985.
- Никитина 1985:** Никитина, Г.Ф. *Систематика погребального обряда племен черняховской культуры*, Москва, 1985, 209 стр.

- Николаев 1948:** Николаев, Н.Ф. *Против буржуазных извращений в изучении советской этнографии* // Советская Молдавия, 1948, 22 мая. (Рецензия на: Салманович М.Я. *Жилища коренного населения Молдавской ССР* // СЭ, № 4, Москва, 1947, стр. 209-233).
- Николаев 1951:** Николаев, Н.Ф. *Рост социалистической культуры молдован села Журьы* // СЭ, № 2, Москва, 1951.
- Никулицэ 1977:** Никулицэ, И.Т. *Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях*, Кишинев, 1977, 169 стр.
- Никулицэ 1987:** Никулицэ, И.Т. *Северные фракцийцы в VI-I вв. до н.э.* Кишинев, 1987, 269 стр.
- Нудельман, Рикман 1968:** Нудельман, А.А., Рикман, Э.А. *Новые находки памятников первых веков нашей эры в Молдавии* // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев, 1968, стр. 173-180.
- Павел 1964:** Павел, В.К. *Славянские заимствования в молдавской терминологии сельскохозяйственных орудий (по материалам Молдавского лингвистического атласа)* // Тезисы докладов Первого симпозиона по археологии и этнографии юго-запада СССР, Кишинев, 1964, стр. 54.
- Павел 1978:** Павел, В.К. *Диалектная терминология как источник изучения земледелия и расселения молдован* // Славяно-волошские связи: Сборник статей, Кишинев, 1978, стр. 217-235.
- Пашуто 1950:** Пашуто, В.Т. *Очерки по истории галицко-волынской Руси*, Москва, 1950, 330 стр.
- ПБФИКМН 1972:** *Против буржуазных фальсификаторов истории и культуры молдавского народа*, Кишинев, 1972, 225 стр.
- ПВЛ 1950:** Повесть временных лет, т. I, II. Подготовка текста, статьи и комментарии Д. С. Лихачева, Москва – Ленинград, 1950
- Пеняк 1972:** Пеняк, С.И. *К вопросу о заселении славянами Карпатского бассейна* // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья, Москва, 1972, стр. 68-77.
- Першиц 1982:** Першиц, А.И. *Этнос в раннеклассовых оседло-кочевнических общностях* // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе, Москва, 1982, стр. 163-180.
- Петров 1972:** Петров, В.П. *Этногенез слов'ян*, Київ, 1972, 213стр.
- Пиотровский 1951:** Пиотровский, Р.Г. *Молдавский язык и вопросы славяно-молдавских отношений в эпоху раннего средневековья* // Октябрь, № 6, 1951, стр. 75-80
- Пиотровский 1953:** Пиотровский, Р.Г. *Славяно-молдавские языковые отношения и вопросы национальной специфики молдавского языка* // Вопросы молдавского языкознания, Москва, 1953, стр. 135-149.
- Плетнев 1920:** Плетнев, П. *Национальность и государство* // Сборник Ярославского гос. Ун-та. Вып. первый. 1918-1919 гг., Ярославль, 1920.
- Плетнева 1967:** Плетнева, С. А. *Народы Юго-Восточной Европы в VIII-IX веках* // Тезисы докладов Всесоюзной сессии посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года, Кишинев, 1967, с. 26-28.

- Плетнева 1980:** Плетнева, С.А. *Земледельцы и кочевники // Тезисы докладов советской делегации на IV Международном конгрессе славянской археологии, Москва, 1980, стр. 19-20.*
- Плетнева 1982:** Плетнева, С.А. *Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей, Москва, 1982, 188 стр.*
- Подградская 1961:** Подградская, Е. *Новое исследование о волошской колонизации в Карпатах. Рецензия на книгу: Мацурек Н. Волохи в Западных Карпатах в XV-XVIII вв. Острава, 1959 // Известия Молдавского филиала АН СССР, № 2, 1961, стр. 67-72.*
- Полевой 1960:** Полевой, Л.Л. *Монеты из раскопок Старого Орхья (1947-1956) // Материалы и исследования по археологии Юго-запада СССР и Румынской Народной Республике, Кишинев, 1960, стр 317-352.*
- Полевой 1972:** Полевой, Л.Л. *Формирование основных гипотез происхождения восточно-романских народностей Карпато-Дунайских земель: Феодальная и буржуазная историография XVII - пер. пол. XX в. // Юго-Восточная Европа в средние века. Сб. 1, Кишинев, 1972, стр. 46-91.*
- Полевой 1973:** Полевой, Л.Л. *Развитие городов Молдавии в IX-XV вв. (к типологии феодализма) // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев, 1973, стр. 71-78.*
- Полевой 1979:** Полевой, Л. Л. *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. Кишинев, 1979, 204 стр.*
- Полевой 1980:** Полевой, Л. Л. *О хозяйственно-культурном типе волохов // Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы до середины XIX в., Кишинев, 1980, стр. 8-28.*
- Полевой 1985а:** Полевой, Л.Л. *Типология земляных орудий и появление плуга на территории феодальной Молдавии // АИСДПМ, Кишинев, 1985, 66-90 стр.*
- Полевой 1985б:** Полевой, Л.Л. *Раннефеодальная Молдавия, Кишинев, 1985, стр.*
- Попович 1973:** Попович, Ю. *Новогодний цикл молдавских календарных обычаев в XIX - начале XX вв. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва, 1973, стр. 1-20.*
- Попович 1974:** Попович, Ю. *Молдавские новогодние праздники, Кишинев, 1974, 182 стр.*
- Постикэ 1981:** Постикэ, Г. И. *Исследование многослойного поселения Ханска // Археологические открытия 1980, Москва, 1981, стр. 394.*
- Постикэ 1983:** Постикэ, Г. И. *Раскопки поселения Лимбарь-Кэпрэрия // Археологические открытия 1981, Москва, 1983, стр. 400.*
- Постикэ 1985а:** Постикэ, Г. И. *Глиняные котлы на территории Молдавии в раннесредневековый период // СА, № 3, 1985, стр. 227-240.*
- Постикэ 1985б:** Постикэ, Г. И. *Раскопки средневекового поселения у с. Бутучены // Археологические открытия 1983, Москва, 1985, стр. 358-359.*
- Постикэ 1988:** Постикэ, Г.И. *Глиняная посуда Центральной Молдавии конца I – начала II тысячелетия н.э. как исторический источник: автореферат дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук, Москва, 1988, 17 стр.*
- Постикэ, Тельнов 1985:** Постикэ, Г.И., Тельнов, Н.П. *Раннесредневековое поселение Ханска ла Маткэ // АИМ в 1981, Кишинев, 1985, стр. 142-152.*
- Приходько 1965:** Приходько, М.П. *Сборник исследований молдавских этнографов и археологов // Народна творчисть та этнография, № 1, Киев,*

- 1965, стр. 92-94. (Рецензия на книгу: *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев, 1964*).
- Приходнюк 1974:** Приходнюк, О.М. *Раннеславянские поселения в среднем Поднестровье* // Раннесредневековые восточнославянские древности, Ленинград, 1974, стр. 216-226.
- ПЭС 1978:** Проблемы этногенеза славян, Киев, 1978, 144 стр.
- Рафалович 1968а:** Рафалович, И.А. *Скульптурные изображения людей и животных из раннеславянских поселений на территории Молдавской ССР* // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев, 1968, стр. 100-105.
- Рафалович 1968б:** Рафалович, И.А. *Раннеславянское поселение VI-VII вв. у с. Реча в Молдавии* // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев, 1968, стр. 181-185.
- Рафалович 1969:** Рафалович, И.А. *Земледелье у ранних славян Молдавии (VI-IX вв.)* // Древние памятники Молдавии, Кишинев, 1969, стр. 75-90.
- Рафалович 1972а:** Рафалович, И.А. *Славяне VI-IX вв. в Молдавии*, Кишинев, 1972, 244 стр.
- Рафалович 1972б:** Рафалович, И.А. *Молдавия и пути расселения славян в Юго-Восточной Европе (VI-VII вв.)* // Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев, 1972, сб. 1, стр. 7-31.
- Рафалович 1973:** Рафалович, И.А. *К вопросу о времени появления первых политических образований романизованного населения на землях к северу от Дуная* // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев, 1973, стр. 33-41.
- Рафалович 1980:** Рафалович, И.А. *Романизованное население Нижнего Подунавья накануне славянской колонизации* // Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в.): Сб. статей, Кишинев, 1980, стр. 8-28.
- Рафалович 1983:** Рафалович, И. А. *Славяне VI-IX вв. в Днестровско-Карпатских землях в освещении зарубежной историографии* // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев, 1983, с. 31-49.
- Рафалович 1986:** Рафалович, И.А. *Данчены. Могильник черняховской культуры III-IV вв.*, Кишинев, 1986, 218 стр.
- Ременников 1954:** Ременников, А. *Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III в. н.э.*, Москва, 1954, 146 стр.
- Ременников 1967:** Ременников, А. *Борьба племен Подунавья с Римом в 70-х годах III в. н.э.* // Античное общество, Москва, 1967, стр. 188-192.
- Ременников 1979:** Ременников, А.М. Рецензия на книгу: Рикман Э.А. *Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья*, Москва, 1975 // ВДИ, № 4, Москва, 1979, стр. 153-157.
- Рикман 1957:** Рикман, Э.А. *Раскопки у с. Будешты и проблема этнического состава населения Молдавии в первых столетиях н.э.* // Тезисы докладов (юбилейной научной сессии Совета Молдавского филиала АН СССР, посвященной 40-летию Великой Октябрьской Социалистической Революции), Кишинев, 1957, стр. 5.
- Рикман 1960:** Рикман, Э.А. *Раскопки у с. Будешты (К вопросу о населении Днестровско-Прутского междуречья в первых веках н.э.)* // Материалы и исследования по археологии Юго-запада СССР и Народной Румынской Республики, Кишинев, 1960, стр. 197-219.

- Рикман 1964:** Рикман, Э.А. *Погребальные обряды Будештского могильника* // МИАЭ МССР, Кишинев, 1964, стр. 106-131
- Рикман 1967а:** Рикман, Э.А. *Памятник эпохи великого перемещения народов*, Кишинев, 1967, 137 стр.
- Рикман 1967б:** Рикман, Э.А. *Племена Прутско-Днестровского междуречья в первых столетиях новой эры* // Тезисы докладов всесоюзной сессии посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года, Кишинев, 1967, с. 24-26.
- Рикман 1969:** Рикман, Э.А. *Первая монография по археологии Молдавии: (Рец. на: Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э., Москва, 1960)* // Труды Историко-краеведческого музея МССР, Кишинев, 1969, вып. 2, стр. 174-178.
- Рикман 1970:** Рикман, Э.А. *Некоторые черты общественного строя племен низовьев Днестра и Дуная в первых веках нашей эры* // СЭ, № 6, Москва, 1970, стр. 27-35.
- Рикман 1972:** Рикман, Э.А. *Некоторые традиции черняховской культуры в памятниках VI-X вв. в низовьях Днестра и Дуная* // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья, Москва, 1972, стр. 29-45.
- Рикман 1975:** Рикман, Э.А. *Этническая история населения Поднепровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры*, Москва, 1975, 336 стр.
- Рикман 1976:** Рикман, Э.А. *О романизации населения Карпато-Дунайских областей* // Карпатский сборник, Москва, 1976, стр. 27-30.
- Рикман 1978а:** Рикман, Э.А. *Некоторые вопросы романизации населения левобережья Нижнего Дуная в первой половине I тысячелетия до н.э.* // Славяно-волошские связи, Кишинев, 1978, стр. 46-64.
- Рикман 1978б:** Рикман, Э.А. *О двух молдавских народных спектаклях* // Всесоюзная сессия, посвященная итогам этнографических и антропологических исследований 1976-1977 гг., Ереван, 1978, стр. 219-221.
- Рикман 1980а:** Рикман, Э.А. *Этнос, культура и язык: Тема романизации населения Карпато-Дунайского региона (I-II вв. н.э.) в трудах совр. ученых* // Расы и народы: Ежегодник, Москва, 1980, вып. 10, стр. 12-25.
- Рикман 1980б:** Рикман, Э.А. *Антропонимия молдавского села – источник изучения этнических связей* // Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1978-1979 гг., Уфа, 1980, стр. 80-81.
- Рикман 1980с:** Рикман, Э.А. *О начале расселения и этнических контактах славян на левобережье Нижнего Дуная* // Тезисы докладов советской делегации на IV Международном конгрессе славянской археологии, Москва, 1980, стр. 21.
- Рикман 1981:** Рикман, Э.А. *Рецензия: Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в., Кишинев, 1979* // Расы и народы: Ежегодник. вып. 11, Москва, 1981, стр. 270-271.
- Рикман 1983а:** Рикман, Э.А. *Молдаване* // Расы и народы: Ежегодник, вып. 13, Москва, 1983, стр. 207-216.

- Рикман 1983б:** Рикман, Э.А. *Хлеб в семейной обрядности молдаван* // Полевые исследования Института этнографии 1979 г., Москва, 1983, стр. 89-98.
- Рикман 1984:** Рикман, Э.А. *Обряд вызывания дождя на севере Молдавии и в Буковине* // Полевые исследования Института этнографии, 1980-81 Москва, 1984, стр. 29-36.
- Рикман, Змочиу 1986:** Рикман, Э., Змочиу, В. *Старые и новые свадьбы румын Советской Северной Буковины* // Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов. Йошкар-Ола, 1986, стр. 145-146.
- Рикман, Рафалович 1965:** Рикман, Э.А., Рафалович, И.А. *К вопросу о соотношении Черняховской и раннеславянской культур в Днестровско-Дунайском междуречье* // КСИА, вып. 105, 1965, стр. 42-58.
- Рикман, Рафалович, Хынку 1971:** Рикман, Э.А., Рафалович, И.А., Хынку, И.Г. *Очерки истории и культуры Молдавии (II-XIV)*, Кишинев, 1971, 178 стр.
- РСВД 1974:** Раннесредневековые восточнославянские древности, Ленинград, 1974, 253 стр.
- РСИН 1975:** *Развитие советской исторической науки, 1970-1974*, Москва, 1975, 479 стр.
- Рудич 2003:** Рудич, Т.О. *Антропологичний склад населення черняхівської культури Північного Причорномор'я* // Археологія, 4, Київ, 2003, стр. 19-31.
- Рудич 2004:** Рудич, Т.О. *Антропологичний склад населення черняхівської культури Західної України* // Археологія, 3, Київ, 2004, стр. 37-48
- Русанова 1976:** Русанова, И.П. *Славянские древности VI-VII вв., Культура пражского типа*, Москва, 1976, 216 стр.
- Руссев 1960:** Руссев, Е. *Интересная брошюра* // Днестр, № 12, 1960, стр. 140-144. (Рецензия на: Мохов Н.А. *Формирование молдавского народа и образование молдавского государства*, Кишинев, 1959).
- Рыбаков 1943:** Рыбаков, Б.А. *Ранняя культура восточных славян* // Исторический журнал, № 11-12, Москва 1943, стр. 73-80.
- Рыбаков 1950:** Рыбаков, Б.А. *Уличи (историко-географические заметки)* // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института материальной культуры, Москва, 1950, вып. 35, стр. 3-17.
- Рыбаков 1974:** Рыбаков, Б.А. *Языческое мировоззрение русского средневековья* // Вопросы истории, Москва, 1974, № 1, стр. 3-31.
- Рыбаков 1975:** Рыбаков, Б.А. *Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв.* Москва, 1975, 590 стр.
- Рыбаков 2001:** Рыбаков, С. *Судьбы теории этноса. Памяти Ю.В. Бромлея* // Этнографическое обозрение, 2001, № 1, стр. 3-23.
- Рычка 1988:** Рычка, В.М. *Формирование территории Киевской земли (IX - первая треть XII в.)*, Киев, 1988, 124 стр.
- САЛ 1969:** *Советская археологическая литература: Библиография. 1958-1962* // АН СССР. БАИ СССР, Ленинград, 1969, 414 стр.
- Салманович 1947:** Салманович, М.Я. *Жилища коренного населения Молдавской ССР* // СЭ, № 4, Москва, 1947, стр. 209-233.
- Салманович 1960:** Салманович, М.Я. *Эволюция молдавского жилища* // КСИЭ, XXXIII, Москва, 1960, стр. 12-22.

- Салманович 1969:** Салманович, М.Я. *Рец. на кн.: Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев, 1968* // СЭ, № 4, Москва, 1969, стр. 174-176.
- Салманович, Зеленчук 1954:** Салманович, М, Зеленчук, В. *Этнографическая литература о молдаванах* // СЭ, № 3, Москва, 1954, стр. 137-143.
- СБИ 1972:** Славяно-балканские исследования. Историография и источниковедение: Сборник статей и материалов, Москва, 1972, 390 стр.
- СВС 1978:** *Славяно-волошские связи: Сборник статей*, Кишинев, 1978, 242 стр.
- СД 1979:** *Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси: Сб. науч. тр.*, Киев, 1979, 166 стр.
- Седов 1979:** Седов, В.В. *Происхождение и ранняя история славян*, Москва, 1979, 154 стр.
- Седов 1982:** Седов, В.В. *Восточные славяне в VI-XII вв.*, Москва, 1982, 327 стр.
- Седов 1994:** Седов, В.В. *Славяне в древности*, Москва, 1994 стр.
- Седов 2001:** Седов, В.В. *Освоения слов'янами лисовых земель' Схидной Европы* // *Этногенез та рання история слов'ян: нови наукови концепції на злами тисячолить*. Львів, 2001, стр. 20-31.
- Сенкевич 1947:** Сенкевич, В. Исторические связи молдавского народа с великим русским народом, Кишинев, 1947, 30 стр.
- Сенкевич 1949а:** Сенкевич, В. М. *Роль восточных славян в формировании молдавского народа и развитии его государственности. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*, Москва, 1949, 21 стр.
- Сенкевич 1949б:** Сенкевич, В. *Образование Молдавского государства* // *Ученые записки Кишиневского Педагогического института*, том. 1, Кишинев, 1949, стр. 71-89.
- Сенкевич 1953:** Сенкевич, В. М. *К вопросу о происхождении молдавской народности в свете учения И.В. Сталина о языке* // *Ученые записки Кишиневского Университета*, том. 6, Кишинев, 1953, стр. 63-78.
- Сергиевский 1936:** Сергиевский, М.В. *Молдавские этюды*, Москва-Ленинград, 1936, 79 стр.
- Сергиевский 1946:** Сергиевский, М.В. *Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории* // *Известия АН СССР. Отделение литературы и языка*. Т. 5, вып. 4, Кишинев, 1946, стр. 333-350.
- Сергиевский 1948:** Сергиевский, М.В. *Проблема происхождения и развития молдавского языка в свете данных языкознания* // *Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского Филиала АН СССР*, т. 1, Кишинев, 1948, стр. 35-52 (*Publicată și în română cu grafie chirilică*).
- Сергиевский 1952:** Сергиевский, М.В. *Введение в романское языкознание*, Москва, 1952, 304 стр.
- Серебренников 1953:** Серебренников, Б.А. *Проблемы сравнительно-исторического изучения языков и вопросы молдавского языкознания* // *Вопросы молдавского языкознания*, Москва, 1953, стр. 34-53.
- СИА 1978:** *Славянская историография и археография: Сборник статей и материалов*, Москва, 1978, 280 стр.

- СМС 1983:** *Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван*, Кишинев, 1983, 175 стр.
- Сміленко 1975:** Сміленко, А.Т. *Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II-XIII ст.)*. Київ, 1975, 210 стр.
- Смиленко 1991:** Смиленко, А.Т. *Спорные вопросы в изучении древностей VIII-X вв. Северо-Западного Причерноморья* // Древности Юго-Запада СССР, Кишинев, 1991, стр. 166-185.
- Смиленко, Козловский 1987:** Смиленко, А.Т., Козловский, А.А. *Средневековые поселения в примосркой части Днестро-Дунайского междуречья* // Днестро-Дунайское междуречье в I – начале II тыс., Киев, 1987, стр. 67-83.
- Смирнов 1954:** Смирнов, Г. *Археологические исследования Старого Орхоя* // КСИИМК, вып. 56, 1954, стр. 24-39.
- Смирнов 1960:** Смирнов, Г.Д. *Заселение романизованными племенами Пруто-Днестровского междуречья в свете археологических материалов* // Материалы и исследования по археологии Юго-запада СССР и Румынской Народной Республики, Кишинев, 1960, стр. 309-316.
- Смирнов 1967:** Смирнов, Г.Д. *Средневековые города Прутско-Днестровского междуречья* // Тезисы докладов Всесоюзной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года, Кишинев, 1967, с. 33-36.
- Смирнов, Полевой 1967:** Смирнов, Г. Д., Полевой, Л. Л. *Археологические исследования в Молдавии в годы советской власти* // Тезисы докладов Всесоюзной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года, Кишинев, 1967, с. 3-5.
- СНРА 1970:** Сборник научных работ аспирантов: Обществ. и гуманитар. науки, Кишинев, 1970, 188 стр.
- Сорбалэ 1963:** Сорбалэ, В. *Развитие молдавской диалектной производственной лексики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Киев, 1963, 20 стр.
- Спасович 1865:** Спасович, В.Д. *Обзор истории польской литературы*, СПб, 1865.
- Спатару 1979:** Спатару, Г.И. *О VIII сессии Совета "Происхождение молдавского народа и славяно-молдавские связи"*. (Кишинев. 26-28 июня 1978 г.) // Известия АН МССР, серия ОН, № 1, Кишинев, 1979, стр. 78-83.
- Сталин 1951:** Сталин, И.В. *Марксизм и вопросы языкознания*, Москва, 1951, 55 стр.
- Сталюнас 2005:** Сталюнас, Д. *Идентификация, язык и алфавит литовцев в российской национальной политике 1860-х годов* // Ad Imperio, № 2, Казань, 2005, стр. 225-296.
- Степь Евразии 1981:** *Степь Евразии в эпоху средневековья (Археология СССР)*, Москва, 1981, 301 стр.
- Страны и народы 1984:** *Страны и народы. Советский Союз. Республики Прибалтики. Белорусия. Украина. Молдавия*, Москва, 1984, 348 стр.
- Сымонович 1955:** Сымонович, Э.А. *Памятники черняховской культуры степного Поднепровья* // СА, т. XXIV, 1955.
- Сымонович 1970:** Сымонович, Э.А. *Рец. на книгу: Рикман Э.А. Памятник эпохи великого перемещения народов*, Кишинев, 1967 // С.А, № 4, Москва, 1970, стр. 285-289.

- СЭПИЮВЕ 1980:** *Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы (до середины XIX в.): Сб. статей*, Кишинев, 1980, 256 стр.
- Тезисы докладов 1967:** *Тезисы докладов Всесоюзной сессии посвящённой итогам археологических и этнографических исследований 1966 года*. Кишинев, 1967, 60 стр.
- Тельнов 1983:** Тельнов, Н. П. *Раскопки поселения у с. Ханска // Археологические открытия 1981*, Москва, 1983, стр. 402.
- Тельнов 1986:** Тельнов, Н. П. *Исследование железодельных сооружений поселения Скок // Археологические исследования в Молдавии в 1982 г.*, Кишинев, 1986, стр. 84-96.
- Тельнов 1987:** Тельнов, Н.П. *Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х в 80-е годы // Днестро-Дунайское междуречье в I - начале II тыс. н.э.*, Киев, 1987, стр. 58-67.
- Тельнов 1988:** Тельнов, Н.П. *Некоторые итоги и задачи изучения славянской культуры VI-IX вв. на территории Молдавии // Археологические исследования в Молдавии в 1983 г.*, Кишинев, 1988, стр. 3-19.
- Тельнов 1989:** Тельнов, Н. П. *Раскопки поселения Скок // Археологические исследования в Молдавии в 1984 г.*, Кишинев, 1989, стр. 187-193.
- Тельнов 1990:** Тельнов, Н.П. *Восточнославянские древности Днестровско-Прутского междуречья VIII-X вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*, Ленинград, 1990, 18 стр.
- Тентюк 1988:** Тентюк, И. С. *Раскопки поселений у с. Дурлешты // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья*, Кишинев, 1988, стр. 77-88.
- Тентюк 1989:** Тентюк, И. *К вопросу о варианте культуры Радуканень на территории Молдавии // АЭИМ*, 1989, стр. 25-27.
- Тентюк 1990:** Тентюк, И. *Некоторые аспекты исследования культуры Радуканень на территории Молдавии // АЭИМ*, 1990, стр. 66-78.
- Терпиловский 2004:** Терпиловский, Р.В. *Славяне Поднепровья в первой половине I тысячелетия н.э.*, Лублин, 2004, 232 стр.
- Тимошук 1954:** Тимошук, Б.А. *Славянские поселения IX-X вв. на территории Северной Буковины // КСИИМК*, 53, Москва, 1954.
- Тимошук 1969:** Тимошук, Б.О. *Північна Буковина - земля слов'янська*, Ужгород, 1969, 192 стр.
- Тимошук 1970:** Тимошук, Б.О. *Археологічні пам'ятки Чернівецької області (конспект лекцій)*, Чернівці, 1970, 39 стр.
- Тимошук 1976:** Тимошук, Б.О. *Слов'яни півничної Буковини V-IX ст.*, Київ, 1976, 176 стр.
- Тимошук 1980:** Тимошук, Б.А. *Восточнославянская община VI-X вв. н.э.*, Москва, 1990, 143 стр.
- Тимошук 1982:** Тимошук, Б.О. *Давньоруська Буковина (X - перша половина XIV ст.)*, Київ, 1982, 206 стр.
- Тиханова 1957:** Тиханова, М.А. *О локальных вариантах Черняховской культуры // СА*, № 4, Москва, 1957, стр. 168-194.
- Тихомиров 1969:** Тихомиров, М.Н. *Исторические связи России со славянскими странами и Византией*, Москва, 1969, 374 стр.
- Токарев 1958:** Токарев, С.А. *Этнография народов СССР. Исторические основы быта и культуры*, Москва, 1958, 615 стр.

- Токарев 1964:** Токарев, С.А. *Проблема типов этнических общностей* // Вопросы философии, № 11, Москва, 1964, стр. 43-54.
- Третьяков 1953а:** Третьяков, П.Н. *Восточнославянские племена*, Москва, 1953, 312 стр.
- Третьяков 1953б:** Третьяков, П.Н. *Произведения И.В. Сталина о языке и языкознании и некоторые вопросы этногенеза* // Против вульгаризации марксизма в археологии, Москва, 1953, стр. 19-50.
- Трубецкой 1980:** Трубецкой, Б. *«Бессарабия, известная в самой глубокой древности.»: Книга о Бессарабии штабс-капитана А. Зацука (1862 г.)* // Кодры, № 8, Кишинев, 1980, стр. 142-146.
- Удальцов 1948:** Удальцов, А.Д. *Теоретические основы этнографических исследованиях (Вопросы происхождения молдавского народа)* // Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавской Научно-исследовательской базы АН СССР, т. 1, Кишинев, 1948, стр. 5-19 (*Publicată și în română cu grafie chirilică*).
- Удальцов 1953:** Удальцов, А.Д. *Роль археологического материала в изучении вопросов этногенеза в свете работ И.В. Сталина о языке* // Против вульгаризации марксизма в археологии, Москва, 1953, стр. 9-18.
- Удлер 1980:** Удлер, Р.Я. *Исторический очерк В.Ф. Шишмарева о проникновении волохов на юг России и диалектологические розыскания* // Этюды по молдавской филологии=Студий де филоложие молдовеняскэ: Шишмаревские чтения, Кишинев, 1980, стр. 55-75.
- Устюгов et al. 1952:** Устюгов, Н.В, Яцунский, В.К, Мышко, Д.И, Ткаченко, Н.М. *История Молдавии* // ВИ, № 7, Москва, 1952, стр. 130-137 (*Рецензия на: История Молдавской ССР, том 1, Кишинев, 1951*).
- Федоров 1950:** Федоров, Г.Б. *Тиверцы (Из итогов работ Славянско-Днестровской экспедиции Института истории материальной культуры АН СССР в 1950 г.)* // ВДИ, № 2, Москва, 1950, стр. 250-259.
- Федоров 1953а:** Федоров, Г. Б. *Славянские городища в Молдавии (К итогам работ Молд. Археологической экспедиции в 1952 г.)* // Вестник Академии наук СССР, № 4, 1953, с. 43-51.
- Федоров 1953б:** Федоров, Г. Б. *О двух обрядах погребения в черняховской культуре (По памятникам Молдавии)* // СА, 1958, № 3, стр. 234-243.
- Федоров 1953с:** Федоров, Г. Б. *Городище Екимауцы. (Работы Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г.)* // Краткие сообщения о докладах и исследованиях Института истории материальной культуры, Вып. 50, 1953, с. 104-126.
- Федоров 1960а:** Федоров, Г.Б. *Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. Материалы и исследования по археологии СССР, № 89, Москва, 1960, 380 стр.*
- Федоров 1960б:** Федоров, Г.Б. *Два черняховских могильника в Молдавии* // Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Народной Румынской Республики, Кишинев, 1960, стр. 221-239.

- Федоров 1960с:** Федоров, Г. Б. *Древнерусский город на Днестре [По материалам раскопок Алчедарского поселения. Резинский район МССР]* // Вестник Академии наук СССР, № 10, 1960, с. 41-44.
- Федоров 1961:** Федоров, Г.Б. *Население Юго-Запада СССР в I – начале II тыс. н.э. (Археологические памятники Прутско-Днестровского междуречья)* // СЭ, № 5, Москва, 1961, стр. 80-106.
- Федоров 1962:** Федоров, Г.Б. *Об обряде погребений как историческом источнике (На материалах могильников III в. до н.э. – X в. н.э.)* // Историко-археологический сборник (в честь А.В. Арциховского), Москва, 1962, стр. 154-159.
- Федоров 1964:** Федоров, Г.Б. *Основные итоги и задачи изучения древнеславянской культуры Юго-Запада СССР* // Тезисы докладов Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР, Кишинев, 1964, стр. 30-32.
- Федоров 1965:** Федоров, Г.Б. *Итоги и задачи изучения древнеславянской культуры Юго-Запада СССР* // КСИА, № 105, Москва, 1965, стр. 21-31.
- Федоров 1966:** Федоров, Г.Б. *Древние славяне Прутско-Днестровского междуречья* // Международная ассоциация по изучению стран Юго-Восточной Европы. Первый конгресс балканских исследований (София, 26 авг. – 1 сент. 1966 г.). Сообщения советской делегации, Москва, 1966, 26 стр.
- Федоров 1968:** Федоров, Г. Б. *Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1963 г.* // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР, Вып. 113, 1968, с. 285-293.
- Федоров 1969:** Федоров, Г. Б. *Работы Пруто-Днестровской экспедиции* // Археологические открытия 1968 года, Москва, 1969, стр. 391-392.
- Федоров 1973:** Федоров, Г.Б. *Генезис и развитие феодализма у древне русского населения Днестровско-Прутского междуречья в IX-XII вв. (по археологическим данным)* // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев, 1973, стр. 42-52.
- Федоров 1974:** Федоров, Г.Б. *Древнерусская культура Поднепровья* // Древняя культура Молдавии, Кишинев, 1974, стр. 109-126.
- Федоров 1999:** Федоров, Г.Б. *Этногенез волохов, предков молдаван, по данным археологии (историографический аспект)* // Stratum plus, № 5, Кишинев, 1999, стр. 14-74.
- Федоров, Негруша 1979:** Федоров, Г.Б., Негруша, В.М. *Славяне и Балкано-Дунайская археологическая культура* // Комплексные проблемы истории и культуры народов центральной и юго-восточной Европы, Москва, 1979, стр. 48-56.
- Федоров, Полевой 1968:** Федоров, Г. Б., Полевой, Л. Л. *Материальная культура ранних славян в Карпато-Дунайских землях (VI-IX вв. н. э.)* // Славяне и Русь, Москва, 1968, с. 200-209.
- Федоров, Полевой 1973:** Федоров, Г.Б., Полевой, Л.Л. *Археология Румынии*, Москва, 1973, 411 стр.
- Федоров, Полевой 1983:** Федоров, Г.Б., Полевой, Л.Л. *Римляне в Карпато-Дунайских землях и культура местного населения II-V вв. н.э.* // Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев, 1983, стр. 5-20.

- Федоров, Салманович 1964:** Федоров, Г.Б., Салманович, М.Я. *Этническая и культурная история населения Юго-Запада СССР от начала железного века до XIX века*, Москва, 1964, 11 стр.
- Федоров, Чеботаренко 1967:** Федоров, Г. Б., Чеботаренко, Г. Ф. *Культура первого Болгарского царства в Карпато-Дунайских и Карпато-Днестровских землях // Тезисы докладов Всесоюзной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года*, Кишинев, 1967, с. 28-29.
- Федоров, Чеботаренко 1974:** Федоров, Г.Б., Чеботаренко, Г.Ф. *Памятники древних славян (VI-XIII вв.)*, Кишинев, 1974, 134 стр.
- Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984:** Федоров, Г.Б., Чеботаренко, Г.Ф., Великанова, М.С. *Бранештский могильник X-XII вв.*, Кишинев, 1984, 111 стр.
- Федоров-Давыдов 1966:** Федоров-Давыдов, Г.А. *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов*, Москва, 1966, 274 стр.
- Филин 1962:** Филин, Ф.П. *Образование языка восточных славян*, Москва-Ленинград, 1962, 294 стр.
- ФМБН 1978:** *Формирование молдавской буржуазной нации*, Кишинев, 1978, 218 стр.
- Фрейденберг 1975:** Фрейденберг, М.М. *Город и влахи в Далмации (XIV-XVI вв.) // Капрато-Дунайские земли в средние века*, Кишинев, 1975, стр. 198-213.
- Фуртуна 1986:** Фуртуна, А.Т. *Георгиев день у молдаван в XIX – начале XX вв. // Всесоюзная сессия по итогам этнографических и антропологических исследований 1984-1985 годов. Йошкар-Ола*, 1986, стр. 161-162.
- Хынку 1960:** Хынку, И.Г. *Славянские и романские черты в керамике в жилищах IV-XIV веков // Тезисы докладов Второй конференции молодых ученых Молдавии*, Кишинев, 1960, стр. 5-6.
- Хынку 1963:** Хынку, И.Г. *К вопросу о волошско-славянской материальной культуре в Молдавии // Труды III конференции молодых ученых Молдавии. Вып. 3*, Кишинев, 1963, стр. 87-89.
- Хынку 1964а:** Хынку, И.Г. *К вопросу о судьбах романизованного населения Днестровско-Прутских земель в VI-XI вв. (волохи и славяне) // Тезисы докладов Первого симпозиона по археологии и этнографии Юго-запада СССР*, Кишинев, 1964, стр. 37-38.
- Хынку 1964б:** Хынку, И.Г. *Селище Лукашевка V XI-XV вв. // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Кишинев, 1964, стр. 132-165.
- Хынку 1966:** Хынку, И.Г. *Археологические памятники в Ганчештских и Оргеевских кодрах Молдовы*, Москва, 1966, 12 стр.
- Хынку 1967:** Хынку, И.Г. *К вопросу о соотношении восточнославянской и балкано-дунайской культур в лесостепной полосе Молдавии // Тезисы докладов Всесоюзной сессии, посвященной итогам археологическим и этнографическим исследованиям 1966 г.*, Кишинев, 1967, стр. 31-33.
- Хынку 1968:** Хынку, И.Г. *Памятники Балкано-Дунайской культуры X-XIV вв. лесостепной полосы Молдавии // Археология, этнография и искусствоведение Молдавии*, Кишинев, 1968, стр. 106-124.

- Хынку 1969а:** Хынку, И.Г. *Монография о Будештском археологическом комплексе II-IV вв. (Рец. на книгу: Рикман Э.А. Памятник эпохи великого перемещения народов, Кишинев, 1967) // Историко-краеведческий музей МССР, вып. 2, Кишинев, 1969, стр. 179-180.*
- Хынку 1969b:** Хынку, И.Г. *К вопросу о соотношении восточнославянской и балкано-дунайской культур лесостепной полосы Молдавии // Историко-краеведческий музей МССР, вып. 2, Кишинев, 1969, стр. 106-120.*
- Хынку 1969с:** Хынку, И.Г. *Молдавская народная керамика, Кишинев, 1969, 144 стр.*
- Хынку 1969d:** Хынку, И. Г. *Поселения XI-XIV веков в Оргеевских кодрах Молдавии, Кишинев, 1969, 115 стр.*
- Хынку 1970а:** Хынку, И. Г. *Лимбарь – средневековый могильник XII-XIV веков в Молдавии, Кишинев, 1970. 78 стр.*
- Хынку 1971:** Хынку, И.Г. *Балкано-Дунайская культура лесостепной Молдавии в X-XIV вв. // Очерки истории и культуры Молдавии (II-XIV вв.), Кишинев, 1971, стр. 119-178.*
- Хынку 1972:** Хынку, И.Г. *К вопросу о расселении тиверцев и уличей в Поднестровье // Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев, 1972, сб. 1, стр. 159-175.*
- Хынку 1973:** Хынку, И. Г. *Кэпрэрия – памятник культуры X-XII вв., Кишинев, 1973, 64 стр.*
- Хынку 1974а:** Хынку, И.Г. *Этнические черты в жилищах населения Молдавии X-XIV вв., Москва, 1974, 14 стр.*
- Хынку 1974b:** Хынку, И.Г. *Памятники Балкано-Дунайской культуры (X-XIV вв.) // Древняя культура Молдавии, Кишинев, 1974, стр. 127-150;*
- Хынку 1974с:** Хынку, И. Г. *Раскопки на селище Ханска X-XIV вв. // Археологические исследования в Молдавии (1973 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 175-188.*
- Хынку 1974d:** Хынку, И. Г. *Раскопки на поселении X-XIV вв. у села Ханска // Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев: Штиинца, 1974, с. 159-172.*
- Хынку 1975:** Хынку, И.Г. *Некоторые болгарские черты в материальной культуре населения раннего средневековья Молдавии // Etudes balcaniques, № 4, 1975, стр. 96-102*
- Хынку-Тентюк 1992:** Хынку-Тентюк, А.И. *Традиционные верования и обряды молдован, направленные на охрану урожая // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы, Кишинев, 1992, стр. 179-194.*
- Чаплыгина 1990а:** Чаплыгина, Н. А., *Население Днестровско-Карпатских земель и Рим в I-м – начале III вв. н. э., Кишинев, 1990, 180 стр.*
- Чаплыгина 1990b:** Чаплыгина, Н. А. *Римляне на Дунае, Кишинев, 1990*
- Чаплыгина 1991:** Чаплыгина, Н. А. *Ареал романизации и проблема античного населения в истории Молдавии // Молдавский феодализм. Общее и особенное, Кишинев, 1991, стр. 13-38.*
- Чебан 1953:** Чебан, И.Д. *Современное состояние научной разработки молдавского языка и его истории // Вопросы молдавского языкознания, Москва, 1953, стр. 159-182.*

- Чебан 1978:** Чебан, И.Д. *Отражение в фольклоре процесса формирования молдавского народа* // Славяно-волошские связи, Кишинев, 1978, стр. 237-239.
- Чеботаренко 1960:** Чеботаренко, Г.Ф. *К вопросу о Балкано-Дунайской культуре в Прутско-Днестровском междуречье в IX-XI веках* // Тезисы докладов Второй конференции молодых ученых Молдавии, Кишинев, 1960, стр. 4-5.
- Чеботаренко 1973:** Чеботаренко, Г.Ф. *Калфа – городище VIII-X вв. на Днестре*, Кишинев, 1973, 116 стр.
- Чеботаренко 1964а:** Чеботаренко, Г.Ф. *К вопросу о Балкано-Дунайской культуре* // Тезисы докладов Первого симпозиона по археологии и этнографии юго-запада СССР, Кишинев, 1964, стр. 38.
- Чеботаренко 1964б:** Чеботаренко, Г. Ф. *Городище Калфа (По материалам раскопок 1959 г.)* // Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев, 1964, с. 197-209.
- Чеботаренко 1974:** Чеботаренко, Г. Ф. *Поселение Этулия VI* // Археологические исследования в Молдавии (1972 г.), Кишинев:, 1974, с. 173-182.
- Чеботаренко 1979:** Чеботаренко, Г.Ф. *К вопросу об этнической принадлежности Балкано-Дунайской культуры в южной части Прутско-Днестровского междуречья* // Этническая история восточных романцев: древность и средние века, Москва, 1979, стр. 86-105.
- Чеботаренко 1980:** Чеботаренко, Г.Ф. *Памятники южных славян в Днестровско-Прутском междуречье* // Тезисы докладов советской делегации на IV международном конгрессе славянской археологии, Москва, 1980, стр. 84-85.
- Чеботаренко 1982:** Чеботаренко, Г.Ф. *Население центральной части Днестровско-Прутского междуречья в X-XII вв. н.э.*, Кишинев, 1982, 57 стр.
- Чеботаренко 1983а:** Чеботаренко Г. Ф. *Балкано-Дунайская археологическая культура в зарубежной историографии* // Славяно-молдавские связи и ранние этапы истории молдован, Кишинев, 1983, с. 58-79.
- Чеботаренко 1983б:** Чеботаренко Г. Ф. *Раскопки на поселении у с. Молешты Кутузовского р-на* // Археологические исследования в Молдавии в 1979-1980 гг., Кишинев, 1983, с. 183-193.
- Чеботаренко 1990:** Чеботаренко, Г. Ф. *Исследование на раннесредневековом поселении Молешты I* // Археологические исследования в Молдавии в 1985 г., Кишинев, 1990, с. 229-239.
- Черняк 1988:** Черняк, А.Б. *Кевкамен о происхождении вlahов* // Международный симпозиум “Античная балканистика – 6”, Москва, 1988, стр. 64-66.
- Царанов 1980:** Царанов, В.И. *Основные направления исторических исследований в Молдавской ССР* // Советская историческая наука в 1975-1979 гг. М. 1980, стр. 338-344.
- Шенников 1971:** Шенников, А.А. *Земледельческая неполная оседлость и “теория бродяжничества”* // Этнография народов СССР, Ленинград, 1971, стр. 76-93.
- Широкогоров 1923:** Широкогоров, С.М. *Этнос: исследование основных принципов изменения этнических и этнографических явлений* // Известия Восточного факультета Государственного Дальневосточного Университета. Вып. XVIII. Т. 1, Шанхай, 1923.

- Шишмарев 1953:** Шишмарев, В.Ф. *Романские языки Юго-Восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР* // Вопросы молдавского языкознания, Москва, 1953, стр. 73-120.
- Шишмарев 1975:** Шишмарев, В.Ф. *Романские поселения на юге России*, Ленинград, 1975, 185 стр.
- Шумада 1978:** Шумада, Н.С. *Отражение в фольклоре культуры и быта современного села* // Всесоюзная сессия, посвященная итогам этнографических и антропологических исследований 1976-1977 гг., Ереван, 1978, стр. 237-239.
- Щукин 1976:** Щукин, М.Б. *Археологические данные о славянах II-IV веков. Перспективы ретроспективного метода* // Археология, № 17, София, 1976, стр. 67-81.
- Щукин 1979:** Щукин, М.Б. *К предыстории черняховской культуры. Тринадцать секвенций* // АСГЭ, № 20, Ленинград, 1979, стр. 66-89.
- Щукин 1994:** Щукин, М.Б. *На рубеже эр*, Москва, 1994, 323 стр.
- ЭИВР 1979:** *Этническая история восточных романцев: древность и средние века*, Москва, 1979, 226 стр.
- ЭИМ 1972:** *Этнография и искусство Молдавии*, Кишинев, 1972, 231 стр.
- ЭИФ 1977:** *Этническая история и фольклор*, Москва, 1977, 259 стр.
- ЮВЕСВ 1972:** *Юго-Восточная Европа в средние века. Сб. 1*, Кишинев, 1972, 376 стр.
- ЮВЕЭФ 1973:** *Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма: Рез. докл. Кишин. симпоз. 1973 г.*, Кишинев, 1973, 199 стр.
- Яценко 1970:** Яценко, Б. *Про Троянь.: (По материалам «Слова о полку Игореве»)* // Архіви України. № 6, Київ, 1970, стр. 34-43.

Rezumat

Lucrarea de doctorat cu tema: „*Procese etno-culturale în spațiul carpato-nistrean în secolele II-XIV p. Chr. în istoriografia sovietică*” prezintă un studiu complex al reflectării și interpretării proceselor etno-culturale în secolele II-XIV p.Chr. la est de Carpați în istoriografia sovietică în perioada dintre 1946 și 1991.

În *Introducere* este expusă actualitatea temei investigate, sunt stabilite limitele geografice și cronologice ale tezei, este evaluat istoricul și gradul de studiere a problemei, sunt formulate scopul și obiectivele cercetării, suportul metodologic și teoretico-științific, definită noutatea științifică și valoarea aplicativă a lucrării, precum și aprobarea rezultatelor investigației.

În Capitolul I, *Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale*, sunt prezentate rezultatele analizei izvoarelor arheologice din secolele II-XIV la est de Carpați în istoriografia sovietică în baza a trei etape cronologice distincte: *I. secolele II-V; II. secolele VI-IX; III. secolele X-XIV*, și principalele probleme legate de interpretarea lor etnică: procesul de romanizare la est de Carpați și răspândirea credinței creștine în mileniul I p.Chr., apariția și evoluția termenului *vlah*, relațiile dintre comunitățile de agricultori și de crescători de vite etc.

În Capitolul II, *Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată*, au fost supuse analizei aspectele legate de studierea proceselor etno-culturale la est de Carpați în secolele II-XIV din așa domenii ca etnografia, folcloristica, lingvistica și paleoantropologia. Au fost evidențiate locul și rolul fiecărei științe în istoriografia sovietică și aportul lor în explicarea controversatelor probleme etno-culturale. În același capitol a fost analizat gradul de impact al sistemului politic asupra cercetării științifice în cadrul istoriografiei sovietice, manipularea rezultatelor, în scopul formării unei noi mentalități și memorii colective.

În *Încheiere* este prezentată sinteza rezultatelor obținute, concluziile și recomandările. Este prezentată o periodizare detaliată a evoluției cercetărilor istoriografice privind problema cercetată. Istoriografia sovietică este interpretată ca o direcție de cercetare puternic marcată de factorul politic în totalitatea aspectelor sale de cercetare.

Abstract

The PhD dissertation with the title: „*Ethno-cultural processes in the Carpathian-Nistrian space between the 2nd-14th centuries AD in the soviet historiography*” represents a complex study focused on the reflection and interpretation of the ethno-cultural process from the 2nd-14th centuries AD east of Carpathians in the soviet historiography between 1946 and 1991.

In *Introduction* was presented the actuality of the researched topic, were established the geographic and chronologic limits of the dissertation, was evaluated the history and the present situation of the problem, were formulated the aim and the objectives of the research, the methodological and theoretical-scientific support, was defined the scientific novelty, its applied value and the approval of the investigation's results.

In Chapter I. *Archaeological contributions to studying the ethno-cultural process* were stated the results of analyzing the archaeological sources from the 2nd-14th centuries to the east of Carpathians in the soviet historiography on the basis of three distinct chronological stages: I. 2nd-5th centuries; II. 6th-9th centuries; III. 10th-14th centuries and the main problems connected to their ethnic interpretation such as the Romanization process to the east of Carpathians and the distribution of the Christian belief in the 1st millennium AD, the emergence and evolution of the term *vlah*, the relations between the communities of farmers and animal breeders.

In Chapter II. *Ethnogenesis – interdisciplinary and controversial problem* were subjected to analysis aspects related to the study of ethno-cultural processes towards the east of Carpathians in the 2nd-14th centuries in such disciplines as ethnography, folklore studies, linguistics and paleoanthropology. The place and the role of each science from the soviet historiography and their contribution to the explanation of the controversial ethno-cultural problems were highlighted. In the same chapter was analyzed the degree of impact of the political system on the scientific research in the framework of the soviet historiography, the manipulation of the results in order to form a new collective mentality and memory.

In *Conclusion* was presented the synthesis of the obtained results, the conclusion and the recommendations. A detailed chronology of the evolution of the soviet historiography researches regarding the investigated problem was presented as well. The soviet historiography was interpreted as a discipline strongly marked by the political factor in the totality of its aspects of research.

Резюме

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук *„Этнокультурные процессы в Карпато-Днестровском пространстве во II-XIV вв. в советской историографии“* представляет собой комплексное исследование изучения и интерпретации этнокультурных процессов Карпато-Днестровского пространства II-XIV вв. в советской историографии в период между 1946-1991 годами.

Во *Введении* обоснована актуальность изучаемой темы, установлены географические и хронологические рамки работы, проанализирован исторический контекст и уровень изучения проблемы, сформулированы цели и задачи исследования, методологическая и теоретико-научная основа, установлена новизна работы и её практическая ценность, изложены апробированные результаты исследования.

В первой главе, *Археологические исследования этнокультурных процессов*, представлены результаты анализа археологических источников II-XIV вв. к востоку от Карпат в советской историографии на основе трёх последовательных этапов: I. II-V вв.; II. VI-IX вв.; III. X-XIV вв. и основные вопросы, связанные с этнической интерпретацией: романизация к востоку от Карпат и распространение христианской религии в I тыс. н.э., возникновение и эволюция этнонима *влах*, отношения между оседлыми и скотоводческими сообществами.

Во второй главе, *Этногенез – комплексная проблема на стыке нескольких наук*, были проанализированы различные аспекты, связанные с этнокультурными процессами к востоку от Карпат во II-XIV вв. в таких областях науки как: этнография, фольклористика, лингвистика и палеоантропология. Были отмечены роль и место каждой науки в советской историографии и их достижения в интерпретации сложных этнокультурных проблем. В этой же главе был проанализирован уровень влияния политической системы на научные исследования, манипулирование результатами исследований с целью формирования нового этнического менталитета и коллективной памяти.

В *Заключении* представлен синтез полученных выводов и рекомендации. Разработана детальная периодизация историографических исследований по изучаемой проблеме. Выявлена сильная зависимость советской историографии от политического фактора.

Cuvintele-cheie

Procese etno-culturale, etnos, popor, populație, națiune, rasă, procese etnice, etnogeneză, interpretare etnică, spațiul est-carpatic, spațiul pruto-nistrean, mileniul I p.Chr., migrația popoarelor, cadrul geografic, paleoantropologie, etnografie, istoriografie, cartografiere, zonă de contact, simbioză etnică, aculturație, asimilare, romanizare, creștinism timpuriu, lingvistica, folclor, popoare migratoare, „formarea moldovenilor”, volohi, slavi.

Keywords

Ethno-cultural processes, ethnos, people, nationality, nation, race, ethnic process, ethnogenesis, ethnic interpretation, east-Carpathian space, Prut-Nistru space, 1st millennium AD, migration of peoples geographic framework, paleoanthropology, ethnography, historiography, cartography, contact area, ethnic symbiosis, acculturation, assimilation, Romanization, early Christianity, linguistics, folklore, migration peoples, „formation of Moldavians”, Volohs, Slavs.

Ключевые слова

Этнокультурные процессы, этнос, народ, народность, нация, раса, этнические процессы, этногенез, этническая интерпретация, Восточно-Карпатское пространство, Пруто-Днестровское междуречье, I тысячелетие н.э., миграция народов, географический ареал, палеоантропология, этнография, историография, картографирование, контактная зона, этнический симбиоз, аккультурация, ассимиляция, романизация, раннее христианство, лингвистика, фольклористика, кочевники, „формирование молдован”, волохи, славяне.

Abrevieri

CȘSCP „RSVFPM”	Consiliul științific pentru studiul complex al problemei „Relațiile slavo-volohe și formarea populației moldovenești” (Научный совет по комплексному изучению проблемы “Славяно-волошские связи и формирование молдавской народности”)
Suceava	Anuarul Muzeului Județean, Suceava
TD	Thraco-Dacica, București
ZfA	Zeitschrift für Archäologie, Berlin
AC	Антропологический сборник, Москва, Ленинград
АП	Археологични похованн’я, Київ
Арх.	Археология, Київ
АЭИМ	Археология, этнография и искусствоведение Молдавии, Кишинев
БСЭ	Большая Советская Энциклопедия, Москва
ВДИ	Вестник древней истории, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ВИст.	Всемирная история, Москва
ВЭИ	Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев, Москва
ДКМ	Древняя культура Молдавии, Кишинев
Днестр	Днестр, Кишинев
ИАН МССР	Известия Академии Наук МССР, Кишинев
ИАСВС	Историографические аспекты славяно-волошских связей, Кишинев
ИАЭ	История, археология, этнография Молдавии, Кишинев
ИАЭМ	История, археология, этнография Молдавии, Кишинев
ИИН СССР	История исторической науки в СССР, Москва
ИМ	История Молдавии, Кишинев
ИМССР	История Молдавской ССР, Кишинев
ИНХ МССР	История народного хозяйства Молдавской ССР, Кишинев
ИСВ	История средних веков, Москва
ИКМ МССР	Историко-краеведческий музей МССР, Кишинев
ИСССР	История СССР, Москва
ИЭС	Исследования этногенеза славян, Москва
КДСВ	Карпато-Дунайские земли в средние века, Кишинев
КИМ	Курс истории Молдавии, Кишинев
КМ	Коммунист Молдавии, Кишинев
КМН	Культура молдавского народа, Кишинев
КСИА	Краткие сообщения Института археологии, Москва
КСИА АН УРСР	Краткие сообщения Института археологии Академии Наук УССР, Киев
КСИИМК	Краткие сообщения Института истории материальной культуры, Москва
КСИЭ	Краткие сообщения Института этнографии, Москва
МИА СССР	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
МИАЭ МССР	Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев
МН	Народы мира, Москва
ПВЛ	Повесть временных лет, Москва – Ленинград
ПИИЭ	Полевые исследования Института этнографии, Москва
СА	Советская археология, Москва
СВС	Славяно-волошские связи, Кишинев
СМС	Славяно-молдавские связи и ранние этапы этнической истории молдаван, Кишинев
СС	Советское славяноведение, Москва
СП	Стратум плус/Stratum plus, Кишинев
СЭ	Советская этнография, Москва
СЭПИЯВЕ	Социально-экономическая и политическая история Юго-Восточной Европы, Кишинев
УЗКУ	Ученые записки Кишиневского университета, Кишинев

ЭИМ	Этнография и искусство Молдавии, Кишинев
ЭИФ	Этническая история и фольклор, Москва
ЭИВР	Этническая история восточных романцев: Древность и средние века, Москва
ЭО	Этнографическое обозрение, Москва
ЮВЕСВ	Юго-Восточная Европа в средние века, Кишинев
ЮВЕЭФ	Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма, Кишинев